3 1761 07470262 2

HC
21
H67
1912
DIL 1
c. 1

ROBA

Digitized by the Internet Archive
in 2011 with funding from
University of Toronto

http://www.archive.org/details/uebnicenrodoho00hor

KNIHOVNA „VSEHRDU“ ČÍSLO 4.

UČEBNICE NÁRODOHOSPODÁŘSKÉ POLITIKY.

NAPSAL

Dr. CYRIL HORÁČEK,
Ř. V. PROFESSOR POLITICKÉ EKONOMIE NA ČESKÉ UNIVERSITĚ V PRAZE.

ODDÍL PRVÝ.

ČÁST ÚVODNÍ A POLITIKA POPULAČNÍ.

V PRAZE.
NÁKLADEM SPOLKU ČESKÝCH PRÁVNÍKŮ „VŠEHRD“.
1912.

V. 3,50
£ 1,75
Bu/7671

UČEBNICE NÁRODOHOSPODÁŘSKÉ POLITIKY.

NAPSAL

Dr. CYRIL HORÁČEK,
Ř. V. PROFESSOR POLITICKÉ EKONOMIE NA ČESKÉ UNIVERSITĚ V PRAZE.

V PRAZE.
NÁKLADEM SPOLKU ČESKÝCH PRÁVNÍKŮ „VŠEHRD".
1912.

15-40/15a

LIBRARY
AUG 22 1990
UNIVERSITY OF TORONTO

TISKEM ALOISA WIESNERA V PRAZE,
knihtiskaře České Akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění
a c. k. české vysoké školy technické v Praze.

ODDÍL PRVÝ.

ČÁST ÚVODNÍ A POLITIKA POPULAČNÍ.

SVÝM POSLUCHAČŮM

VĚNUJE

SPISOVATEL.

ZKRATKY:

Sb. věd pr. a st.	Sborník věd právních a státních.
N. O.	Národohospodářský Obzor.
Arch. f. Socialw.	Archiv für Socialwissenschaft und Socialpolitik.
Jahrb. f. N. Ö.	Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik.
Jahrb. f. Ges.	Jahrbuch für Gesetzgebung, Verwaltung und Volkswirtschaft.
Zeitsch. f. ges. St.	Zeitschrift für die gesammte Staatswissenschaft.
Zeitsch. f. Socialw.	Zeitschrift für Socialwissenschaft.
Zeitsch. f. Volksw.	Zeitschrift für Volkswirtschaft, Socialpolitik und Verwaltung.
Ö. St.	Oesterreichische Statistik.
St. Hdb.	Oesterreichisches Statistisches Handbuch.
St. Monatsschr.	Statistische Monatsschrift.
Hdw. d. Staatsw.	Handwörterbuch der Staatswissenschaften.
W. d. Vlksw.	Wörterbuch der Volkswirtschaft.
Ö. Stw.	Oesterreichisches Staatswörterbuch.

PŘEDMLUVA.

Ačkoliv nespatřuji v sepsání učebnice nějakého vrcholu vědecké činnosti, přece pokládal jsem za svou povinnost zastávaje řádnou stolici politické ekonomie na české universitě vydati pro své posluchače učebnici svého naukového oboru. Při tom jsem pak měl za to, že nejprvé přikročiti třeba ku sepsání učebnice národohospodářské politiky. Jednak proto, že co do národohospodářské theorie i co do vědy finanční česká národohospodářská literatura, třeba celkem nebohata, přece již některé spisy původní i překlady osvědčených děl cizojazyčných vykazuje, naproti čemuž národohospodářská politika ve svém soustavném celku českého zpracování vůbec ještě postrádá. Mimo to však právě problémy a otázky hospodářsko-politické budí v dnešní době zájem největší a tak soustavný výklad této látky přijde snad vhod i kruhům mimoakademickým.

Účel knihy sám sebou ovšem podmiňoval její objem. Sepsání učebnice může býti prací velmi snadnou, je-li ona jen kompilací několika jiných dobrých vzorů, ale i úkolem těžkým, má-li býti plodem původní myšlénkové soustavy naukové. Sledoval jsem střední cestu, chtěje podati práci, jejíž rozsah i uspořádání účelem samým mají býti vymezeny, tedy pokud možno stručnou ale zase úplnou. Co do věcného směru a stanoviska zachoval jsem, jak při vědeckém spise ani není jinak možno, vždy nestrannou objektivnost. Ovšem ale tam, kde bylo nutno vlastní mínění projeviti — a ve výkladech o problémech hospodářsko-politických vyskytuje se nutnost ta velmi často — neváhal jsem tak učiniti, háje jako vždy otevřeně zásady onoho hospodářsko-politického směru, který obecně zove se kathedrově sociálním, třeba dnes na novo s některých stran ostře byl potírán.

Po formální stránce značný rozsah látky přiměl mne k vydání celé učebnice národohospodářské politiky po částech. Předkládám tedy nejprvé oddíl úvodní a politiku populační, po níž následovati bude politika výroby prvotné (zemědělská), jako díl třetí politika průmyslová, díl čtvrtý politika tržební a dopravní a konečně díl pátý politika sociální a chudinská.

Zároveň děkuji spolku českých právníků „Všehrd" za ochotu, se kterou spis tento převzal ve svůj náklad. Sám rád jsem k tomu přivolil, spatřuje v tomto vydávání vědeckých učebnic pro akademické posluchače pěkný příklad akce svépomocné.

V Praze, v prosinci 1911.

C. HORÁČEK.

I. ČÁSŤ ÚVODNÍ.

1. THEORETICKÝ A PRAKTICKÝ CÍL NAUKY NÁRODOHOSPODÁŘSKÉ.

Literatura: K. Menger: Untersuchungen über die Methode der Socialwissenschaften, 1883, Týž: Die Irrthümer des Historismus in der deutschen Nationalökonomie, 1884, Týž: Grundzüge einer Klassifikation der Wirtschaftswissenschaften (Jahrb. f. N. Ö., N. F. 19), Sax: Wesen und Aufgaben der Nationaloekonomie, 1884, Týž: Grundlagen der theoretischen Staatswirtschaft, 1887, Philippovich: Über Aufgaben und Methode der politischen Oekonomie, 1886, Schmoller: Zur Methodologie der Staats- und Socialwissenschaften (Literaturgeschichte der Staats- und Socialwissenschaften, 1888), Týž: Grundriss der allg. Volkswirtschaftslehre, 1900, Kleinwächter: Wesen, Aufgabe und System der Nationalökonomie (Jahrb. f. N. Ö., 1889), Wagner: Grundlegung der politischen Oekonomie I., 3. vyd., 1892, Dietzel: Theoretische Socialökonomik, 1895, Bráf: Listy o studium národohospodářském, 1899, Brentano: Ethik und Volkswirtschaft in der Geschichte, 1902, Weber: Die Aufgaben der Volkswirtschaftslehre als Wissenschaft, 1909, Cohn: Ethik und Reaktion in der Volkswirtschaft (Jahrb. f. Ges. 1900), Týž: Über den wissenschaftlichen Charakter der Nationalökonomie (Archiv f. Socialw., N. F. II.), Týž: Wissenschaft und Wirtschaftspolitik (Zeitsch. f. d. ges. St., 1910), Diehl: Die Bedeutung der wissenschaftlichen Nationalökonomie für die politische Wirtschaftspolitik (Jahrb. f. N. Ö., 1909), Schumpeter: Das Wesen und der Hauptinhalt der theoretischen Nationalökonomie, 1910, Ammon: Objekt und Grundbegriff der theoretischen Nationalökonomie, 1911, Pohle: Die gegenwärtige Krisis in der deutschen Volkswirtschaftslehre, 1911.

Nauka národohospodářská (politická neb sociální ekonomie), náležející mezi společenské vědy duchové, obírá se hospodářskou stránkou života společenského. Předmětem národohospodářského bádání jsou jevy hospodářské. Jsou to skutečnosti, vyplývající ze záměrné činnosti lidské, nesoucí se za účelem získávání hmotných statků a osobních služeb k ukojování potřeb dle zásady úspornosti (principu ekonomického), to jest dle zásady, aby prostředky co možno nejskrovnějšími docíleno bylo výsledků co největších.

Stanovisko, které bádání k těmto jevům hospodářským zaujímá, může však býti různé.

I. Účelem badatelským může býti především odpověď k otázce: „co jest, jak to jest, proč tomu tak jest?“ Tedy získání poznatků v oboru jevů hospodářských co do jich konkretních tvarů, jich vývoje, souvislostí a typičností. To jest úkol národohospodářské theorie, jejíž činnost opět může býti dvojího druhu:

1. Činnost popisná mající za předmět vyšetřování a zjišťování konkretních jevů hospodářských a jich souvislostí v minulosti i přítomnosti. Sem náleží hospodářský dějepis, který nám osvětluje bývalé poměry hospodářské nejrůznějších dob, zemí a národů.

Na příklad antické hospodářství starých Řeků, poměry agrární v římské republice, vývoj cechů v středověkých městech, selské poddanství v zemích západoevropských na počátku nového věku atd.

Sem patří dále hospodářská statistika, jež postihuje hromadné jevy hospodářské, pokud číselně se dají vyjádřiti, poskytujíc tak jednak názorný obraz určitého stavu hospodářského v daném okamžiku, ale ukazujíc i měnivý pohyb těchto poměrů přirovnáním stavu minulého s přítomným.

Tak na příklad stav zadlužení zemědělského a jeho pohyb, počet a rozsah podniků živnostních, poměry bytové, ceny potravin, vývoz a přívoz zboží atd.

Náleží sem ale i každé jiné objektivní a na správných základech spočívající vylíčení a popsání určitých jevů a poměrů pro hospodářský stav některé země neb třídy společenské důležitých.

Na př. vylíčení zemědělské techniky výrobní některých krajin, domáckého průmyslu jistého odvětví, dopravních poměrů na určité splavné řece, sociálního postavení dělnictva horního atd.

2. Činnost ryze theoretická, kteráž nespokojuje se jen poznáním konkretních jevů hospodářských a jich souvislostí, nýbrž snaží se vyzkoumati a zjistiti, co v těchto jevech i v jich vzájemných souvislostech jest druhového čili typického. Opírá se při tom buď o poznatky v oboru jevů hospodářských zkušeností získané a používá pak metody induktivní (empirické) aneb vychází od určitých předpokladů pro výsledek dění hospodářského důležitých a dospívá pak cestou logického usuzování pomocí methody

deduktivní (spekulativní) k určitým poznatkům. Předmětem poznatků těch jsou takové druhové jevy hospodářské, které za daných skutečností zpravidla se vyskytují.

Takovými jevy jsou na př. hodnota hospodářských statků, výrobní kapitál, úvěr, peníze, úroky, mzda atd.

Avšak poznatky ty mohou býti i složitější povahy, to jest mohou míti za předmět i příčinné souvislosti jevů následných a souřadných druhově se vyskytující.

Tak onen pravidelný jev, že stoupající nabídka má za následek klesání cen a naopak, že znehodnocené mince vypuzují z obchodu mince plnohodnotné, že přibýváním obyvatelstva stoupá renta pozemková a j. v.

Takové příčinné souvislosti jevů hospodářských, jež jsou rázu druhového, nazývány bývají po způsobu věd přírodních z á k o n y, kterýmž výrazem se obrazně přenáší pojem závazné a vynutitelné právní normy na pole jevů, jež jsou výsledky určitým směrem působících sil.

Tak mluví se o zákonu nákladovém při tvoření cen statků volně rozmnožitelných, o zákoně o ubývající výnosnosti půdy, o „železném" zákoně mzdovém atd.

Ovšem takové zákony v oboru věd společenských sestrojené podstatně se liší od zákonů platících ve vědách přírodních. Tyto jsou povahy exaktní a ryze kausální, třeba někdy jen podmínečně platné, poněvadž jim za základ slouží reální, trvale a vždy stejně a nezměnitelně účinkující síly přírodní.

Tak na př. zákon gravitační, různé poučky matematické a fysikální a pod.

Naproti tomu schází tato přesnost a kausálnost „zákonům" věd duchových a společenských, tudíž i zákonům hospodářským. Jevy hospodářské jsou výsledkem jednání lidského, jež jest projevem svobodné vůle určované nejrůznějšími psychickými motivy, není při nich tedy žádné síly konstantně a jednotně působící. Cestou deduktivní lze v theorii národohospodářské sestrojiti zákony takové vůbec jen na základě premiss podmínečných a methodou isolační. Předpoklady takovými povahy podmínečné jsou především určitý právní řád, platící v novodobé kulturní společnosti, jehož základem jest právní ústav soukromého vlastnictví a svobody smluvní (volné soutěže). Druhou podmínkou jest psychický motiv soukromého zájmu a osobního prospěchu ve všelikém konání lidském, jež

spadá v obor hospodářský. Tyto dva předpoklady však nikde a nikdy ve své plné ryzosti uskutečněny nejsou. Platí to především o předpokládaném právním řádě, ježto ani krajní důsledky neobmezeného soukromého vlastnictví přes to, že jeho „posvátnost" v novodobých racionalistických kodifikacích jest zaručena, nikde nejsou provedeny (stačí jen poukázati na právní ústav „vyvlastnění", pravý zápor nedotknutelnosti soukromého vlastnictví), ani svoboda smluvní nikde důsledně není uznávána (na př. zákazy lichevní, obmezení smlouvy pracovní atd.), ani volná soutěž v plném rozsahu uskutečněna pro překážky skutečné i právní(kartely, monopoly a j.). Platí to ale též o pohnutkách jednání lidského, jež ani ve sféře hospodářské není vždy určováno jen soukromým zájmem neb dokonce sobeckým egoismem, nýbrž i motivy jinými na př. dobročinností, ctižádostí, obavou před následky atd., nehledě k tomu, že rušivým spůsobem může zasahovati v hospodářské jednání i omyl, nedostatek inteligence, zvyk, předsudek a j.

Proto, má-li předpoklady oněmi býti operováno, pomysliti si je nutno jen abstraktně od ostatních rušivých živlů osamoceně. Na základě takových odtažitých a isolovaných přepokladů dospěti lze pak vskutku k některým poučkám povahy zdánlivě zákonné. Nesmí však nikdy býti zapomenuto na jich povahu abstraktní a podmínečnou, čímž ušetří se zklamání, když ve skutečnosti platnost jich druhdy se neosvědčí.

Vedle methody deduktivní, jíž s těmito výhradami lze s úspěchem užívati, nemůže býti ve vědě národohospodářské samozřejmě vylučována ani empirie. Neboť také cestou induktivní nabýti lze zkušenostních poznatků, jež se vyznačují určitými pravidelnostmi a lze tu mluviti o zákonech t. zv. empirických. Ovšem tyto pravidelnosti postrádají kausální příčinosti, mají ráz pouhé pravděpodobnosti. Odporučuje se tu proto spíše užívati výrazu „zákonitostí" nežli zákonů.

Lze tudíž získati methodou deduktivní poznatků sice logicky přesných a absolutních, ale na podmínečných předpokladech závislých a tudíž jen abstraktně platných a jen jisté tendence dění hospodářského vyjadřujících. Naproti tomu methodou induktivní dospěje se k poznatkům bezpodmínečným a skutečnosti odpovídajícím, ale nikoliv zcela bezpečným, nýbrž jen pravděpodobným. Z toho plyne, že by nebylo prospěšno pouze o jedinou z obou těchto method se opírati a druhou zavrhovati.

Tak činili neprávem zejména krajní stoupenci tak zvané národohospodářské školy historické co do methody deduktivní, kdežto naopak starší škola individualistická podceňovala význam methody induktivní.

Jest proto záhodno, aby obě dvě methody doplňovaly se navzájem, zejména aby poučky methodou deduktivní získané co do platnosti své methodou induktivní byly ověřovány a opravovány.

II. Avšak účel bádání může býti nejen theoretický, nýbrž i praktický. Při tom rozdíl pojmů „theorie" a „prakse" rozumí se tu ovšem se stanoviska badacího účelu a nikoliv snad v obvyklém smyslu dle způsobu, jakým nějakých vědomostí bylo nabyto, zda „theoretickým" studiem nebo „praktickým" výcvikem.[1]) Praktickým účelem badacím bude tedy s tohoto hlediska dožadovati se zodpovědění nikoliv otázky, co jest, nýbrž co býti má a jak to býti má. Tedy odpověď ve způsobu nikoliv oznamovacím, nýbrž rozkazovacím. Rozdíl badacího účelu jest tu patrný. Zde jedná se o praktické použití (aplikaci) poznatků theoreticky nabytých.

Proto někteří francouzští spisovatelé mluví o „théorie appliquée" naproti „théorie pure", jiní pak rozeznávají vůbec mezi „science" a „art". Nikoliv každá věda má obě tyto stránky, theoretickou i praktickou. V oboru věd přírodních jsou na příklad vědami jen theoretickými mathematika, fysika, přírodopis, fysiologie, anatomie; naproti tomu vědami praktickými therapie, technologie. Z věd duchových jsou theoretickými logika, psychologie, historie, praktickými ethika, paedagogika. Jen některé vědy slouží účelu obému jako chemie, mechanika, medicina, právověda a konečně i národní hospodářství. Neprávem někteří spisovatelé v době nejnovější (Brentano, Wolf, Weber, Ehrenberg, Diehl, Pohle a j.) obmezují badací cíl národohospodářské nauky na pouhou theorii. Namítají zásadně, že cíl praktický postrádá atributu vědeckosti, ježto předpokládá subjektivní úsudek hodnotící, jenž nesrovnáná se s objektivní pravdou vědeckou. Pak by ale nutno bylo zavrhnouti všechny vědy praktické, tedy na př. i ethiku, nauky technologické a j. I právověda nesměle by pak se zabývati otázkami de lege ferenda, medicina therapií atd. Takové súžení cíle vědeckého nelze schvalovati.

Jest tedy praktickým účelem badatelským nauky národohospodářské, aby byly vyšetřeny, objeveny a stanoveny zásady, maximy a pravidla pro jednání v oboru vztahů hospodářských, jimiž život společenský po stránce hospodářské by byl řízen a re-

---

[1]) Jak k tomu poukázal již J. B. Say: Traité d'Économie politique, 1814, I. XXI.

gulován. Úkolem národohospodářské prakse bude tedy naznačení způsobu, jakým poměry hospodářské dle dané doby a daných okolností mají býti upraveny, aby co nejdokonaleji vyhovovaly svému účelu, to jest prospěchu a blahu obecnému.

Úkolu toho dosíci lze různými cestami, navzájem se doplňujícími.

1. Především bude činnost bádání národohospodářského ve směru praktickém povahy kritické. Úkolem jejím bude zabývati se oceňováním hospodářského stavu a poměrů přítomných i minulých, jak vyskytují se v různých zemích a krajinách u rozličných národů, tříd a vrstev společenských. Jak vidno, přiléhá tu úzce činnost badatelská k oné činnosti theoretické, jež se zove popisnou. Jen že kritika jde dále, oceňujíc a hodnotíc dle určitého měřítka výsledky, jichž cestou popisnou bylo získáno. Úkolem kritiky jest tedy odvažovati a posuzovati minulý vývoj i přítomný stav hospodářských a sociálních vztahů a poměrů, nestranně a objektivně vytýkati jich stránky stinné i světlé a shrnouti pak všechny důvody pro i contra v konečný úsudek. Předmětem kritického oceňování tu mohou býti tedy nejrůznější druhy jevů hospodářských a jich souvislostí.

Na př. účinky vyvazení pozemků na způsoby zemědělské techniky výrobní, následky nestejnoměrného rozdělení vlastnictví půdy, vzájemný poměr průmyslové velko a malovýroby, působení prostředků dopravních na poměry odbytové atd.

2. Touto kritickou činností není praktický úkol nauky národohospodářské ještě vyčerpán. Kritika jest pouhá negace. Jest třeba další positivní činnosti, aby cíle badacího bylo dosaženo. Tato činnost plyne již z povahy kritiky samé. Kritika předpokládá nějaké měřítko oceňovací. Takové měřítko lze však sestrojiti jen na základě určitého ideálu, který by vyhovoval požadavkům co nejdokonalejšího uspořádání života společenského po stránce hospodářské. Vytýčení a sestrojení takového ideálu jest tedy dalším, positivním úkolem vědeckým ve směru praktickém.[1]) Při tom však dvojí nutno míti na mysli.

---

[1]) O tom obšírněji Wagner: Grundlegung der politischen Oekonomie, 1892, I. 154 a násl. Také Dietzel mluví o zvláštní sociální ethice, které klade tento úkol. (Theoretische Socialökonomik, 1895, 5, 30 násl.). Proti tomu ovšem zásadní odpůrci praktických cílů naukových.

a) I tento národohospodářský „ideál" nesmí postrádati reálnosti, musí býti uskutečnitelný. Při jeho sestrojení nutno tedy počítati s danými poměry, historickým vývojem, vlastnostmi obyvatelstva, mravní a kulturní jeho výší, technikou výrobní, činiteli politickými, podmínkami přírodními atd. Jinak by nastati mohlo snadno zbloudění na scestí nevědeckého utopismu.

Takové ideální společenské utopie vytvořili mnozí básníci a filosofové, nepřihlížející k jich uskutečnitelnosti a reálnosti jich podmínek.[1])

b) S tím souvisí, že také nelze stanoviti nějakého společensko-hospodářského ideálu absolutně pro všechny doby a všechny poměry platného.[2]) Proto řešení může býti jen povahy relativní. Ne vše, co hodí se pro země vysoké kultury, vyspělé techniky výrobní, dokonalých prostředků dopravních atd., bude také přiměřeno pro národy osvětově a hospodářsky opozdilé. To platí právě tak o zřízeních a ústavách hospodářských jako politických.[3])

Jiné budou úkoly hospodářské států s rozčleněným pobřežím mořským, než vnitrozemských, jiné zemí s vyvinutým průmyslem než zemědělských. Někde prospívati bude volná dělitelnost půdy, kdežto jinde snad záhodno bude stanoviti ve směru tom jisté obmezení, někde bude na místě plná živnostní svoboda, kdežto jinde malovýroba průmyslová bude vyžadovati zvláštní ochrany proti soutěži, někde stačí zůstaviti zřizování železnic soukromé podnikavosti, jinde bude třeba, aby činnosti té chopil se stát sám, někde odporučuje se volná tržba mezinárodní, jinde jeví se nutnost ochrany celní atd.

Než přes tuto různost a zvláštnost praktických cílů národohospodářských lze přece ve směru tom stanoviti některé vrchní zásady, jichž platnost jest povahy všeobecné. Úkoly takové nesou se ve dvojím směru:

α) co do zvýšení hospodářské produktivnosti vůbec. Čím více statků zužitných se vyrobí, tím dokonaleji, snadněji a hojněji může celková spotřeba obyvatelstvu býti ukojena. Naopak

---

[1]) O podobných utopiích neb státních románech Mohl: Die Staatsromane, 1845, Kleinwächter: Die Staatsromane, 1891, Voigt: Die sozialen Utopien, 1906, Horáček: Bolzanův nejlepší stát, (Sborník věd právních a státních, 1907).

[2]) Potud odpůrci praktického cíle badacího mají pravdu.

[3]) Tak i Philippovich (Volkswirtschaftspolitik, 1910, 7), uznává nemožnost formální jednotnosti hospodářsko-politického cíle, ale materiální jednotnost jeho spatřuje v stálém postupu k vždy dokonalejšímu opatřování statků za současného šetření stávajících zájmů.

klesající výrobnost nutně má za následek i obmezení spotřeby a nedostatek, jimž především trpí vrstvy nemajetné.

Podpora výroby díti se může nejrůznějšími prostředky nepřímo i přímo jako zejména povznesením obecného i odborného vzdělání, používáním pokroků techniky, rozmnožováním a organisováním výrobního kapitálu a úvěru, podněcováním a organisováním činnosti podnikatelské, rozšiřováním odbytu atd.

β) co do poměrů důchodových. Stejně důležita jako povznesení výrobnosti jest i otázka, kterak celkový důchod společenský, jenž jest výsledkem činnosti výrobní, mezi jednotlivé třídy a vrstvy obyvatelstva dochází rozdělení. Žádoucím jest, aby toto rozdělení se dělo co možno stejnoměrně, aby společenské a majetkové rozdíly mezi jednotlivými třídami společenskými nebyly příkré a nepřekročitelné. Zvláštní péči věnovati jest tomu, aby byl zachován silný kmen stavů středních, tvořících podmínku zdravého vývoje sociálního i politického. Tam ale, kde při volné soutěži a měření hospodářských sil jest nebezpečí, že v zápase hospodářském ten, kdo jest sociálně slabší, podléhne, bude záhodno poskytnouti mu ochranu proti hospodářské převaze silnějšího. Proto také má brán býti zřetel k důchodovým a majetkovým poměrům tříd nejnižších. Povznesení těchto tříd, zvláště dělnictva, na vyšší úroveň má důležitý význam nejen sociální, nýbrž i osvětový.

V obou těchto směrech jak co do snah o rozmnožení výrobnosti, tak co do péče sociální třeba zachovati rovnováhu. Klade-li se přílišný důraz na prvý moment, jak to činil hospodářský liberalism, a zanedbává-li se stránka sociální, dospěje se snad k zvýšenému blahobytu ale jen vrchních tříd společenských. Mezi nimi a valnou většinou ostatního obyvatelstva v nedostatku strádajícího zeje pak propast nepřeklenutelná, v níž se skrývají těžká nebezpečí převratů sociálních. Přihlíží-li se naproti tomu jedině k prospěchu vrstev nemajetných a opomíjí-li se podpora zájmů samostatných tříd výrobních, upadá se do opačné jednostrannosti. Tak zejména, ukládají-li se všechna břemena veřejná jen vrstvám majetným aneb je-li oslabována celková domácí výrobnost a takto ohrožena mezinárodní soutěžnost naproti státům cizím.

3. Než ani stanovením konečného cíle není praktický úkol vědy národohospodářské vyplněn. Nestačí jen naznačiti, co se má státi, nýbrž třeba říci též, jak se to má díti. Tedy udati třeba též prostředky, cesty a způsoby, jakými cíle vytčeného lze dosíci. Tato část úkolu jest proto důležita, že právě ona chrání před cíli utopickými a nesplnitelnými, k jichž dosažení by cesta byla ne-

známa. Neboť právě tak jako cíl sám, i prostředky k dosažení jeho směřující nesmějí postrádati reálnosti a uskutečnitelnosti. I o nich platí, že mají opírati se o dané poměry, navazovati na dějinnou souvislost, šetřiti práv nabytých, účtovati se zvyky a psychologií obyvatelstva, že mají se vyvarovati vší překotnosti a ukvapenosti. Je-li každá změna daných poměrů spojena s obtížemi a dotýká-li se často zájmů osobních a třídních, platí to tím více o všech proměnách vztahů hospodářských a sociálních. Změny a pošiny takové mívají v zápětí na jedné straně citelné újmy a ztráty, na druhé straně zase nezasloužené prospěchy a zisky jednotlivců a celých společenských tříd.

Tak na příklad účinky vyvazení břemen veřejnoprávních bývalých poddaných, zrušení živností koncessovaných, odstranění ochranných cel, nahrazení výnosových daní důchodovými atd.

Proto při všech opravách hospodářských a sociálních postupovati dlužno s úzkostlivou opatrností a uvědomiti si všechny možné jich důsledky. Jinak, více ještě než při přeměnách politických, i nejlíp míněné návrhy opravné stroskotávají často a míjí se se zdarem.

Nestačí tudíž budovati jen na základech rozumovou spekulací získaných, nýbrž třeba opírati se o poznatky zkušenostní. K tomu účelu slouží zejména bádání hospodářsko-dějepisné a šetření statistická. Vhodnou pomůckou jsou také účelné, objektivně pořádané písemné neb ústní ankety, které podávají bezprostředný obraz úsudků buď dotčených účastníků nebo odborných znalců. Čím více takto získaného materiálu, tím bezpečnější dán základ nejen pro kritické ocenění daného stavu, nýbrž i pro správné požadavky reformní a pro cesty, kterými nápravy nejúčelněji lze se domáhati.

Co do prostředků k tomu sloužících rozeznáváno bývá mezi prostředky t. zv. velkými a malými neb drobnými. Prvními rozumějí se ony, jež podmiňují takovou změnu daného řádu právního, které lze docíliti jen cestou zákonodárnou. Jsou to tedy prostředky, jež zpravidla hlouběji zasahují v poměry majetkové i právní a mají ve směru tom někdy dalekosáhlé účinky. Jich provedení spojeno bývá také se značnějšími obtížemi, setkává se druhdy s tuhým odporem vycházejícím buď z protichůdných názorů apriorní povahy aneb z kruhů, jichž zájmy soukromé navrhovanými změnami jsou dotčeny. Také zakořeněné obyčeje,

vlastnosti raçové i momenty psychické bývají tu překážkami, jichž nelze podceňovati.

Takovými velkými prostředky bylo na příklad provedené vyvazení půdy, uskutečnění živnostní svobody, zrušení obilních cel v Anglii, uzákonění maximálního pracovního dne továrního dělnictva v Rakousku, sociální pojišťování atd. Takovými prostředky velkými jsou dále i návrhy dosud neuskutečněné na vybavení pozemkových dluhů, na postátnění kartelových podniků, na pojišťování proti nezaměstnanosti a pod.

Naproti tomu prostředky drobné nevyžadují žádných podstatných změn řádu právního, nýbrž dají se prováděti na půdě platného práva buď soukromým počinem neb dobrovolnou svépomocnou associací, aneb činností různých správních orgánů v mezích jich působnosti výkonné. Široké pole v oboru takových drobných prostředků jest zejména vyhraženo t. zv. positivní péči národohospodářské, provozované v nejrůznějších směrech činnosti hospodářské.

Sem spadá na př. podnět k zakládání svépomocných družstev, podpora soukromé podnikavosti různými výhodami, usnadňování konversí hypotečních dluhů, organisace odborného vzdělání, odměna pokroků technických a j. v.

2. POJEM NÁRODOHOSPODÁŘSKÉ POLITIKY.

Literatura: Philippovich: Volkswirtschaftspolitik, 5. vyd. 1910, Conrad: Volkswirtschaftspolitik, 5. vyd., 1908, Schullern: Grundsätze der Volkswirtschaftslehre, 1911.

Nynější stav společenského hospodářství jsa plodem tisíciletého vývoje a výsledkem činitelů jak ideových tak i hmotných (politických, osvětových, náboženských, přírodních, raçových, technických a j.), není útvarem stálým a nezměnitelným, nýbrž jest nepřetržitým proměnám podroben, nalézá se ve věčném toku a pohybu.

Některé ze složek na vývoj a dění hospodářské spoluúčinkujících jsou od vůle lidské nezávisly a vymykají se tudíž jakémukoliv záměrnému na ně působení.

Jsou to hlavně síly přírodní a jich různé vlivy ku př. poměry kosmické, podnebné, útvar povrchu půdy (pohoří, nížiny), její vlastnosti (úrodnost, bohatství nerostů), poměry vodopisné (pobřeží mořské, splavné řeky a j.).

Účinky těchto vlivů přírodních pro výrobní i spotřební poměry některé země často rozhodující buď naprosto působení lidskému nepodléhají, aneb děje se tak v míře jen celkem nepatrné.

Ku př. vysoušení bažin, zavlažování pustin, různé meliorace, regulování řek a pod.

Vedle toho však častěji vykonávají vliv na utváření stavu hospodářského i činy a jednání lidí, ať již bezprostředným účelem jednání těch jest právě zamýšlené účinkování na úpravu a vývoj hospodářský a sociální, aneb ať jednání taková směřují především za účelem jiným, avšak na konec přece mají za následek změny hospodářské.

Taková jednání mohou míti původ svůj někdy již v počinech individuálních, kdy jednotlivé hospodářské subjekty činnost svou v různých oborech podnikání projevují.

Na př. přistěhovalý osadník provede v pusté krajině rozsáhlé meliorace a zavede pěstování plodin dříve neznámých. Činí tak ve svém prospěchu, ale zvelebí tím celý kraj, povznese výnosnost půdy a tamní zemědělství. Nebo továrník založí nový podnik v krajině, jež dotyčného průmyslu dosud postrádala. Zjedná tím tamnímu obyvatelstvu nový zdroj výživy a změní tvářnost celého kraje. Aneb nový podnik dopravní otevře železniční spojení zemi z obchodu světového dosud vyloučené. Oživí tím ruch tržební i výrobní, rozšíří odbytiště, povznese úroveň osvěty atd.

Mnohem účinnější ve směru tom může býti působnost dobrovolných sdružení účely ať hospodářské neb sociální sledujících. Jsou to na příklad společenské podniky svépomocné, jichž rozvětvená síť může znamenitě přispěti ku zdokonalení poměrů úvěrních (záložny) neb odbytových (prodejny a skladiště) či spotřebních (potravní družstva) i ku zlepšení hmotného postavení oněch kruhů, jež v takovém sdružování mají účast. Známo také, jak dalekosáhlý vliv vykonávají na celý novodobý život hospodářský dohody podnikatelů, mající za účel obmezení soutěže, t. zv. kartely. A jako organisace podnikatelů, tak naproti tomu organisace dělníků mohou podstatný míti účinek na poměry výrobní i odbytové.

Tak bylo hnutí odborové v Anglii i jinde mocnou pakou ku povznesení mzdových a důchodových poměrů dělnictva, tím zároveň ale podnětem ku rozmnožení spotřeby a v důsledku toho zase i výroby.

Nepoměrně ještě větší a mocnější než jednotlivců a dobrovolných associačních sdružení jest ve všech oborech dění a života

hospodářského působnost takových útvarů společenských, které děkují vznik svůj nikoliv jen svobodné úmluvě účastníků, nýbrž jichž právní základ spočívá v právu veřejném, jež obdařeny jsou autoritativní mocí a k nimž příslušenství jest rázu závazného. Takové veřejnoprávní útvary společenské, vládnoucí zpravidla rozvětveným aparátem výkonných svých orgánů, jsou ovšem daleko způsobilejší zasahovati v utváření nejrůznějších vztahů hospodářských. Jich působnost ve směru tom může býti daleko účinnější, ježto jsou s to sledování svých příkazů i mocí vynutiti, ale i všestrannější a obsáhlejší.

Útvary takové mohou býti různého druhu a způsobu, spočívajíce buď na základě územním (territoriálním) neb zájmovém (odborovém).

Prvním a hlavním z nich jest sám s t á t. Pojmová vymezení státu jsou velmi různá a četná, ale celkem shodují se v tom, že spatřují ve státě organický svazek obyvatelstva na určitém území bydlícího, jenž nadán jest jednotnou vůlí a mocí za účelem plnění pospolitých úkolů. Stát není však veřejnoprávním útvarem jediným. Vedle, lépe řečeno uvnitř něho, jsou ještě jiné společenské útvary veřejnoprávní, jež lze označiti jako svazky územní samosprávy. Jich právní existence zpravidla ze státní moci samé jest odvozena a obor jich působnosti také státem samým bývá vymezen, ač ovšem i tu vyskytují se někdy útvary se samostatnou historickoprávní existencí (ku př. království a země ve svazku říše rakouské). Společné jest jim, že působnost jich bývá territoriálně ohraničena. Nejdůležitějšími takovými svazky s působností ryze místní jsou obce, jež vyskytují se všude, kde lidé žijí trvale osídleni. Vedle obcí ale bývají to ještě jiné svazky se širší územní působností dle historického vývoje i platného ústavního zřízení nejrůzněji pojmenované ku př. země, provincie, okresy, kraje, distrikty, gubernie, komitáty, departementy, hrabství atd.

Konečně vedle těchto svazků samosprávy územní objevují se druhdy, a v nové době stále častěji, i svazky t. zv. samosprávy zájmové neb odborové. Jsou to veřejnoprávní associace příslušného určitého kruhu zájmového s přesně vytčenými účely a vymezenou působností, jež liší se od dobrovolných sdružení podobného druhu svou závazností a svým veřejnoprávním základem. Takovými útvary byly již některé korporace dřívějších dob, zejména cechy. Dnes setkáváme se s celou řadou takových svazků. Ku př. ob-

chodní a živnostenské komory, živnostenská společenstva, zemědělské rady, zamýšlená zemědělská společenstva, advokátní, notářské, lékařské a j. komory a pod.

Všechny tyto společenské organismy se státem v čele jsou povolány ku plnění velmi různých úkolův. Nejobsáhlejší dojista jest působnost státu. Nebyly nikdy a nejsou dosud stejné názory o tom, jaký jest rozsah i objem úkolů státu. Zodpovědění otázky té závisí především od apriorních názorů o účelu a vzniku státu vůbec a bude dle toho vždy různě řešena. Avšak s hlediska historického není pochyby, že stát vždy plnil nejen úkoly ryze politické (zevní i vnitřní obrana proti útokům), právní a osvětové, nýbrž i hospodářské, to jest, že zasahoval buď přímo neb nepřímo působností svou ve společenské vztahy hospodářské. A co platí o státu, platí s příslušnými změnami i o ostatních útvarech veřejnoprávních, zejména svazcích samosprávných.

A tuto záměrnou a soustavnou činnost státu a ostatních veřejnoprávních svazků, jež má za předmět takovou úpravu společenských vztahů a poměrů po stránce hospodářské, aby co nejdokonaleji vyhovovaly prospěchu obecnému, zoveme národohospodářskou politikou. Užíváme sice výrazu „politiky" někdy i o záměrné hospodářské činnosti soukromoprávních subjektů hospodářských, ku př. mluvíme o politice cenové, kterou provozují kartely, o diskontní politice bank, o tarifové politice soukromých železnic atd., ale zpravidla spojujeme s výrazem tím projev činnosti, jež jest výsledkem nějaké vůle, opřené o autoritu veřejnou.

Z různých pojmových vymezení národohospodářské politiky, aneb jak po francouzském příkladu také někdy nazývána bývá „použité nauky národohospodářské", lze zejména tyto uvésti: Lotz praví: „Wie das bürgerliche Wesen und seine Institutionen auf die Betriebsamkeit einwirken, und in wie weit diese Institutionen nach den Forderungen der reinen Staatswirtschaftslehre und den hier entwickelten allgemeinen Bedingungen der menschlichen Betriebsamkeit zulässig und zu rechtfertigen sein mögen, dies zu untersuchen gehört für die Betrachtung des betriebsamen Menschen im Staate, oder für angewandte Staatswirtschaftslehre." (Handbuch der Staatswirtschaftslehre, 1821, I., 13). Rau definuje: „Der Inbegriff der Regeln für das Verfahren der Regierung in Absicht auf wirtschaftliche Angelegenheiten ist die wirtschaftliche oder ökonomische Politik und kann als der zweite praktische Haupttheil der politischen Oekonomie betrachtet werden" (Grundsätze der

Volkswirtschaftslehre, 1855, 6. vyd., 12.). Neumann: „Die angewandte Volkswirtschaftslehre ist die systematisch geordnete Darstellung derjenigen Mittel, durch welche das organische Wirtschaftsleben zur höchsten Entwickelung gebracht wird (Volkswirtschaftslehre, 1873, II., 219.) K. Menger: „Die theoretische Volkswirtschaftslehre hat uns das generelle Wesen und den generellen Zusammenhang (die Gesetze) der volkswirtschaftlichen Erscheinungen darzustellen, während die Volkswirtschaftspolitik und die Finanzwissenschaft uns die Maximen lehren, nach welchen, je nach der Besonderheit der Verhältnisse, die Volkswirtschaft am besten gefördert, beziehungsweise der Staatshaushalt am zweckmäßigsten eingerichtet zu werden vermag." (Untersuchungen über die Methode der Socialwissenschaften und der politischen Oekonomie insbesondere, 1883, Anhang III., 245). Philippovich: „Wir verstehen unter Volkswirtschaftspolitik die Gesammtheit jener Handlungen, Anstalten und Einrichtungen, durch welche die Menschen als Einzelne oder in Organisationen in bewusster Weise die Entwickelung der Volkswirtschaft zu fördern bestrebt sind (Grundriss der politischen Oekonomie, 1899, II., 1.). Conrad: „Die Volkswirtschaftspolitik oder Volkswirtschaftspflege ist die Lehre von der Sorge der Gesellschaft und der öffentlichen Gewalt für das wirtschaftliche Wohl des Volkes" (Grundriss zum Studium der politischen Oekonomie, 1896, I. 1.)

Hospodářská politika jest tedy výronem moci veřejné, která dle Montesquieuova ustáleného, třeba ne zcela věcně odůvodněného, třídění se dělí kromě činnosti soudcovské na

1. činnost zákonodárnou, jíž se rozumí vydávání všeobecně platných závazných norem způsobem ústavně určeným;

2. činnost správní, kde jde o nařízení a opatření orgánů výkonných v mezích platných zákonů a o skutečné jich provádění.

Předmětem obojího tohoto druhu činnosti moci veřejné mohou býti nejrůznější vztahy a poměry hospodářské. Ku př. zákonodárná úprava poměrů agrárních, živnostenských, obchodních, nebo úprava zemědělského úvěru, sociálního pojišťování, sazeb celních, a j.

Pokud se týká zejména onoho oboru veřejné správy, jež má za předmět vztahy hospodářské a sociální, nazývá se také soustavný soubor positivních norem a předpisů sem náležejících a v určitém státě platných správou národohospodářskou, jež tvoří část platného práva správního vůbec.

Rozumí se, že vykonávání této činnosti správní vyžaduje také příslušných orgánů veřejných. Jsou to co do orgánů státních především úřady správní, jež v mezích své působnosti zabývají

se též zasahující a upravující činností v určité obory hospodářské a sociální.

Tak politické úřady I. a II. stolice v záležitostech na př. živnostenských, pojišťování dělnického, lesního hospodářství, úvěrních ústavů a pod. V ústředních nejvyšších stolicích pak jsou pro důležité obory hospodářské správy zřízeny orgány zvláštní. Tak zejména u nás t. zv. ressortní ministerstva orby, obchodu, železnic, veřejných prací. Mimo to jest i celá řada jiných zvláštních orgánů úředních, ku př. živnostenští inspektoři, úřad pro statistiku pracovní, úřady horní, instruktoři společenstevní, generální inspekce železniční. Dále různé sbory poradní, jako zemědělský, průmyslový, pracovní, železniční, celní, vodocestný atd. Podobně orgány samosprávy územní i zájmové, při nichž ovšem úřední aparát není tak rozvětven.

Oprávněnost hospodářsko-politické působnosti státu i jiných veřejnoprávních svazků plyne již z důležitosti, kterou má blahobyt hmotný jednotlivcův i celých tříd společenských pro blaho všeobecné. Jen krajní směr individualistický dle známého hesla „laissez faire" nutnost tuto zásadně kdysi popíral a každý zásah moci veřejné pokládal za zbytečný, ano škodlivý. Toto zásadně záporné stanovisko možno však pokládati dnes po nabytých zkušenostech posledního století v důsledcích skutečného života hospodářského a sociálního za překonané. Sporno jen zůstalo, v jakých směrech tento zásah moci veřejné má se bráti a jak dalece jest připustný a účelný. Tu ovšem zůstaven jest velmi široký prostor pro různá mínění, jež jsou určována jednak apriorním východiskem celkového názoru osvětového, jednak ovšem i praktickými potřebami konkretními. Od nejkrajnějšího stanoviska individualistického až ku opačnému polu socialistickému jest tu ponecháno široké pole nejrůznějším směrům kompromissním.

Takovou prostřední cestou jest zejména sledování zásady, že předním úkolem hospodářské politiky jest pomocí účelných opatření podepříti a utužiti jednotlivce v jeho soukromém hospodářském konání.

Děje se tak zabezpečením pevného základu právního platným právním řádem, umožněním účelného sdružování svépomocného k účelům hospodářským, poskytnutím příležitosti k odbornému vzdělání, ochranou proti soutěži ciziny, positivní péčí i hmotnou podporou určitému odvětví výrobnímu atd.

Teprve v druhé řadě bude snad třeba podnikáním veřejným nahražovati počin soukromý tam, kde vlastní síly jednotlivcovy nestačí, aneb kde zájem obecný tak vyžaduje.

Sem spadalo v dřívějších dobách, kdy soukromé podnikavosti se nedostávalo, zakládání státních podniků průmyslových, ale i dnes ještě provozování poštovnictví státem, zřizování státních železnic, zemských bank a pojišťoven, obecních plynáren a uličních drah a pod.

Moc veřejná má tedy určovati jen základní podmínky hospodářského života, v jichž rámci však vlastní snaha jednotlivců má docházeti platnosti. Nemá tedy býti svézodpovědnost a iniciativní činnost soukromá súžována a podlamována. Také volnost sebeurčení a individuální svoboda má býti jen tam a jen potud obmezována, pokud toho ve vyšším, obecném zájmu jest nutně potřebí. Ovšem nelze ale zapomínati, že svoboda tato jest mnohdy jen zdánliva, závisejíc od okolností a poměrů mimo vůli a moc jednotlivce ležících, jimiž hospodářské konání jeho předem jest určováno.[1]) A právě zásah veřejné moci má často za účel majetkovou a sociální odvislost jednotlivce od poměrů a vlivů zevních umenšiti a jemu svobodné rozhodování zaručiti.

Tak na př. upravením práva koaličního, kartelového, poměrů pracovních, sociálního pojišťování a j. v.

Druhdy projevovány byly zejména školou historickou pochybnosti a námitky — a i v nejnovější době se tak činí —, zda vůbec lze stanoviti všeobecně platné maximy hospodářsko-politické, ježto stav hospodářský každé země jest plodem dějinného vývoje a výsledkem svérázně působících činitelů mravních i hmotných. Nelze tudíž stanoviti absolutních pravidel pro všechny doby a všechny země stejných, nýbrž dle zvláštních poměrů bude se pro každý stát hoditi po případě jiná hospodářská politika. Námitka ta jest správna, pokud jde o praktické používání všeobecných zásad hospodářsko-politických v jednotlivém případě, tedy pokud jde o řešení konkretních hospodářsko-politických otázek v určité době a v určité zemi. Toto řešení zajisté nebude všude stejné a uniformní, nýbrž bude skutečně třeba přihlédati k daným poměrům, jinak upadlo by se v chybu strnulého doktrinářství. Aby tomu bylo vyvarováno, jest však úkolem praktické politiky a není tím vyloučeno, že by s hlediska vědeckého vytýčeny býti nemohly všeobecné zásady, jež ovšem přihlédati mají k různostem skuteč-

---

[1]) Tak Philippovich (Volkswirtschaftspolitik, 4) mluví o „moci zevních okolností“, jimiž osobní svoboda jest potlačována.

ných poměrů a připouštěti tedy i různé způsoby řešení problemů hospodářsko-politických.

Takové konkretní řešení ve skutečnosti pohříchu snad nebude vždy odpovídati nestranným a objektivním poznatkům vědeckým. Není sice pochybno, že i na praktické směry politické vykonávají pravdy bádáním vědeckým získané mocný vliv, avšak ještě účinněji působí tu nejrůznější zájmy hmotné i předsudky ideové, které bývají podnětem ku tvoření stran politických, hospodářských i třídních. Tyto pak snaží se uplatniti své programové požadavky prostřednictvím sobě přizpůsobených volebních řádů do sborů zákonodárných jak v legislativě tak i ve správě veřejné.

Tak konkretní hospodářská politika provozovaná dočasnými vládami ve státech ústavních není než výslednicí politických a hospodářských sil a poměrů různých stran dle toho, jak která z nich domůže se váhy a platnosti: jiná bude hospodářská politika země, ovládané aristokratickou oligarchií než oné, kde těžisko politické moci třímají vrstvy středního měšťáctva a zase jiná tam, kde demokratické řády volební umožňují rozhodující vliv nejširším třídám nemajetným.[1])

Než tyto křižující se zájmy a zápasy různých proudů politických a sociálních nesmějí nikterak zakalovati objektivně kritické stanovisko vědecké. Žádná věda a tedy ani politika národohospodářská, chce-li zachovati si atribut nedotknutelné vědeckosti, nesmí snížiti se na služku pomíjejících zájmů strannických, nesmí býti ani vědou konservativní, ani liberální, ani agrární, ani industriální, ani plutokratickou, ani socialistickou. Národohospodářská politika, jakožto věda, předpokládajíc činnost státu a jiných svazků veřejnoprávních, nesmí také míti na zřeteli nějaký konkretní stát, nýbrž státní svazek abstraktně myšlený, bez ohledu ku formě vládní, ku zřízení ústavnímu, ku poměrům národnostním, náboženským, sociálním atd., třeba ve skutečnosti žádného takového abstraktně sestrojeného ideálního státu na světě není a nebude. Neboť má-li býti odpověděno k otázce, zdali a jak dalece má sahati vliv státu na poměry výrobní, tržební, dopravní, sociální a má-li býti otázka ta řešena s hlediska ryze objektivního a vědeckého, nesmí v úsudku o tom mýliti představa určitého státu s jeho dočasnými snad nedostatky, strannickou politikou ústavní, sociální, nacionální a pod.

Rozumí-li se hospodářskou politikou zásah moci veřejné v dění a život hospodářský a zahrnují-li se pod tuto moc veřejnou vedle

[1]) K tomu poukazuje dobře Kaizl: Finanční věda, 1892, 11.

státu i jiné veřejnoprávní svazky, může vzniknouti spor o to, který nositel této moci veřejné, zdali stát, či země, či obec atd. k úpravě a řešení určitých hospodářských neb sociálních poměrů jest povolán. I při zodpovědění této otázky nesmějí rozhodovati důvody a snahy, které jsou snad výsledkem určitých tendencí a tužeb, nýbrž hlediska ryze věcná. Nelze ovšem přezírati vývoje historického i platných řádů ústavních, které v tom směru určitým vymezením příslušnosti zákonodárné i správní de lege lata na mnoze každý spor vylučují. Avšak i tu lze stanoviti požadavky, jakým způsobem by s hlediska ryze věcného rozdělení příslušnosti mezi státem a jinými svazky veřejnými co do různých úkolů hospodářsko-politických mělo býti upraveno. Není zajisté pochybnosti, že řešení důležitých vztahů a poměrů hospodářských a sociálních, které vyžadují na širokém území úpravy jednotnější a kde také náklady s tím spojené vyžadují značnějších obětí, spíše bude příslušeti státu s jeho ústřední mocí, bohatým úřadním ústrojím a hojnými prostředky finančními.

Tak na př. politika celní, železniční, poštovní, ochranně dělnická a j. v.

Vždyť úprava takových poměrů často vyžaduje, aby podniknuta byla ještě na širším, totiž mezinárodně smluvním podkladě. Naproti tomu zase jiné poměry vykazují velmi odlišný vývoj i stav v jednotlivých územích státních, takže jich jednotná úprava by šablonovitostí svou věci spíše byla na závadu. Proto řešení takových otázek má býti pokud možno zůstaveno veřejnoprávním činitelům těchto území v samostatné jich působnosti, ať to jsou již země, kraje, okresy a pod.

Tak na př. záležitosti zemědělské, některé spojovací prostředky, sprostředkování práce a j.

Konečně jsou i záležitosti, které místní svou povahou spadati budou výhradně v působnost obcí.

Na př. místní doprava, všeužitečné podniky, spořitelny a zastavárny, pohřební ústavy, bytové poměry a j.

Ovšem mnohdy nelze stanoviti zásadně žádné pevné hranice mezi příslušností státu a jiných veřejnoprávních svazků v otázkách hospodářsko-politických. Není pak závady, aby současně jak stát tak i jiné veřejné svazky, ovšem ve vzájemném souhlase a s účelnou dělbou práce, v řešení téže otázky nezasahovaly, ano soutěž taková

jest druhdy velmi prospěšná a vítaná. Spíše jest povážlivo, když pod záminkou formální nepříslušnosti činitelé veřejní ze svých hospodářských a sociálních povinností se vyzouvají, je na cizí bedra svalují, aneb když se dokonce pod záminkou tou snahy po nutných opravách sociálních potírají a maří.

3. ROZTŘÍDĚNÍ NÁRODOHOSPODÁŘSKÉ POLITIKY.

Hospodářsko-politická činnost státu a veřejnoprávních svazků nésti se může různými směry dle toho, jak skutečnosti, jež pro dění a vývoj hospodářský jsou směrodatny, podléhají vlivu a zásahu této činnosti a jak činnost lidská po stránce hospodářské se vůbec zevně projevuje.

Bylo již pověděno, že některé skutečnosti působení lidskému vůbec se vymykají. Tak jevy kosmické, atmosferické, fysikální, tedy zejména onen druh energií a činitelů, jež souborným názvem označujeme přírodními silami. Naproti tomu jiný základní činitel jevů hospodářských, jímž jest obyvatelstvo, v jistých směrech již může býti předmětem hospodářské politiky a mluvíme v tom směru o politice populační.

Vlastní činnost hospodářská projevuje se na venek především jako činnost výrobní. Jejím předmětem jest technická stránka oněch výkonů, jež směřují ku vzniku nových hospodářských statků. V oboru výroby statků rozeznáváme pak opět především výrobu prvotnou. Tato může býti činností prostě okkupační, jíž vyrozumíváme pouhé shromažďování surovin i statků zužitných, o nichž právní řád předpokládá, že se nenalézají ve vlastnictví soukromém. Sem spadá lovectví, rybářství, hornictví. Anebo má výroba prvotná za předmět získávání surovin a statků zužitných vzděláváním půdy a pěstováním rostlin. Sem spadá zemědělství se všemi souvisejícími činnostmi (zahradnictví, lukařství a j.) ale i chov zvěře a lesnictví. Dle toho zvláštním oborem politiky národohospodářské bude politika výroby prvotné, zejména pak politika zemědělská (agrární).

Jiný způsob výroby má za předmět technické přetvořování surovin, které k spotřebě lidské bezprostředně sloužiti nejsou způsobily, ve statky zužitné. Děje se to cestou mechanickou neb chemickou a statky takto přetvořené zovou se pak tovary (fabrikáty).

Mluví se tu o výrobě průmyslové a politika národohospodářská, zabývající se touto výrobou, zove se politikou průmyslovou.

Vedle činnosti v užším slova smyslu výrobní může míti hospodářské konání za předmět i oběh statků od výrobce ku spotřebiteli. Tuto sprostředkovatelskou činnost nazýváme tržbou (obchod v užším smyslu) a politiku činnost tu upravující politikou tržební (obchodní). Při oběhu statků jest však často nutno překonávati místní vzdálenosti mezi místem výroby a spotřeby. To se děje dopravou zboží neb osob, jež rovněž jest předmětem hospodářského podnikání a právní úpravy. Touto se zabývá politika dopravní (transportní).

Zbývá však ještě onen další široký obor politiky hospodářské, jenž netýká se úpravy poměrů výrobních a oběhových, nýbrž distribučních. Ona zasahující a upravující působnost moci veřejné, jež má za účel nejen rozmnožení celkového společenského důchodu, nýbrž také přiměřené jeho dělení mezi jednotlivé třídy výrobní. Jež má dále za účel vyrovnávání příkrých sociálních protiv, zmírňování sporů mezi protichůdnými zájmy hmotnými a poskytování vydatné ochrany těm, kdo v rozpoutaném zápase hospodářském bezmocně vydáni jsou převaze sociálně silnějších. Toto jsou úkoly politiky sociální v užším slova smyslu.

K politice sociální přidružuje se pak na konec politika chudinská, jež se zabývá úpravou důchodových poměrů těch, kdo postrádajíce možnosti opatřiti si vlastních důchodů původních, odkázáni jsou na důchody odvozené, zejména pak na důchody plynoucí z prostředků veřejných.

Dle toho dělí se tedy národohospodářská politika na tyto jednotlivé oddíly:

1. Politiku populační.
2. Politiku výroby prvotné, zejména zemědělskou.
3. Politiku průmyslovou.
4. Politiku tržební.
5. Politiku dopravní.
6. Politiku sociální.
7. Politiku chudinskou.

Jiní spisovatelé s jiných hledisek opět roztřiďují politiku národohospodářskou. Tak Philippovich a též Schullern rozeznávají t. zv. problém výrobní,

organisační a důchodový a dle toho pak jednotlivými směry působnosti moci veřejné se zabývají.

4. DĚJINY LITERATURY NÁRODOHOSPODÁŘSKÉ POLITIKY.

Literatura: Kautz: Die geschichtliche Entwickelung der Nationalökonomik und ihrer Literatur, 1860, Roscher: Geschichte der Nationalökonomik in Deutschland, 1874, Cossa: Introduzione allo studio del' Economia politica, 3. vyd,. 1892, Eisenhart: Geschichte der Nationalökonomik, 1891, Oncken: Geschichte der Nationalökonomie bis Adam Smith, 1902, Gide a Rist: Histoire des Doctrines économiques, 1909, Ingram: Dějiny vědy národohospodářské, přel. Pelcl, 1895, Scheel: Die politische Ökonomie als Wissenschaft (Schönberg: Handb. der pol. Ökon., 3. vyd., 1890).

Jako každá věda původně na svých počátcích sledovala cíle praktické, tak i nauka národohospodářská. Snažení vědecké směřovalo nejprve k praktickým účelům, jichž domáháno se bylo na základě jen nedokonalých a nekritických mezerovitých poznatků zkušenostních. Jako předcházela alchymie chemii, therapie medicině, tak i národohospodářská politika vznikla dříve než národohospodářská theorie. Ovšem takové praktické „nauky" nebyly a nemohly býti vědami v pravém slova smyslu. Postrádaly toho, co právě jest podstatným znakem vědeckým, to jest theoretických poznatků správnou methodou na jisto postavených, soustavností a vnitřní učleněnosti.

Proto také tak zvané školy národohospodářské dob dřívějších, jež především děkovaly vznik svůj snahám hospodářsko-praktickým, nelze považovati za soustavy skutečně vědecké. Jsou spíše snůškou některých pravidel a zásad, dle kterých na základě ať již správných nebo i mylných zkušenostních poznatků tehdejší představitelé moci veřejné hospodářský život v zemích svých upravovali.

Tyto snahy byly tím přirozenější, ježto již od nejstarších dob důležitost hospodářských vztahů i po stránce politické plně byla uznávána a hmotný stav občanstva nejen pro důchody státní, nýbrž i s všeobecného hlediska plně byl oceňován. Jevy hospodářské proto již ve starém i středním věku poutaly pozornost filosofů, badatelů i státníků. Bohatství a chudoba se svými světlými i stinnými stránkami jsou tak stary jako pokolení lidské samo,

význam zámožnosti pro jednotlivce i celé národy přes náboženskou askesi, jež vlivem křesťanství ovládala celý věk střední, přece vždy byl uznáván a vítězstvím novodobých proudů myšlénkových snaha po hmotném blahobytu na novo oživla a nabyla stále větší platnosti a intensity, s hlediska ethického někdy snad až povážlivé.

Tento obrat v názorech nastal zejména počínajícím šestnáctým stoletím, jež právem položeno za hranici mezi věkem středním a novým. Byl výsledkem mnohých příčin, zejména objevů nových dílů světa a nových cest zámořských, důležitých vynálezů (kompas, tisk, střelný prach), hojného rozmnožení drahých kovů, zlata a stříbra, z nalezišť amerických, zdokonalení všeobecné techniky výrobní, zlepšení prostředků dopravních a tím překročení hranic dosavadního hospodářství uzavřeného. K tomu přidružily se dojista i činitelé povahy ideologické. Středověký světový názor spočívající na autoritě náboženské byl reformací v základech svých otřesen, skepse a rationalismus nabývaly vrchu, Bacon svým empirismem a angličtí individualisté zatlačili filosofii scholastickou, středověké společenské zřízení feudální bylo v rozkladu, na místo starého stavovského státu nastoupil stát absolutní. Na konec pak revoluce francouzská radikálně přetvořila celou novodobou společnost a nastolila vládu třetího stavu ve formě ústavních států, jak během XIX. století vznikly ve všech kulturních zemích evropských i amerických. Celé zákonodárství a celá úprava společenského života proniknuty byly politickým i hospodářským liberalismem, jemuž ovšem záhy vyvstal zásadní a nebezpečný odpůrce — socialismus.

Než tím předbíháno již chronologickému postupu. Prvním plodem obratu myšlenkového a hospodářského na počátku věku nového byl onen směr hospodářsko-politický, jenž zove se m e r k a n t i l i s m e m, aneb dle význačného svého představitele, známého státníka francouzského Colberta, colbertismem. Merkantilism, převládající v století XVI. až XVIII. ve všech západo- i středoevropských státech, sledoval praktický účel hospodářský, povznesení obecného blahobytu. Účelu toho dosaženo býti mělo hlavně dvojí cestou: jednak rozmnožením obyvatelstva, v němž spatřován hlavní zdroj produktivních sil, jednak nahromaděním peněz čili drahých kovů, zlata a stříbra, které pokládány za hlavní znak zámožnosti. Zakazován proto vývoz drahých kovů ze země a podpo-

rováno jich těžení. Sestrojena dále nauka o tzv. tržební bilanci, to jest rovnováze mezi vývozem a přívozem zboží z jedné země do druhé. Převládal-li vývoz, považována tržební bilance za příznivou, ježto přebytek trhové ceny za vyvezené zboží bylo třeba nahraditi drahým kovem, jenž tak plynul do země. Převládal-li naopak přívoz, byla bilance nepříznivou, poněvadž hrozil úbytek drahého kovu do ciziny. Na základě tom byl co možno podporován vývoz a stěžován (ochranná celní politika) neb dokonce znemožňován (prohibiční politika) přívoz zboží. Ježto pak polotovary a tovary mají vyšší hodnotu než suroviny, hleděno ku rozvoji domácí výroby průmyslové, zejména ovšem velkovýroby, jež jedině způsobilá jest vývozu. K docílení těchto výsledků používala merkantilní politika různých opatření, jimiž upravovala a řídila život hospodářský. Těmito názory ovládána byla také celá tehdejší národohospodářská literatura merkantilistická.

Byli to spisovatelé hlavně ve Francii Bodin, Monchrétien, Forbonnais, Necker, v Italii Davanzati, Serra, Broggia, v Anglii Culpeper, Child, Steuart, v Německu Becher, Horneck, Seckendorf, Schröder.

Rovněž hlavně praktickým účelům sloužil onen soubor nauk, jenž se označuje názvem kameralistika či věda policejní. Nauky ty přednášeny byly na vysokých školách německých i rakouských (Justi, Sonnenfels) a měly býti průpravou pro úřednictvo zeměpanské, magistrátní, vrchnostenské a j., zahrnujíce v sobě nejpestřejší výklady z oboru nejen hospodářského a finančního nýbrž i technického, správního a pod. beze vší vnitřní spojitosti a soustavnosti, takže vlastní vědecké povahy rovněž postrádaly.

Mocný vliv na další vývoj hospodářsko-politických názorů měla národohospodářská soustava t. zv. fysiokratism. Soustavou nazývati lze již tento směr proto, že vyznačuje se organickou učleněností, ba že přímo vybudován jest na pevných základech jednotného názoru světového. Fysiokraté vycházeli z předpokladu, že i v životě společenském stejně jako v životě přírodním vládnou věčné, nezměnitelné zákony přirozeného řádu (ordre naturel). Proto každý lidský zásah v tento řád přirozený, jemuž podléhá i dění a vztahy hospodářské, pokládali za marný, zbytečný, ano škodlivý. (Heslo: „laissez faire, laissez passer, le monde va de lui même"). Jest zřejmo, že tyto názory byly v zásadním odporu s merkantilismem. Tento požadoval co nejpodrobnější reglementování

všech hospodářských vztahů za určitým účelem, kdežto fysiokratism každou takovou úpravu zásadně odmítal, třeba v praksi připouštěl některé výjimky z tohoto záporu. Ale i tu postavil se na opačné stanovisko, než jaké zaujímal merkantilism, ježto na základě mylných předpokladů theoretických o t. zv. jediném čistém důchodu výroby prvotné, podporoval výrobu zemědělskou naproti průmyslové.

Hlavními zástupci fysiokratismu byli Quesnay, Gournay, Mercier de la Rivière, Turgot, Dupont de Nemours.

Adam Smith a jeho následovníci, třeba fysiokratism ostře kritisovali, přece původně sami z něho vyšli, což i pro hospodářsko-politické jich nazírání bylo rozhodno. Byli ovšem příliš srostlí se skutečným životem, než aby stáli zásadně na přísném individualistickém stanovisku pouhé negace, připouštěli tudíž, třeba jen jako nutné zlo, zásah státu a veřejné moci v poměry hospodářské tam, kde z důvodů historických neb praktických bylo to nezbytno. Třeba tedy hlavní význam Smithův spočívá na poli theoretickém, neopomíjí přes to používati theoretických poznatků i k účelům praktickým. Teprve epigoni jeho zapomínajíce stále více, že předpoklady, na kterých theorie poučky své sestrojovala, jsou rázu jen podmíněného, počali předpoklady tyto měniti v praktické požadavky. Tím dospěli k onomu krajnímu liberalismu hospodářskému, jenž každý zásah státu v poměry hospodářské vůbec zamítal a ve svobodě smluvní a volné soutěži spatřoval nejdokonalejší regulator všeho života hospodářského. Konečně požadavek hospodářské volnosti rozšířen byl i na mezinárodní styky hospodářské a důsledně byl žádán tedy volný obchod, žádnými cly ochrannými netísněný (free trade). Poněvadž pak naprostá svoboda hospodářská sama sebou nepřímo jest výhodou pro živly sociálně silnější, vyhovoval směr tento nejlíp oněm kruhům praktickým, které měly své hlavní zastoupení ve vrstvách velkých průmyslových podnikatelů, i nazýván byl proto dle továrního města anglického m a n c h e s t r o v ý m.

Čelní zástupci individualistní školy národohospodářské v Anglii byli Riccardo, Malthus, Mac Cullock, Senior, Mill, ve Francii J. B. Say, Canard, Droz, Rossi, Garnier, Dunoyer, Chevalier, Reybaud, Cherbulier, Courcelle-Seneuil, Levasseur, Baudrillart, Walras, v Německu Lueder, Lotz, Herman, Umpfenbach, Soetbeer. Krajní liberalistní směr representují v Anglii Bentham, Cobden, Bright,ve Francii Bastiat, Leroy Beaulieu, Molinari, v Německu

Schulze Delitzsch, Faucher, Wirth, Prince Smith, Oppenheim, Bamberger, Böhmert.

Leč skutečnost ukázala, že krajní toto stanovisko, přenášené do praktického života a docházející průchodu v zákonodárství i správě veřejné, nesplnilo očekávání v blahodárné působení volného rozpjetí všech hospodářských sil kladené. Naopak bylo příčinou mnohých neblahých zjevů, jež v průmyslových krajinách vedly k povážlivým poměrům sociálním a jež v souhrnu svém vytvořily novodobou otázku sociální. Odtud vznikly snahy a proudy opačné jak v literatuře, tak i v praktických snahách hospodářsko-politických, jichž nejkrajnějším výrazem jest novodobý socialismus. Ale snahy ty objevují se také v mírnějších tvarech a tvoří podstatu nejrůznějších směrů sociálně reformních. Směry takové se zabarvením náboženským a ethickým značného rozšíření nabyly v Anglii, Francii i Německu. Vědeckého zdůvodnění nalezly myšlénky sociálně reformní v Sismondim a v kathedrovém socialismu německého spolku pro sociální politiku.

Na jiné straně pak reakcí proti volné tržbě byl směr ochranářský, zahájený v Americe (Hamilton, Carey) a přenesený na pevninu evropskou (B. List).

Po stránce formální nebyla původně národohospodářská politika v literatuře pěstována samostatně a odděleně od theorie. Ani Adam Smith ve svém díle o blahobytu národu takového rezeznávání nečiní, nýbrž stále obojí směsuje a proplétá. Teprve spisovatelé francouzští počali činiti rozdíl mezi tzv. theorií čistou a použitou, kteréhož příkladu následovali v Německu zejména Soden[1]) a Jacob.[2]) Omyl některých těchto spisovatelů spočíval jen v tom, že úkolem theorie si představovali zkoumání jevů hospodářských ve společnosti lidské bez existence státního zřízení vůbec[3]), což ovšem jest u národů kulturních nemyslitelno a při jevech povahy nikoliv ryze ekonomické, nýbrž historickoprávní vůbec nemožno. Hlavní zásluhu o důsledné třídění hospodářské theorie a politiky měl však v literatuře německé Rau, rozeznávající mezi „Volkswirthschaftslehre“ a „Volkswirtschaftspflege“,[4]) jenž

---

[1]) Soden: Die Nazionalökonomie, 1805.

[2]) Jacob: Grundsätze der Nationalökonomie oder Nationalwirtschaftslehre, 1814.

[3]) Tak Lotz na u. m. I. 11.

[4]) Rau na u. m. 12 a násl.

učitelským svým působením značný vliv vykonával na vývoj národohospodářské literatury německé.

Než toto s methodologického hlediska jediné správné roztřiďování nauky na část theoretickou a praktickou nebylo později důsledně zachováváno. Spíše vešlo v oblibu rozdělení na část všeobecnou a část zvláštní. Část všeobecná ale ne úplně odpovídala vlastní theorii národohospodářské, zahrnujíc v sobě v souvislosti s poučkami theoretickými též mnohé všeobecné zásady praktické. Naproti tomu část zvláštní obírala se jednotlivými obory činnosti hospodářské, avšak více po stránce dějinné a srovnávací a byla opět promísena na mnoze i poučkami theoretickými.

Zvláštní stanovisko v literatuře hospodářsko-politické zaujímal Stein, jenž v samostatné nauce, kterou nazval správní vědou, vykládal národohospodářskou politiku pod názvem správy národohospodářské hlavně s hlediska platného práva správního. Při tom třídil národohospodářskou správu opět v část všeobecnou a zvláštní a zahrnoval ve vědu správní ještě jiné obory správy veřejné z vlastní sféry hospodářské vybočující (ku př. zdravotnictví, vnitřní správu a j.).

Ještě více setřen byl později rozdíl mezi národohospodářskou theorií a politikou působením některých literárních směrů a škol německých. Tak zejména škola historická (ze starších Roscher, Knies, Hildebrand, z mladších Schmoller, Knapp, Bücher) neuznávajíc methody deduktivní a kladouc hlavní váhu na drobné bádání v oboru dějin hospodářských, sama uzavírala si cestu ku vyšším cílům theoretickým. Vedle toho opět směr tak zvaný kathedrově sociální (zejména Schäffle, Wagner, Schmoller), jenž ovšem nikdy netvořil jednotné vědecké školy, nýbrž zahrnoval v sobě i příslušníky jiných směrů, spatřoval přední cíl svůj právě a výlučně v pěstování hospodářské a sociální politiky s hlediska ethického a s pronikavým zřetelem k úkolům moci veřejné. Naproti tomu škola t. zv. rakouská (zejména Karel Menger, Böhm-Bawerk) vrátila se k intensivnímu pěstování bádání theoretického pomocí methody deduktivní, s náležitou opatrností používané. Jest pak nedocenitelnou zásluhou Mengrovou, že poukázal k přesnému třídění obou cílů badacích, theoretického a praktického, v oboru věd společenských.

Od té doby věnuje se opět větší péče soustavnému rozdělení vědy národohospodářské v část theoretickou a praktickou a jako ze starších již Roscher, tak i z novějších spisovatelů zejména Conrad,

Philippovich ve svých učebnicích zvláštní oddíl věnují národohospodářské politice. Také obvyklý akademický výklad národohospodářské nauky na universitách rakouských roztřiďuje se nyní na theorii a politiku národohospodářskou.

Vedle soustavného celkového zpracování jsou pak ovšem i jednotlivé části národohospodářské politiky (politika agrární, průmyslová, obchodní atd.), i jednotlivé zvláštní otázky a problémy sem spadající předmětem samostatných prací literárních.

Nejcennější v tom směru jest řada publikací spolku pro sociální politiku (Verein für Socialpolitik) a velký slovník „Handwörterbuch der Staatswissenschaften", jejž vydali Conrad, Elster, Lexis a Löhning za účasti četných pracovníků.

II. POLITIKA POPULAČNÍ.

1. OBYVATELSTVO PO STRÁNCE HOSPODÁŘSKÉ.

Literatura: Süssmilch: Die göttliche Ordnung in den Veränderungen des menschlichen Geschlechtes, 1. v. 1742, Malthus: Essay on the principle of population, 1. v. 1798, Mohl: Geschichte und Literatur der Staatswissenschaften III., 1858, Wappäus: Allgemeine Bevölkerungsstatistik, 1859, Roscher: Grundlagen der Nationalökonomik, IV. (Die Bevölkerung) 1. v. 1854, Levasseur: La population francaise 1889, Wagner: Grundlegung der politischen Oekonomie, 3. v., 1893, Rümelin: Die Bevölkerungslehre (Schönberg: Handbuch der pol. Oekonomie, 3. v., 1896), Fircks: Bevölkerungslehre und Bevölkerungspolitik, 1898, Schmoller: Grundriss der allgemeinen Volkswirtschatslehre, I., 1900, Philippovich: Grundriss der pol. Oekonomie, I., 9. v. 1911, Conrad: Grundriss zum Studium der pol. Ökonomie, II., 5. vyd., 1908, Bortkiewicz: Die Bevölkerungstheorie (Festgabe an Schmoller, 1908), Mischler: Bevölkerung (W. d. Volksw., 1898), Meyer: Die Bevölkerung des Altertums (Hdw. d. Staatsw., 3. v., 1909), Inama: Bevölkerung des Mittelalters (tamtéž), Lexis: Bevölkerungswechsel (tamtéž), Elster: Bevölkerungslehre und Bevölkerungspolitik (tamtéž), Rauchberg: Bevölkerungsstatistik der neuesten Zeit (tamtéž).

Obyvatelstvem rozumí se souhrn lidí, sídlících trvale na určitém území. Územím tím může byti celá zeměkoule, díl světa, některý stát, město atd., dle toho pak hovoří se o obyvatelstvu světa, Evropy, Rakouska, Prahy a pod. Pojem obyvatelstva předpokládá osídlení trvalé. Ovšem i v dnešní době ještě vyskytují se národové kočovní bez pevného osídlení, ale i toto kočování děje se v mezích určitých rozsáhlejších území, k nimž obyvatelstvo to nalézá se rovněž v trvalém vztahu.

Pojem obyvatelstva nutno lišiti od pojmu národa v politickém slova smyslu, kde rozhoduje znak státního příslušenství (národ švýcarský, severoamerický, rakouský) i v národopisném slova smyslu, t. j. národnosti, při které rozhoduje především jazyk (národ český, polský, finský). Rovněž různý od obyvatelstva jest pojem lidské společnosti, při kterém klade se důraz na organickou strukturu a sociální rozvrstvení lidí beze zřetele k nějakému territoriálnímu ohraničení.

Obyvatelstvo má význam především politický. Bez obyvatelstva, stejně jako na druhé straně bez území není žádné zřízení státní myslitelno (neobydlené polární krajiny, pustina Sahary), k pojmu státu nutně náleží obyvatelstvo. Obyvatelstvo má dále důležitost po stránce kulturní. Také kultura a její výše závisí od existence, množství i povahy obyvatelstva. Konečně obyvatelstvo jest také základní přirozenou podmínkou a elementem všeho života hospodářského. Obyvatelstvo jest oním osobním činitelem, bez něhož hospodářská činnost by byla nemožna. Platí tak jak co do výroby, tak i co do spotřeby statků.

Při výrobě padá na váhu činitel práce. Člověk jest nositelem a pramenem pracovní činnosti. Práce lidská může býti snad částečně nahrazena prací zvířecí neb kapitálem (strojová výroba), ale nikdy úplně. Poněvadž pak i výrobní kapitál nemá povahy původní, nýbrž odvozenou, jsa již plodem předchozí lidské práce, jest i on na práci, tedy obyvatelstvu, co do vzniku i rozmnožení svého závislý.

Pracovní síla nedá se pak odloučiti od osobnosti člověka. Čím více lidí, zejména lidí dospělých, zdravých, ku práci způsobilých, tím více pracovních sil, tím více příležitosti k výrobě, podmínky produkční jsou tím příznivější, výroba tím vydatnější, množství vyrobených statků tím větší. S hlediska produktivnosti tedy množství obyvatelstva stojí v přímém poměru s rozmnožitelností výroby. Čím větší počet obyvatelstva, tím za stejných jinak poměrů více statků lze vyrobiti, tím podmínky výrobní jsou tedy výhodnější. Tak výroba statků, její rozsah, množství, vydatnost podstatně podmíněny jsou od množství a jakosti pracovních sil, tedy od počtu, hustoty a osobních vlastností obyvatelstva.

S druhé strany však také spotřeba, její množství, způsob a míra, určovány jsou poměry obyvatelstva. Celková spotřeba stoupá s počtem obyvatelstva, ale mění se také dle jeho potřeb, kulturní výše, zvyklostí, životní míry, sociálního rozvrstvení. Větší počet

obyvatelstva tedy znamená větší celkovou spotřebu, která působí příznivě na odbyt, tedy opět na výrobu. Ovšem větší množství obyvatelstva má také za následek větší složitost a závislost všech výrobních i důchodových poměrů, z čehož mohou vzniknouti různé nesnáze a poruchy povahy sociální.

Takto stav a poměry obyvatelstva hluboce zasahují ve výrobu a spotřebu statků. Ovšem nemají ve směru tom, tedy po stránce hospodářské, všechny jevy, jež ve vztazích a poměrech populačních se vyskytují a jsou předmětem šetření statistického (populační statistika), stejnou důležitost, nýbrž jen některé z nich.

Jsou to zejména:

1. Počet obyvatelstva vůbec a to jak absolutní, tak i zejména relativní, t. j. hustota obyvatelstva.
2. Fysický a intelektuální stav obyvatelstva.
3. Poměr pohlaví.
4. Poměr věku obyvatelstva.
5. Rozvrstvení obyvatelstva co do povolání a sociálního postavení.

Naproti tomu jiné statisticky snad zajímavé jevy, jako rodinný stav obyvatelstva, náboženství, národnost, státní příslušnost a j., po stránce hospodářské nemají významu tak důležitého a s hlediska hospodářsko-politického mohou tedy zůstati mimo úvahu.

A. Počet obyvatelstva.

Absolutní počet obyvatelstva, t. j. číselné množství jeho beze zřetele k velikosti území, na kterém sídlí, jest, jak již podotčeno, důležitým činitelem politickým. Státy s velikým počtem obyvatelstva a pravidelně i rozsáhlým územím zaujímají obyčejně velmocenské postavení. Tato politická jich převaha nezůstává bez účinků pro stránku hospodářskou, neboť moc politická chová v sobě i moc hospodářskou. Říše takové mohou obyvatelstvu svému zabezpečiti svou politickou váhou i příznivé podmínky hospodářské, zejména účelnou politikou celní, vývozní, osadní atd. Ovšem může vysoký absolutní počet obyvatelstva chovati v sobě i některá nebezpečí. Tato spočívají zejména v jeho různorodosti po stránce sociální, náboženské a zvláště národnostní, kteráž různorodost může právě ve velkých říších státi se příčinou snah a hnutí odstřeďovacích a rozkladných.

Absolutní počet obyvatelstva celého světa lze odhadnouti za dnešních ještě nedokonalých statistických pomůcek, pokud zejména jde o země mimoevropské, jen přibližně. Conrad[1]) dle Sundbärga uvádí tyto číslice:

	Plocha km².	Obyvatelstva mil.
Evropa	9,888.428	424·634
Asie	44,101.568	906·653
Afrika	29,784.123	147·976
Amerika	39,983.917	161·518
Australie s Oceanií	8,934.235	6·721
Končiny polární	11,168.313	0·082
Celkem	143,860.517	1.647·584

Juraschek-Schullern[2]) uvádějí tyto číslice:

Evropa	443·520 mil.
Asie	955·478 „
Afrika	138·215 „
Amerika	174·844 „
Australie	7·467 „
Polární země	0·013 „
Celá zeměkoule	1,719·537 mil.

Má tudíž Asie více obyvatelstva než všechny ostatní díly světa dohromady, za to poměrně malá Evropa čítá skoro polovici obyvatelstva celé Asie a více než čtvrtinu obyvatelstva celého světa.

Jednotlivé velké státy čítaly i se svými osadami r. 1895 obyvatelstva milionů:[3])

Čína	430·0
Velká Britanie	355·1
Rusko	125·8
Francie	81·5
Spojené Státy	70·0
Německo	63·3
Japonsko	45·6
Rakousko-Uhersko	45·2
Nizozemsko	39·2
Italie	31·3
Španělsko	28·3
Turecko	23·8
Portugalsko	19·3

[1]) Statistik 1910, 69.
[2]) Geogr.-stat. Tabellen, 1911.
[3]) Conrad na u. m. 70.

Absolutní počet obyvatelstva důležitějších zemí činil v mil.:

		Dle Rauchberga[1])	Dle Juraschka-Schullerna[2])
Rakousko	1900	26.151	51·307
Uhry	1900	19·254	
Německo	1905	60·641	64·914
Rusko	1897	125·640	131·237
Srbsko	1905	2·689	2·854
Rumunsko	1899	5·967	6·960
Bulharsko	1901	3·744	4·329
Řecko	1896	2·434	2·632
Italie	1901	32·475	34·566
Španělsko	1900	18·618	19·503
Portugalsko	1900	5·423	5·423
Švýcary	1900	3·325	3·765
Francie	1906	39·252	39·252
Belgie	1900	6·693	7·452
Nizozemsko	1899	5·104	5·858
Dánsko	1906	2·589	2·683
Švédsko	1900	5·136	5·476
Norsko	1900	2·221	2·393
Anglie	1901	32·528	45·924
Skotsko	1901	4·472	
Irsko	1901	4·458	
Spoj. Státy	1900	76·212	92·090
Britská Amerika	1901	7·526	9·572
Mexiko	1900	13·545	13·607
Brasilie	1890	14·334	21·115
Argentina	1895	3·955	6·836
Egypt	1897	9·734	15·286
Britská Indie	1901	294·361	323·103
Japonsko	1903	46·732	64·129
Brit. Australie	1901	4·546	6·706

Absolutní počet obyvatelstva na místě přítomného činil v zemích rakouských v 1000.[3])

	1869	1880	1890	1900	1910
Čechy	5.140	5.561	5.843	6.319	6.774
Morava	2.017	2.153	2.277	2.438	2·621
Slezsko	513	565	606	680	757
Snešeno	7.670	8.279	8.726	9.437	10.152

[1]) Hdw. d. Staatsw. 3. v. „Bevölkerungswesen".

[2]) Geogr. stat. Tabellen 1911.

[3]) Sr. Vorläufige Ergebnisse der Volkszählung vom 31./12 1910 in den im Reichsrate vertretenen Königreichen und Ländern, 1911.

	1869	1880	1890	1900	1910
Přenešeno . . .	7.670	8.279	8.726	9.437	10.152
Dolní Rakousy	1.991	2.331	2.662	3.100	3.531
Horní Rakousy	737	760	786	810	853
Solnohradsko	153	163	173	193	215
Štyrsko	1.138	1.214	1.283	1.356	1.442
Korutany	338	349	361	367	395
Krajina	466	481	499	508	525
Přímoří	600	648	695	756	894
Tyroly a Vorarlberk .	886	912	929	982	1.092
Halič	5.445	5.959	6.608	7.316	8.022
Bukovina	513	572	647	730	801
Dalmacie	457	476	527	594	649
Úhrnem	20.395	22.144	23.895	26.151	28.568

Vedle absolutního počtu obyvatelstva pro hospodářské a sociální poměry daleko důležitější ještě jest jeho relativní počet, to jest hustota obyvatelstva, čili zalidněnost. Béře se za základ určitá plocha ku př. 1 km² a zjišťuje poměrný počet obyvatelstva na tomto prostoru žijící. Nesnáze při tom vznikají zejména ve velkých státech tenkrát, je-li hustota obyvatelstva v jednotlivých krajinách velmi nestejna, jsou-li totiž některé obvody, města atd. velmi hustě obydleny, kdežto jiné řídce. Tu průměrná číslice pro celou zemi nevystihuje pak správně skutečných poměrů.

Co do relativního počtu obyvatelstva uvádějí Juraschek-Schullern (na u. m.) tyto číslice:

	Hustota obyvatelstva na 1 km²
Evropa	44·8
Asie	21·6
Afrika	4·5
Amerika	4·4
Australie	0·8
Polární země	—
Celkem průměrně	10·8

Dle Rauchberga (na u. m.) byla hustota obyvatelstva:

	Rok	Obyvatel na 1 km²
Rakousko	1900	87·17
Uhry	1900	59·27
Německo	1905	112·14
Rusko	1897	5·85
Srbsko	1905	55·66
Rumunsko	1899	43·35

	Rok	Obyvatel na 1 km²
Bulharsko	1901	39·12
Řecko	1896	37·63
Italie	1901	113·28
Španělsko	1900	36·90
Portugalsko	1900	58·98
Švýcary	1900	80·46
Francie	1906	73·17
Belgie	1900	227·25
Nizozemsko	1899	154·30
Dánsko	1906	66·41
Švédsko	1900	11·47
Norsko	1900	6·91
Anglie	1901	215·34
Skotsko	1901	57·95
Irsko	1901	52·89
Spojené Státy	1900	8·25
Britská Amerika	1901	0·72
Mexiko	1900	6·82
Brasilie	1890	1·71
Argentina	1895	1·37
Egypt	1897	9·79
Britská Indie	1901	64·34
Japonsko	1903	122·20
Britská Australie	1901	0·57

Z těchto zemí vynikají tedy největší hustotou obyvatelstva Belgie, Anglie, Japonsko, Italie, Německo, nejméně zalidněny jsou ze zemí evropských Norsko a Rusko. Ovšem jsou v jednotlivých zemích opět co do hustoty obyvatelstva poměry velmi odlišné. Tak na př. v Německu jest v království Saském hustota na 1 km² přes 300, kdežto v některých krajích pruských jen 32 obyvatelů.

V zemích rakouských dle posledního sčítání [1]) činí relativní počet obyvatelstva koncem roku 1910 na 1 km²:

Čechy	130	
Morava	118	
Slezsko	147	
Dolní Rakousy	178	(v tom Vídeň)
Horní Rakousy	71	
Solnohradsko	30	
Štýrsko	64	
Korutany	38	
Krajina	53	
Přímoří	112	

[1]) Vorläufige Ergebnisse.

Tyroly a Vorarlberk	37
Halič	102
Bukovina	77
Dalmacie	50
Průměrem	95

Na předním místě jsou tedy země české, pak Halič. Poměrně nejřídčeji jsou obydleny země alpské.

Pro otázku absolutního a relativního počtu obyvatelstva jest důležitý nejen přítomný jeho stav, nýbrž i pohyb neb měna obyvatelstva, to jest jeho přibývání neb ubývání. Pohyb obyvatelstva zjistí se srovnáváním početného stavu obyvatelstva v různých dobách. Z číselných pošinů takových lze souditi, zdali obyvatelstva přibývá či ubývá a v jakém poměru se tak děje.

Pro starší doby zajímavy jsou údaje Schmollerovy,[1]) dle nichž činil počet obyvatelstva nynějšího Německa za doby Caesarovy asi 2 až 3 miliony, v 13. století asi 12 mil., 1620 asi 15 mil., okolo 1700 následkem 30 leté války jen 14 mil., 1800 22 až 24 mil., 1850 35 mil., 1895 52 mil. Francie měla za Karla V. asi 8 mil., na počátku 14. stol. 20—22 mil., 1574 jen 14 mil., 1700 21 mil., 1789 26 mil., 1806 29 mil., 1861 34 mil., 1896 38 mil. Anglie s Walesem měla v 16. stol. 2·5 mil., 1690 5 mil., 1801 9·1 mil., 1841 15·9 mil., 1896 30·6 mil. V letech 1815—1891 vzrostla Belgie z 3·7 na 6 mil., Nizozemsko z 2·4 na 4·5 mil., Švédsko z 2·4 na 4·7 mil., Spojené Státy z 8 na 62 mil. Rusko evropské čítalo 1722 14 mil., 1805 36 mil., 1851 65 mil., 1897 105 mil.

V Rakousku činil absolutní počet obyvatelstva: [2])

rok	mil. obyv.
1827	15·131
1840	16·575
1850	17·544
1857	18·224
1869	20·395
1880	22·144
1885	22·869
1890	23·895
1900	26·151
1907	27·767
1910	28·568

---

[1]) Schmoller: Grundriss der allgemeinen Volkswirtschaftslehre, 1900, 171.

[2]) Conrad na u. m. 72.

Na základě tom lze za určitých předpokladů aspoň přibližně i do budoucnosti přibývání obyvatelstva odhadovati. Tak dle Rümelina[1]) zdvojnásobní se počet obyvatelstva v určité zemi při ročním přírůstku:

1% v 69.6 letech
2% v 34.8 „
3% v 23.2 „
4% v 17.6 „

Dle Elstera[2]) činil průměrný roční přibytek 1800—1900 na 1000 obyvatel:

Rakousko bez Haliče a Bukoviny	6·4
Německo	8·4
Italie	5·8
Švýcary	6·4
Francie	3·7
Španělsko	4·8
Portugalsko	6·2
Anglie a Wales	12·5
Skotsko	9·9
Irsko	— 2·1 (!)
Belgie	8·1
Nizozemsko	8·8
Dánsko	9·7
Norsko	9·4
Švédsko	7·9
Finsko	9·1
Halič a Bukovina	7·8
Uhry	6·6
Bosna a Hercegovina	4·7
Rusko	10·0
Rumunsko	7·7
Srbsko	10·2

Dle Rauchberga[3]) činil přírůstek obyvatelstva v procentech ročně:

Rok	Rakousko	Anglie	Italie	Švédsko	Belgie	Spoj. Státy
1830	1·25	1·58	0·47	1·17	—	3·31
1840	0·74	1·45	0·81	0·86	0·83	3·26
1850	0·40	1·26	0·43	1·09	0·87	3·58

[1]) „Bevölkerungslehre“ v Schönbergově Handbuch der pol. Oekon. 3. v., 1890, I., 760.

[2]) Hdw. d. Staatsw. 3. v. „Bevölkerungswesen“.

[3]) na u. m.

Rok	Rakousko	Anglie	Italie	Švédsko	Belgie	Spoj. Státy
1860	0·82	1·19	0·45	1·08	0·69	3·55
1870	0·82	1·32	0·71	0·80	0·75	2·37
1880	0·78	1·43	0·56	0·95	0·85	2·96
1890	0·16	1·10	—	0·87	0·95	2·21
1900	0·90	1·15	0·69	0·71	0·98	1·89

Přirozený a vysvětlitelný jest rychlý přírůstek obyvatelstva ve Spojených Státech severoamerických. Také v Anglii a Sasku znamenati lze neobyčejný vzrůst obyvatelstva. Dle Conrada[1]) obyvatelstvo Evropy vůbec od r. 1802 do 1895 stouplo ze 175 na 424 milionů, tedy se více než zdvojnásobilo, v Anglii, Sasku a Skotsku ztrojnásobnilo. Naproti tomu v Irsku obyvatelstva ubývá, ve Francii jest přírůstek zcela nepatrný.

Od posledního sčítání činil dle Rauchberga (na u. m.) přírůstek obyvatelstva v procentech:

Rakousko	0·90	Dánsko	1·11
Uhry	0·98	Švédsko	0·71
Německo	1·46	Norsko	1·11
Rusko	1·37	Anglie	1·15
Srbsko	1·51	Skotsko	1·05
Rumunsko	1·94	Irsko	— 0·54
Bulharsko	1·54	Spoj. Státy	1·89
Řecko	1·52	Britská Amerika	1·12
Italie	0·69	Mexiko	1·40
Španělsko	0·88	Argentina	3·00
Portugalsko	0·71	Egypt	2·35
Švýcary	1·09	Brit. Indie	0·24
Francie	0·15	Japonsko	1·32
Belgie	0·98	Brit. Australie	1·76
Nizozemsko	1·23		

V zemích rakouských činil přírůstek obyvatelstva v procentech ročně:[2])

	1869—1880	1880—1890	1890—1900	1900—1910
Čechy	0·74	0·52	0·81	0·72
Morava	0·61	0·58	0·71	0·75
Slezsko	0·92	0·71	1·23	1·12
Dol. Rakousy	1·55	1·42	1·65	1·39
Hor. Rakousy	0·28	0·35	0·31	0·52
Solnohradsko	0·62	0·61	1·11	1·15
Štyrsko	0·60	0·57	0·58	0·63
Korutany	0·30	0·35	0·17	0·75
Krajina	0·29	0·37	0·18	0·33

[1]) na u. m. 70.
[2]) Vorl. Ergebnise.

	1869—1880	1880—1890	1890—1900	1900—1910
Přímoří	0·72	0·73	0·88	1·82
Tyroly a Vorarlberk	0·27	0·19	0·57	1·12
Halič	0·86	1·08	1·07	0·97
Bukovina	1·03	1·31	1·29	0·97
Dalmacie	0·38	1·08	1·26	0·88

Nehledí-li se k Dolním Rakousům a Přímoří, kde na vysoké číslice přírůstkové vykonávají vliv velká města Vídeň a Terst, jeví se značnější přibytek obyvatelstva zejména ve Slezsku, Tyrolsku a Vorarlberku, Solnohradsku a Haliči s Bukovinou.

Také co do hustoty obyvatelstva lze pozorovati pohyb.

Tak činila dle Schmollera[1]) hustota obyvatelstva na 1 km²:

Německo		Francie		Anglie a Wales	
za nar. Kr.	5—6	za Caesara	7·6	1100	8
1300	17—20	1328	40	1450—1600	17
1620	25	1574	27	1700	33
1700	26—20	1700	42	1800	58
1800	40—45	1800	50	1891	192
1895	92	1895	71		

Dle Conrada[2]) činila hustota obyvatelstva na 1 km²

	r. 1700		r. 1800		r. 1900	
1.	Lombardsko	55	Belgie	100	Sasko	280
2.	Belgie	50	Lombardsko	78	Belgie	229
3.	Francie	39	Sasko	75	Anglie a Wales	215
4.	Sasko	36	Anglie a Wales	61	Lombardsko	164
5.	Anglie a Wales	34	Francie	51	Prusko	99
6.	Španělsko	16	Prusko	30	Francie	72
7.	Prusko	15	Španělsko	23	Španělsko	36

Dle Rauchberga: [3])

	1820	1840	1860	1880	1890	1900
Rakousko	47·0	56·0	61·0	73·7	79.6	87·2
Německo	49·1	61·2	70·4	83·7	96·5	104·2
Francie	56·5	63·2	67·8	71·2	72·5	72·6
Italie	64·9	80·5	91·2	96·0	—	113·3
Anglie	79·9	105·3	132·8	171·1	192·0	215·3
Švédsko	5·7	6·9	8·5	10·1	10·6	11·5
Belgie	—	138·3	151·6	187·4	206·0	227·3
Švýcary	—	—	60·6	69·0	73·3	80·5
Nizozemsko	—	87·8	100·8	121·6	138·7	154·3

[1]) na u. m. 183.
[2]) na u. m. 75.
[3]) na u. m.

V zemích rakouských byl pohyb hustoty obyvatelstva: [1])

	1869	1880	1890	1900	1910
Čechy	99	107	113	121	130
Morava	91	97	102	110	118
Slezsko	100	110	118	132	147
Dol. Rakousy	100	118	134	156	178
Hor. Rakousy	61	63	66	67	71
Solnohradsko	21	23	24	27	30
Štyrsko	51	54	57	60	64
Korutany	33	34	35	35	38
Krajina	47	48	50	51	53
Přímoří	75	81	87	95	112
Tyroly a Vorarlberk	30	31	32	33	37
Halič	69	76	84	93	102
Bukovina	49	55	62	70	77
Dalmacie	36	37	41	46	50
Průměrem	68	74	80	87	95

Nehledí-li se zde opět k Dol. Rakousům a Přímoří se zřetelem na Vídeň a Terst, zůstávají stále na prvém místě země české (Slezko), pak Halič, načež následují teprve země alpské a Dalmacie.

Názory o prospěšnosti či neprospěšnosti většího počtu a hustoty obyvatelstva v různých dobách velmi se měnily. Celkem v dřívějších dobách až do konce 18. století převládalo mínění o absolutní prospěšnosti co největšího počtu obyvatelstva. Nejzřetelněji docházelo toto mínění výrazu zajisté v politice merkantilistické, jež se opírala o dva požadavky: hojnost obyvatelstva a jeho zámožnost. Vysvětliti se dá aspoň částečně toto kladení váhy na hustotu obyvatelstva tím, že většina zemí evropských v dřívějších dobách skutečně řídce byla zalidněna. Zejména válka 30letá způsobila ve směru tom velmi zhoubně a veliké škody vznikající z nedostatku obyvatelstva byly tedy zcela zřejmy.

Avšak obrat v názorech těch způsoben byl proslulou populační theorií Malthusovou.

Tomáš Robert Malthus vydal r. 1798 spis „Essay on the principle of population", jenž měl býti polemikou proti optimistickým názorům populačním, jak v praksi i theorii, zejména individualistických spisovatelů jako Godwina, se projevovaly. Základní myšlenkou Malthusovou jest, že pokolení lidské má schopnost i ten-

[1]) Srv. Vorl. Ergebniße.

denci rychleji se rozmnožovati, než prostředky výživy. Aby Malthus tendenci tuto co nejvýrazněji znázornil, oděl ji ve formuli matematickou, uváděje příkladem v osadách amerických opravdu se vyskytujícím, že obyvatelstvo průběhem každé generace má způsobilost počet svůj zdvojnásobiti, tedy přibývati v řadě geometrické 1, 2, 4, 8, 16, 32, 64 atd., kdežto prostředky výživy že se rozmnožují jen v řadě arithmetické 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10 atd. Následkem toho by se nutně dospělo jednou v budoucnosti, třeba ještě velmi vzdálené, k okamžiku, kdy dané prostředky pro výživu pokolení lidského by více nestačily. Avšak aby k tomuto kritickému okamžiku nedošlo, o to se stará jednak sám člověk jakožto bytost rozumová, jednak i příroda. Dle toho pak roztřiďuje Malthus překážky, jež takovému osudnému rozmnožení lidstva brání, v preventivní a repressivní. Preventivní jsou opět především mravního rázu, zejména pohlavní zdrželivost, plynoucí z vědomí zodpovědnosti za budoucnost rodiny a úživu potomstva a za tou příčinou odklad sňatku na dobu pozdější. Ale ovšem i překážky nemravné povahy, jako zejména různé neřesti a prostituce. Tam ale, kde člověk sám svou opatrností přílišnému rozmnožení obyvatelstva nepředchází, vystupuje neúprosná příroda, aby repressivními prostředky jako jsou epidemie, války, hlad, živelní pohromy, ale i bída a související s tím vyšší úmrtnost obyvatelstva, počet obyvatelstva udržovala v přiměřených mezích. Neboť příroda sama, jak zní pověstná ona věta Malthusova, oněm, pro které u stolu jejího není prostřeno, velí, aby se odstranili a také tento rozkaz svůj provádí.

Nauka Malthusova v té exaktní formulaci, jak byla vyslovena, nedá se dokázati. Také platnost její jen abstraktně jest myslitelna, neboť ve skutečnosti prostředky výživy celého světa v nedohledné době pro mnohonásobně větší počet obyvatelstva, než jaké na zeměkouli obývá, ještě dojista vystačí. Avšak správné jádro v ní obsažené přes nesčetné pokusy odpůrců vyvráceno býti nemůže. Namítáno bylo zejména, že plodnost lidstva stoupající jeho kulturou se zmenšuje, že technické vynálezy poskytnou možnost neobmezeného rozmnožení prostředků výživy a j. v., avšak optimistické tyto předpoklady prozatím ničím nejsou dokázatelny. Pozdější důsledky, které z nauky této ve směru sociálně politickém a chudinském byly vyvozovány, zejména pak zásadní zavrhování každé veřejné péče chudinské, poněvadž prý tím rušivě zasahuje se do zákonů přírod-

ních, jimiž rychlé rozmnožování obyvatelstva jest zdržováno, byly ovšem povážlivy. Avšak důsledky ty z Malthusovy nauky samé nutně neplynou, nýbrž byly do ní spíše vkládány, aby třídní egoismus určitých kruhů společenských ve svých protisociálních opatřeních byl zdánlivě vědecky odůvodněn a okrášlen.

Při zodpovědění otázky o prospěšnosti větší neb menší hustoty obyvatelstva dlužno především klásti důraz na relativní povahu tohoto pojmu. Lze ovšem na jedné straně mluviti o nedostatku obyvatelstva a na druhé o přebytku jeho nebo-li přelidnění. Ale oba tyto zjevy nejsou rázu absolutního. Třeba tu přihlížeti k stavu určité země, k poměrům podnebným, národnímu charakteru obyvatelstva a vztahům hospodářským. Není pochyby, že někdy již přirozené poměry jsou výhodnou podmínkou pro větší hustotu obyvatelstva. Tak příznivé podnebí, úrodnost půdy, rozčleněné pobřeží mořské, splavné řeky a jezera, přirozené prostředky spojovací, vydatná ložiska nerostů atd. Země přírodou samou takto bohatě obdařené jsou obyčejně též velmi hustě obydleny.

Důležitými budou dále zejména poměry výrobní co do způsobu techniky a množství produktivnosti. Nižší stupně vývoje hospodářského snesou jen menší počet obyvatelstva a naopak. Způsob života loveckého, chov dobytka kočovných kmenů pastevských i nejextensivnější způsoby výroby zemědělské předpokládají rozsáhlá, řídce obydlená území s bohatou zásobou volné půdy. Jakmile počet obyvatelstva stoupne, objeví se býti pro tyto způsoby hospodářské činnosti již příliš značným, třeba jinak byl ještě dosti skrovný. Nutno pak pokročiti k vyspělejším a vydatnějším způsobům výrobní činnosti. A čím ve směru tom technika výrobní jest pokročilejší, čím intensivnější jest také používání kapitálu ve výrobě, tím větší počet obyvatelstva nalezne na poměrně stejně velikém prostoru své dostatečné výživy. Vždyť postup od extensivních k intensivnějším soustavám orebním, jaký pozorovati lze v posledním století v celé střední Evropě, má, byť ne jedinou, přece hlavní svou příčinu v rychlém vzrůstu obyvatelstva. Také rozdělení pozemkového majetku nepostrádá vlivu na hustotu obyvatelstva. Jest samozřejmo a také statisticky prokázáno, že obyvatelstvo jest tím hustší, čím rozdrobenější jest vlastnictví pozemkové.[1]) Podobně působí

---

[1]) Sr. Auerhan: Vliv rozdělení pozemkového majetku na hustotu zemědělského obyvatelstva (O. N. 1911., 282 n.)

postup od průmyslové malovýroby k vydatnějšímu způsobu provozovacímu, jakým jest velkovýroba, rozvoj intensivnějších forem tržby a pod.

Dle Schmollera[1]) činí normální hustota obyvatelstva na 1 km²:

u národů loveckých a rybářských	0·0017 až 0·7
„ „ pastevských	0·7 až 1·77
„ „ s primitivním zemědělstvím	1·7 až 5·3
„ „ zemědělských s 3 honným hospodařením	17·7 až 26·6
„ „ zemědělských s primitivním průmyslem	26 až 35
„ dnešních národů zemědělských a průmyslových	70 až 106
„ „ „ s velkoprůmyslem a tržbou	266 až 318

Vedle výrobní techniky ovšem i jiné skutečnosti pro otázku přiměřené hustoty obyvatelstva budou padati na váhu. Dojista i způsob a míra spotřeby, jevící se ve stupni životní míry, pokud se týká širších vrstev méně majetných. Vyšší životní míra připouští však možnost hustšího obyvatelstva jen tehdy, je-li rozdělení celkového národního důchodu sociálně zdravé a přiměřené. Čím větší kvota obyvatelstva připadá na třídy střední, tím možnější jest i větší hustota obyvatelstva, aniž by dostavily se nějaké sociální poruchy. Je-li naproti tomu důchodové rozdělení nestejnoměrné, vykazujíc vedle malého počtu majetných veliké davy chudiny, jeví obyvatelstvo sice též tendenci stoupající (rychlé a četné rozmnožování proletářstva), ale vzrůst obyvatelstva má tu nepříznivé účinky. Poklesnutí životní míry nemajetné části obyvatelstva nutně jest jeho následkem. Proto vzrůst obyvatelstva má tak často za následek nepříznivý zjev stlačování míry životní.

Jiné okolnosti podporující vzrůst obyvatelstva jsou: rozvoj prostředků dopravních (hustá síť silniční, železniční, průplavní), soustřeďování výroby průmyslové, vznikání měst, rozvoj tržby. Při tom ovšem lze mluviti již o závislosti vzájemné, ježto právě zase množení obyvatelstva tyto různé hospodářské účinky má za následek.

Tím způsobem jest možno, že táž hustota obyvatelstva za daných okolností v některé zemi jeví se býti úplně přiměřena, kdežto v jiné zemi jeví již účinky povážlivé. Tak na př. kulturní státy evropské na jedné a Indie s Čínou na druhé straně.

---

[1]) Na u. m. 183.

S všeobecného hlediska jeví se relativní nedostatek neb přebytek obyvatelstva takto:

1. Nedostatek obyvatelstva vyskytuje se zejména v zemích t. zv. mladé kultury, t. j. v osadách nově založených, v nichž domorodé obyvatelstvo vyhynulo a nahrazuje se přistěhovalci. Nesnáze plynoucí z řídkosti obyvatelstva, spočínající v tom, že mnohé přírodní síly v půdě obsažené následkem nedostatku pracovních sil a kapitálu zůstávají nezužitkovány. Tím samým převládají také formy hospodaření extensivního a celkový vývoj hospodářský nepokračuje tak rychle, jak by bylo možno, kdyby počet obyvatelstva byl hojnější. Tyto nedostatky jsou ovšem rázu přechodného. Jest obvyklým zjevem, že právě v takových zemích obyvatelstvo se velmi rychle rozmnožuje, ať již přirozenou cestou, velikou plodností, aneb stálým přílivem vystěhovalců. Tomu nasvědčují zejména Spojené Státy severoamerické. Tím samy sebou poruchy, plynoucí z nedostatku obyvatelstva tohoto druhu, mizejí.

Povážlivějším úkazem jest onen nedostatek obyvatelstva, který se objevuje někdy v zemích staré kultury a který má svou příčinu v soustavném ubývání obyvatelstva. Toto ubývání nebývá ani tak následkem nepříznivého poměru počtu narození k počtu úmrtí jako spíše následkem hromadného stěhování domácího obyvatelstva buď do jiných krajin téže země (vnitřní stěhování zejména z krajin zemědělských do krajin průmyslových) aneb i do ciziny. Takové stálé vylidňování mívá hlubší příčiny. Zpravidla jsou povahy hospodářské a sociální. Tak neúrodnost půdy, nevyvinutá výroba průmyslová, nedostatek příležitosti k výživě, nestejnoměrné rozdělení nemovitého majetku, nevyspělost výrobní techniky, nedostatek kapitálu v zemi a j. Ovšem mohou pohnutkou takového vystěhovaleckého ruchu býti i neuspokojivé poměry politické, nesnášelivost náboženská, tlak sociální, kteréžto momenty zejména v dobách dřívějších byly závažny. Vždy však ubývání obyvatelstva za takových okolností jest zjevem velmi nepříznivým svědčíc o vážné chorobě organismu společenského a chovajíc neutěšené výhledy populační do budoucnosti.

Odstrašujícím příkladem takového soustavného vylidňování jest od let čtyřicátých minulého století Irsko. Pohříchu také v Rakousku nalézají se krajiny, v nichž ubývá obyvatelstva. Jsou to některé okresy v Krajině, Haliči, Dalmacii a také v Čechách, na Moravě a ve Slezsku. Tak dle posledního

sčítání z r. 1910[1]) jest to v jižních Čechách především oblast táhnoucí se celou šíří země od Českomoravské vysočiny až na Šumavu. Jsou to zejména tyto okresy soudní:

úbytek obyvatelstva od 1900—1910 v %:

Litomyšl	0·1	Č. Kostelec	5·3
Polná	4·6	Neveklov	2.0
N. Bystřice	4·8	Milevsko	1·2
Jindř. Hradec	0·3	Týn n. Vlt.	1·8
N. Hrady	0·4	Sedlčany	5·7
Třeboň	1·3	Votice	3·5
Soběslav	1·1	Příbram	6·0
Ml. Vožice	2·3	Blatná	1·1
Ledeč	6·0	Březnice	2·4
Vlašim	2·9	Mirovice	2·9
Pacov	0·5	Netolice	0·1
Kamenice	0·7	Nepomuk	1·5
Královice Dol.	0·3	Strakonice	2·1
Uhl. Janovice	8·1	Horažďovice	0.5
Kouřim	0·9	Hartmanice	17·1 (!)

Dále oblasť v severovýchodních Čechách, zaujímající tyto okresy soudní:

Úštěk	3·3	Hostinné	0·1
Dubá	5·4	Maršov	5·9
Stětí	1·9	Teplice	4·9
Mimoň	1·2	Sobotka	0·8
Č. Dub	2·9	Libáň	2·7
Rokytnice n. J.	7·6	Nechanice	2·6
Vysoké	2·8	N. Město n. M.	0·2
Jablonné	3·7	Rokytnice	7·1
Cvikov	3·3	Králíky	4·1

Konečně i pruh západních Čech, sestávající z okresů těchto:

Křivoklát	2·1	Bezdružice	0.5
Rokycany	0·5	Buchov	1·1
Zbirov	2·1	Teplá	1·0
Královice	0·9	Přísečnice	5·7

Na Moravě jsou to zejména severní okresy:

Rymařov	0·4	Šilperk	5·4
Dvorec	7·3	Kunštát	0·1
Líbava	0·1	Mor. Třebová	3·7
Unčov	0·6	V. Byteš	2·7
Wiesenberk	1·7	Konice	1·4
Šternberk	2·7	Bystřice	0·4
Mohelnice	2·2	N. Město	0·1

[1]) Vorl. Ergebnisse.

Na jižní Moravě okresy:

Dačice	2·1	Vranov	2·9

Ve Slezsku okresy:

Javorník	5·1	Benešov	6·1
Vidnava	0·5	Osoblaha	9·6
Cukmantl	3·4	Albrechtice	5·0
Jindřichov	7·1	Wegstadtl	0·8

2. Nadbytek obyvatelstva neb přelidnění jest populační zjev stejně relativné povahy jako nedostatek obyvatelstva. Kdežto tento ale jeví své nepříznivé následky zejména ve směru výrobním, objevují se naopak stinné stránky přelidnění v oboru důchodovém. Získávání samostatných původních důchodů jest stíženo tím, že příležitost k výdělečné činnosti jest znesnadněna přílišnou soutěží, jednotlivá povolání výrobní jsou přeplněna, síly pracovní nedocházejí zaměstnání, existenční zápas jest přiostřen, nezaměstnanost dělnictva se množí, odbyt vyrobených statků vázne, ačkoliv obyvatelstva přibývá, četné osoby bez zavinění odkázány jsou na důchody odvozené (chudinskou podporu, almužnu). Příčina všech těchto neblahých jevů pak hledána bývá dle obecného mínění v příliš četném obyvatelstvu, jež nenalézá dostačující výživy. Relativnost takových zjevů již tím jeví se patrnou, že vyskytují se, jak bylo již uvedeno, v některých dobách a zemích při téže hustotě obyvatelstva, jež v jiných dobách a zemích okazuje se býti ještě zcela nezávadnou ano prospěšnou. Lidnatost, která v zemích západoevropských nevyvolává ještě žádných zvláštních poruch, může v krajinách nekulturních míti za následek již vážné pohromy (hlad, vysokou úmrtnost atd.).

Nepříznivé účinky nadbytku obyvatelstva nejen co do symptomů svých, nýbrž i co do původu svého jeví mnohé různosti. Tak v dřívějších časech a dnes ještě v krajinách nekulturních při nevyspělých výrobních poměrech, nevyvinuté tržbě, nedostatečných prostředcích dopravních bývají úkazy přelidnění rázu přechodného a mívají příčinu svou v rozličných pohromách živelních, zejména neúrodě, suchu, povodních aneb válkách, politických převratech a pod. Tím vzniká často nedostatek prostředků výživy, drahota, hlad, epidemie, zvýšená úmrtnost atd. Tyto příčiny dnes ve státech kulturních následkem zdokonalených prostředků dopravních jsou vyloučeny. Neboť živelní pohromy bývají vždy jen místního

a přechodného rázu, mohou způsobiti sice citelné poruchy hospodářské a sociální, dočasné krise, majetkové ztráty i důchodové obtíže obyvatelstva určitých krajin, ale novodobá technika tržební a dopravní vyrovnáváním cen krise takové dosti rychle odstraňuje.

Dnes v zemích kulturních jsou příčiny relativného nadbytku obyvatelstva zcela jiného původu. Sluší je hledati v nezdravých a neuspokojivých poměrech sociálních. Bylo by zajisté bezdůvodno tvrditi, že dané prostředky výživy k vydržování sebe hustšího obyvatelstva vůbec nestačí, že se příliš málo vyrábí, že zásoba užitných statků celkovou spotřebu nemůže uhraditi. Naopak často stesky vedou se na příliš skrovný odbyt, vznikají krise hospodářské z převýroby a pod. Vězí tedy příčina zla jinde, totiž v nestejnoměrných způsobech, jakými celkový důchod společenský mezi jednotlivé třídy výrobní dochází rozdělení, a v plynoucích z toho příkrých protivách majetkových.

Neblahé účinky takového přelidnění objevují se pak v oborech nejrůznějších. Především po stránce sociální. Stoupající nezaměstnanost a nedostatek pramenů výživy na jedné straně a rozmnožená spotřeba a tím stoupající drahota četných statků, jež jsou nezbytnými prostředky životními, na druhé straně, snižují nutně životní míru všeho obyvatelstva, zejména pak vrstev nemajetných a vedou k jich zproletaření. Vědomí sociální svézodpovědnosti mizí, spoléhání na odvozené důchody z prostředků veřejných nabývá vrchu, vrstva příslušníků stavů středních se stále ztenčuje, propasť mezi velkým majetkem a nemajetnými se rozšiřuje a prohlubuje. K těmto sociálním stínům přidružuje se i úpadek mravní a zdravotní, jenž se jeví v degeneraci nových pokolení a konečně i všeobecná nespokojenost, která bývá zárodkem zhoubných bouří a převratů politických.

Nedostatek neb přebytek obyvatelstva vyskytuje se často i v různých krajinách téže říše, zejména je-li území její rozsáhlejší. V téže zemi mohou býti končiny velmi řídce obydlené a vedle toho opět kraje vykazující velmi četnou populaci. Tato nestejnost osídlení může pak průběhem doby ještě býti zveličována silným stěhovacím pohybem obyvatelstva. Toto stěhování neděje se tedy mimo hranice státu, nýbrž uvnitř něho z jednoho kraje do jiného. O takovém vnitřním stěhovacím pohybu svědčí tyto číslice:

Dle Conrada[1]) byli ze 100 obyvatel narozeni:

		v místě svého pobytu	v jiné obci téhož okresu	v jiném okresu téhož státu	v jiném státě
Rakousko	1900	63·1	14·5	20·5	1·9
Uhry	1901	70·3	16·7	10·8	2·2
Prusko	1900	50·9	14·4	30·2	4·5
Francie	1901	78·3		19·0	2·7
Belgie	1900	63·4	33·4		3·2
Nizozemsko	1899	64·9	21·6	12·2	1·3
Švýcary	1900	52·0	24·8	13·9	9·3

Zejména lze v nové době zřejmě stopovati stálé odlidňování krajin osídlených obyvatelstvem zemědělským a zalidňování území průmyslových. S tím souvisí také vznikání nových míst průmyslových a rychlý vzrůst velikých měst, s jakým se setkáváme v posledním století. Kdežto obyvatelstva městského velmi rychle přibývá, jest přibytek ten při obyvatelstvu venkovském daleko pomalejší.

V Německu vzrostlo obyvatelstvo v letech 1867—1885 o procent:[2])

v Berlíně	3·36
v městech přes 100000 obyv.	2·66
v místech s obyvateli	
20—100000	2·36
5—20000	1·83
2—5000	0·99
méně než 2000	0·20
vůbec	0·86

Pokládá-li se obyvatelstvo míst přes 2000 obyvatel čítajících za městské, jinak za venkovské, sídlilo v Německu r. 1867 ve městech 35·5%, na venkově 64·5%, r. 1885 ve městech 43·7%, na venkově 56·3% všech obyvatel.[3])

V jednotlivých letech bylo v Německu obyvatelstva dle Conrada:[4])

	městského %	venkovského %
1871	36·1	63·9
1875	39·0	61·0
1880	41·4	58·6
1885	43·7	56·3
1890	47·0	53·0
1895	50·2	49·8
1900	54·4	45·6
1905	57·4	42·6

[1]) na u. m. 207.
[2]) Wagner na u. m. 566.
[3]) Wagner na u. m. 591.
[4]) na u. m. 77.

Ze 100 obyvatel Německa žilo

	1880	1885	1895	1900	1905
ve velkoměstech přes 100000 ob. . . .	7.2	9·5	13·9	16·2	19·0
v městech s 20000 až 100000 ob. . .	8·9	8.9	10·7	12·6	12·9
„ 5000 až 20000 ob. . . .	12·6	12·9	13·6	13·5	13·8
„ 2000 až 5000 ob. . . .	12·7	12·4	12·0	12·1	11·6
v menších místech	58·6	56·3	49·8	45·7	42·6

V Německu bylo	1871	1880	1890	1900
velkých měst	8	14	24	33
středních měst . . .	75	102	125	194
malých měst	529	642	629	864
venkovských městeček	1716	1950	1721	2269

Ze 100 obyvatel Rakouska žilo dle Rauchberga[1]) v místech

	1843	1880	1890	1900
do 500 obyvatel . . .	81·1	32·3	31·4	26·2
500—2000 ob. . . .		38·1	36·1	35·7
2000—5000 ob. . . .	9·9	12·7	12·6	14·8
5000—10000 ob. . .	3·2	4·1	4·1	5·1
10000—20000 ob. . .	1·6	12·8	3·8	3·8
přes 20000 ob. . . .	4·2		12·0	14·4

Dle předběžných statistických výsledků o sčítání z r. 1910 žilo v Rakousku ze 100 obyvatel

v místech s méně než		1880	1890	1900	1910
2000	obyvatel	61·6	57·8	53·6	49·5
2000—5000	„	18·4	18·6	19·2	19·4
5000—10000	„	5·3	6·3	6·7	7·4
10000—20000	„	4·1	4·5	5·0	5·5
20000—50000	„	4·0	3·4	4·6	5·2
50000—100000	„	1·4	1·2	1·5	2·1
přes 100000	„	5·2	8·2	9·4	10·9

V Rakousku bylo míst[2])

		1869	1880	1890	1900	1910
s méně než 2000	obyvateli	25229	25696	26331	26647	26459
s 2000—5000	„	1288	1431	1558	1742	1915
s 5000—10000	„	170	197	229	263	317
s 10000—20000	„	50	70	81	99	118
s 20000—50000	„	17	32	29	41	51
s 50000—100000	„	4	4	4	6	9
s více než 100000	„	2	4	5	6	7

---

[1]) Hdw. d. Staatsw., 3. v. „Bevölkerungswesen".

[2]) Vorl. Ergebnisse.

Vysvětliti se dá tento úkaz přibývání obyvatelstva městského na úkor venkova jednak osobní volností stěhovací a odstraněním všech právních překážek, jež v minulých dobách volnost tu byly obmezovaly, jednak zdokonalením dopravních prostředků, jež připouštějí rychlé a s malým nákladem spojené překonávání značných místních vzdáleností. Hlavní příčinu však sluší hledati opět v poměrech hospodářských a sociálních. Především v přechodu od soustavy malovýrobní k velkovýrobě, jaký nastal v četných oborech průmyslových. Průmyslová velkovýroba sama o sobě již z technických příčin směřuje k místnímu soustřeďování a dává podnět ku vznikání míst průmyslových hustě zalidněných. Zvláště v krajinách s bohatými ložisky nerostnými (uhlí, ruda) vznikají taková střediska průmyslová, jichž obyvatelstvo rychle stoupá (Mor. Ostrava, Kladno a j.). K tomu přispívá zpravidla i dokonalejší organisace prostředků spojovacích, ať již přirozených (přístavní města, splavné řeky) neb umělých (uzly železniční, průplavy). Neposlední ovšem příčinou vzrůstu velkých měst jsou výhodnější podmínky životní, jež svému obyvatelstvu poskytují, třeba výhodnost ta byla někdy jen zdánliva a nepostrádala i stránek stinných. Výhody ty spočívají především ve vyšších poměrně mzdách dělnictva průmyslového naproti zemědělskému. To jest úkaz všeobecný, vysvětlitelný z různosti výrobních i cenových poměrů. Ovšem rozdíl ten nebývá někdy tak značný, jak by se z nominálních číslic mzdových mohlo souditi, přihlíží-li se k poměrně vyšším cenám všech životních potřeb ve městech (potraviny, obydlí, vyšší životní míra co do oděvu atd.). Vedle toho i jiné skutečné či zdánlivé příjemnosti městského života (snadnější ukojování potřeb kulturních pomocí tisku, knihoven, divadel, hudby, výstav, zábav atd.) chovají zejména pro mladší obyvatelstvo venkovské nižších vrstev (dělníky, učně, služky a pod.) neobyčejnou přitažlivost. Tím se vysvětluje nepřetržitý proud těchto lidí do velikých měst (Vídeň!), což má ovšem za následek soustavně ubývání venkovského obyvatelstva čili vylidňování venkova.

Dle Rauchberga[1]) odstěhovalo se do Vídně z 1000 obyvatel rozených v jihočeských pol. okresech:

jindř.-hradeckém	136	strakonickém	79
pelhřimovském	97	budějovickém	77

[1]) Der nationale Besitzstand in Böhmen, 1905, I., 203.

táborském	93	klatovském . . .	75
něm.-brodském . .	86	píseckém	71
kaplickém	86	prachatickém . . .	57

Podobné zjevy nepostrádají účinků povážlivých. Především již velké rozdíly místní v hustotě obyvatelstva nemohou zůstati bez nepříznivého vlivu na poměry výrobní i odbytové. Řídkost obyvatelstva na venkově pociťuje se zejména jakožto nedostatek pracovních sil v zemědělství, jehož intensivnější soustavy výrobní vyžadují právě naopak větší počet zemědělského dělnictva. Naproti tomu ve městech a místech průmyslových objevuje se zpravidla dělnictva nadbytek. Z toho vzniká v dobách klesající konjunktury, ochabnutí výroby a zmenšeného odbytu hromadná nezaměstnanost dělnictva, snížení životní jeho míry a zproletaření. Vedle toho vyvolává soustřeďování dělnictva ve velkých městech stoupající poptávku po příbytcích, tím jich zdražování a zhoršování. Tak vzniká otázka bytová se všemi svými nepříznivými následky zdravotními, mravními i sociálními. A tyto stinné zjevy se nestejnoměrností hustoty obyvatelstva ve městech a na venkově stále více přiostřují.

B. Fysický a intelektuálný stav obyvatelstva.

Co do fysických a intelektuálných vlastností vyskytují se nejen hluboké rozdíly individuální u jednotlivých lidí, nýbrž i fysické odlišnosti raçové a kmenové, jimiž se obyvatelé různých zemí a příslušníci určitých národností vyznačují. Po stránce fysické spadá sem různost útvaru lebky a kostry, síly svalové, výše postavy, vyvinutosti jednotlivých údů i smyslů a z toho plynoucí zvláštní způsobilost k některým výkonům a pracím, obrannost proti škodným vlivům zevním, otuženost a naopak. Jest známo, že ve všech těchto směrech jsou veliké odlišnosti nejen mezi různými plemeny lidskými, ale i mezi různými národy téhož plemene, ať již příčinou toho jest nestejné podnebí, nebo útvar půdy, nebo přirozené a zděděné vlastnosti raçové, které u příslušníků téhož národa mají ráz typický.

Podobně jako fysické, vyskytují se i odlišnosti duševní. Různá plemena lidská nestojí na stejné výši schopností intelektuálních. Ačkoliv po této stránce spíše ještě než co do fysických vlastností

rozhodují momenty individuální, přece i tu lze sledovati typičnosti. Ovšem má ve směru tom hlavní význam účelné a záměrné osvojení si vyšších stupňů vzdělání, leč přes to i tu působnost přirozených činitelů není naprosto vyloučena. Jsou známy příklady, že i příslušníci vysoce kulturních národů octnuvše se v zcela jiných poměrech podnebných, vytrženi z dosavadního společenského prostředí a nuceni věnovati se hrubšímu fysickému zaměstnání, přizpůsobili se svému okolí a poklesli kulturně i intelektuálně.[1])

Statisticky tyto odlišnosti nesnadno lze vyjádřiti, ježto možno jen ze zevních znaků na kulturní vyspělost určitých zemí souditi. Při tom ovšem celkový stupeň osvětný nelze posuzovati dle výjimečných zjevů ani dle vrchních tříd společenských (Rusko!), nýbrž dle celkového vzdělání průměrných a nižších vrstev obyvatelstva. Nejvýznačnějším tu bude počet analfabetů. Z 1000 obyvatel přes 7 roků starých bylo analfabetů: [2])

Rakousko	356	(1900)
Uhry	475	(1900)
Portugalsko	786	(1900)
Rumunsko	884	(1899)
Finsko	12	(1900)
Srbsko	830	(1900)
Španělsko	681	(1889)
Spoj. Státy	107	(1900)

Z 1000 rekrutů bylo analfabetů:

Belgie	85	(1908)
Dánsko	2	(1907)
Německo	0·2	(1908)
Francie	33	(1907)
V. Britanie a Irsko	10	(1904)
Italie	306	(1905)
Nizozemsko	14	(1908)
Rusko	617	(1894)

V Čechách z 1000 obyvatel přes 10 let starých byli r. 1900 jen 3 analfabeti.[3])

Dle toho osvětová úroveň evropských národů severních jest celkem vyšší, než národů jižních.

---

[1]) Výstižnou charakteristiku jednotlivých národů po této stránce podává Schmoller na u. m. 144.

[2]) Juraschek-Schullern: Geogr. stat. Tabellen, 1911.

[3]) Rauchberg: Besitzstand, II., 181.

C. Poměr pohlaví.

Číselný poměr počtu mužů a žen není ve všech zemích stejný, nýbrž vykazuje úchylky, byť i ne příliš značné. Dle statistických udajů rodí se o něco málo více hochů než děvčat (v poměru asi 17 : 16) rozdíl ten se ale již v mladém věku vyrovnává poměrně větší úmrtností chlapců, takže v pozdějších letech ve většině evropských zemí počet žen o něco málo převládá.

Vysvětliti se dá tato vyšší úmrtnost mužského pohlaví namahavějším způsobem života, jenž na muže jakožto živitele rodiny aspoň u kulturních národů celkem vyšší činí požadavky než na ženy, službou vojenskou, ale i menší střídmostí (alkoholism!). Také vystěhováním odchází více mužů než žen do ciziny.

Na 1000 mužů připadá dle Büchera[1]) žen:

v Evropě	1024
v Asii	958
v Africe	968
v Americe	973
v Australii	852
průměrem	988

V jednotlivých zemích

	Die Wagnera[2])	Die Juraschka-Schullerna[3])
Švédsko	1064	1045
Vel. Britanie	1058	1067
Rakousko (bez Hal. a Buk.)	1052	1030
Irsko	1051	
Finsko	1049	1015
Norsko	1047	1083
Švýcary	1044	1031
Německo	1037	1026
Dánsko	1033	1058
Španělsko	1026	1049
Nizozemsko	1025	1015
Uhry	1015	1009
Francie	1008	1022
Belgie	995	1013
Italie	992	1010
Rumunsko	—	968
Řecko	919	921
Srbsko	—	941
Spoj. Státy	—	952

[1]) Allg. stat. Archiv, 1892.
[2]) na u. m. 603.
[3]) Geogr. stat. Tabellen, 1911.

V Čechách dle Rauchberga[1]) připadalo na 1000 mužů žen

	1890	1900
u příslušníků české národnosti	1071	1059
u příslušníků německé národnosti	1072	1058

Celkem převládal počet žen v Norsku, Švédsku, Velké Britanii, Švýcarsku, Rakousku, Německu, Nizozemsku. Naproti tomu jihovýchodní státy evropské: Řecko, Rumunsko, Bulharsko, Srbsko vykazují větší počet mužů. Rovněž tak Spojené Státy americké, kde lze vysvětliti nadbytek mužů větším počtem mužských přistěhovalců.

Také jest přebytek žen ve velkých městech větší než v malých. Naproti tomu na venkově jest opět více žen.

Poměr obou pohlaví však mění se dle jednotlivých stupňů věku takto:

Na 1000 osob mužského pohlaví připadlo žen dle Conrada: [2])

	Rakousko		Uhry		Německo	
stupně věku	1890	1900	1890	1900	1890	1900
do 10 let	1002	994	995	996	995	995
10—20 „	1026	1029	1032	1021	1001	998
20—30 „	1046	1023	1044	1034	1027	1008
30—40 „	1048	1037	991	1015	1041	1016
40—50 „	1061	1037	990	970	1076	1055
50—60 „	1103	1081	1009	1000	1117	1080
60—70 „	1150	1128	1062	1013	1182	1188
přes 70 „	1094	1192	1042	1074	1223	1273
průměrem	1061	1035	1015	1009	1040	1032

	Švédsko		Anglie a Wales	Irsko	Francie
stupně věku	1890	1900	1891	1891	1896
do 10 let	973	966	1008	970	998
10—20 „	976	968	1007	958	999
20—30 „	1071	998	1119	1035	1023
30—40 „	1121	1107	1067	1090	994
40—50 „	1134	1131	1078	1151	1014
50—60 „	1146	1155	1123	1064	1025
60—70 „	1186	1191	1180	1061	1077
přes 70 „	1340	1291	1308	1077	1105
průměrem	1065	1090	1064	1029	1022

Z toho patrno, že v dětském věku počet chlapců namnoze ještě jest vyšší, v pozdějších letech však čím dále tím více převládá počet žen.

---

[1]) Besitzstand, I., 339.

[2]) na u. m. 83.

Přebytek žen nad muži nepostrádá do té míry významu hospodářského, že valné většině žen vykázán jest v soudobé společnosti jiný úkol hospodářský než mužům. Kdežto muži jsou především činni v oboru hospodářství výrobního, jsou živlem získávajícím a výdělečným, jsou po výtce nositeli a představiteli národní výrobnosti, jest zpravidla hospodářský úkol žen jiný. Ovšem doba nová i tu v mnohých směrech setřela rozdíl mezi hospodářským povoláním muže a ženy, ona pudí zejména ženy dělnických a středních tříd (ženská otázka!) do víru existenčního zápasu za výdělkem, ale to platí přece jen o menšině žen. Týká se to jen oněch žen, které právě z důvodů hospodářských buď nemohly nalézti splnění životního svého poslání v životě rodinném, aneb které nepříznivými poměry sociálními tomuto životu jsou odnímány, jsouce nuceny vlastní prací doplňovati neb i uhražovati důchod svůj i celé rodiny.

Po této stránce co do poměru mužů a žen výdělečně činných podává statistika tyto číslice: [1])

	rok	výdělečně činných bylo: ze 100 mužů	ze 100 žen	ze 100 obyvatel vůbec
Rakousko	1900	60·6	42·8	51·5
Uhry	1900	63·7	26·7	45·1
Německo	1895	61·1	25·0	42·7
Rusko	1897	41·6	8·4	24·9
Italie	1901	68·0	32·4	50·1
Švýcary	1900	65·0	29·5	46·9
Francie	1901	68·2	34·8	51·3
Španěly	1900	64·9	14·2	39·1
Belgie	1900	63·8	28·1	45·9
Nizozemsko . . .	1899	59·1	16·8	37·7
Dánsko	1901	63·1	28·2	45·2
Švédsko	1900	56·8	21·0	38·4
Norsko	1900	56·1	24·0	39·5
V. Britanie a Irsko	1901	64·4	24·9	44·0
Spoj. Státy . . .	1900	61·3	14·3	38·4

Vysoké číslice žen výrobně činných vykazují zejména Rakousko, Francie a Italie.

Valná většina žen nalézá však dosud vyplnění svého úkolu životního v soužití rodinném, jakožto manželky, matky a vycho-

[1]) Zahn: Beruf und Berufstatistik (Hdw. d. Staatsw., 3. v.).

vatelky příštích pokolení. Toto jich poslání, ethicky neméně důležité než povolání mužů, podmiňuje ovšem zcela jiné jich postavení v životě hospodářském. Jich místo jest v oboru hospodářství spotřebního, nikoliv výrobního. Jen nepřímo výpomocí účastny jsou v některých zaměstnáních, na př. v zemědělství, v jistých živnostech atd. a doplňují výrobní činnost mužovu. Jinak ale jest úkolem jich účelně a hospodářsky upotřebiti toho, čeho muž vyzískal. Úkol tento s hlediska všeobecného dojista nikoliv méně jest důležitý, než úkol mužů, vždyť známo jest, jaký význam v každém hospodářství soukromém má „dobrá hospodyně".

Nicméně pro celkové množství národního důchodu, pro pravidelný přírůstek všech hospodářských statků, z něhož tento důchod sestává, nemá hospodářská činnost velké části žen v hospodářství spotřebním činných přímého významu, neboť tu jest rozhodující činnost výrobní. Výrobně činnými jsou především muži — ač ovšem ani tu ne všichni — a tím právě vysvětluje se důležitost různosti pohlaví a početního poměru mužů a žen pro hospodářský stav dotyčné země.

Tato důležitost ještě se zvýšuje, vezme-li se v úvahu nerovný počet mužů a žen nejen s hlediska výrobního, nýbrž přihlíží-li se při tom i ku rozvrstvení sociálnímu. Zejména, lze-li statisticky postihnouti tento poměr i co do jednotlivých tříd obyvatelstva dle povolání a majetku. Neboť jest známo, že tak zv. otázka ženská jest především ba skoro výhradně otázkou stavů středních a to ještě stavů určitých životních povolání. Otázka ta má na konec původ svůj v příčinách hospodářských: v nutnosti hledání samostatné výživy pro ony ženy, které následkem nepříznivých poměrů sociálních v životě rodinném zaopatření nenaleznou. Čím větší tudíž počet žen právě v těchto vrstvách společenských se vyskytuje a čím na druhé straně i ony překážky, jež vlastnímu jich určení životnímu se v cestu stavějí, jsou mocnější, tím také všechny ty zjevy, jichž soubor otázku ženskou tvoří, budou vystupovati ostřeji a bolestněji.

D. Věk obyvatelstva.

Důležitější ještě než poměr pohlaví jest po stránce hospodářské poměr věku obyvatelstva. V životě lidském lze rozeznávati různé stupně věku: dětství, mladistvost, dospělost, starobu, jichž hranice, třeba i tu individuální rozdíly byly někdy dost značné, přece při-

bližně určitým počtem let života lze vytýčiti. S každým z těchto stupňů věku lidského spojeny jsou jiné vlastnosti, činnosti a potřeby. Lze říci, že týž člověk jiným se jeví v mládí, jiným v dospělém věku a jiným ve stáří. Zejména po stránce hospodářské rozdíly ty zřejmě padají na váhu. Zcela jiné jest hospodářské postavení dítěte, jiné muže a jiné starce.

Do věku 14 neb 15 let sotva lze mluviti o výdělečné činnosti aneb jest činnost ta velmi nepatrna. Z důvodů zdravotních, kulturních i mravních není činnost taková ani žádoucí. U některých tříd obyvatelstva a v určitých povoláních, které vyžadují hlubší průpravy theoretické, jest tato hranice bezvýdělečností posunuta hodně daleko, až i do 20 a 25 let. Možno tedy tvrditi, že pro hospodářství výdělečné, pro produktivnost, věk do 15 let nemá významu. Naopak obyvatelstvo tohoto věku odkázáno jest na důchody odvozené, plynoucí z produktivní činnosti především rodičů. Tvoří tedy v celkové rozvaze národohospodářské jakési passivum naproti výrobnímu aktivu obyvatelstva výdělečného.

Podobně platí o starcích překročivších 65. neb 70. rok. I u těch až na řídké výjimky schopnost výdělečná jest již velmi oslabena. Také většina z nich odkázána jest na důchody plynoucí z výdělečných zdrojů cizích, ačli sami neměli příležitosti dřívější svou činností fondový zdroj, z něhož tráví, si ušetřiti, aneb není-li zvláštním opatřením (výslužným, starobním pojišťováním) výživa jich zabezpečena. Jest zřejmo tedy, že i tento stupeň vysokého věku jest pro výrobní hospodářství bezvýznamný.

Nebude tudíž po stránce hospodářské bez důležitosti, jakým způsobem obyvatelstvo dle věku jest rozvrstveno, jaký počet jeho zejména přináleží věku dětskému do 15 let, jaký věku dospělému od 15 do 70 let a jaký věku starobnímu od 70 let výše. Tento poměr v rozvrstvení stáří obyvatelstva není opět ve všech zemích stejný, nýbrž různý. Co do výrobnosti hospodářské budou pak ve výhodě ony země, jež vykazují poměrně větší počet obyvatelstva ve věku středním.

Dle Wagnera[1]) z 1000 žijících obyvatel bylo v letech 1870—1880 ve věku:

	do 15 let	15—40 let	40—60 let	přes 60 let
Řecko	387	402	154	57
Spoj. Státy	379	410	153	58

[1]) na u. m. 612.

	do 15 let	15—40 let	40—60 let	přes 60 let
V. Britanie	363	391	171	75
Uhry	355	402	183	60
Irsko	352	375	177	96
Německo	350	386	187	77
Finsko	346	398	188	68
Nizozemsko . . .	345	375	195	85
Norsko	344	375	191	90
Dánsko	337	376	194	93
Švédsko	333	376	203	88
Španělsko	330	412	193	65
Belgie	329	376	197	98
Italie	323	392	202	83
Rakousko (bez Hal. a Buk.)	322	391	203	84
Švýcary	319	384	208	89
Francie	270	383	228	119

Dle Rümelina[1]) připadá z 1000 obyvatel na věk:

	do 15 let	15—70 let	přes 70 let
Německo	355	619	26
Francie	271	686	43
Spoj. Státy	387	596	17

Fircks[2]) uvádí tyto číslice: Z 1000 obyvatel bylo:

	Rakousko	Uhry	Německo	Italie	Francie	Spoj. Státy
Věk	1900	1900	1900	1901	1901	1900
do 10 let	263	264	245	237	177	238
10—20 „	195	192	198	215	169	206
20—30 „	161	151	169	132	161	182
30—40 „	127	137	131	123	142	138
40—50 „	103	108	101	107	122	101
50—60 „	79	79	78	89	104	68
60—70 „	49	46	50	61	76	41
70—80 „	22	19	24	30	40	10
přes 80 „	1	4	4	6	9	6

Dle Mischlera[3]) ze 100 obyvatel jsou

	Rakousko	Uhry	Německo	Francie	Švýcary
do 15 a přes 70 let	36	37	38	31	35
mezi 15 a 70 lety	64	63	62	60	65

[1]) na u. m. 731.
[2]) Bevölkerungslehre und Bevölkerungspolitik.
[3]) Altersgliederung der Bevölkerung (W. d. Volksw.).

	Španěly	Italie	Švédsko	V. Brit.	Spoj. Státy
do 15 a přes 70 let	35	35	36	39	40
mezi 15 a 70 lety	65	65	64	61	60

Rauchberg[1]) podává toto schema: Z 1000 obyvatel jsou ve věku

	Rakousko	Uhry	Německo	Belgie	Francie
	1900	1900	1900	1890	1901
do 15 let	352	356	348	328	261
15—40 „	394	379	395	389	388
40—60 „	182	189	179	186	226
přes 60 „	72	76	78	97	125

	V. Brit. a Irsko	Italie	Švédsko	Spoj. Státy
	1901	1901	1899	1900
do 15 let	348	341	325	344
15—40 „	403	366	366	421
40—60 „	171	196	190	170
přes 60 „	78	97	119	65

V Čechách dle téhož[2]) r. 1900 byli z 1000 obyvatel ve věku

do 20 let	448·2
20—40 „	282·6
40—60 „	188·6
přes 60 let	80.6

Význačným zjevem jest malý počet obyvatelstva dětského věku ve Francii, jenž se dá vysvětliti poměrně nízkou číslicí narození v této zemi. Nejvyšší číslicí středního věku vynikají Spojené Státy následkem značného přistěhovalectví, které hlavně se vztahuje na osoby středního věku. Za to vysoký věk nejřidší jest v Americe, nejčastější ve Francii. Dle těchto číslic dá se též vypočísti střední věk obyvatelstva, jenž činí v Německu 27 let, ve Francii 32, v Spoj. Státech jen $23^1/_2$ let.

E. Sociální rozvrstvení a povolání obyvatelstva.

Nejdůležitějším jevem populačním po hospodářské stránce jest rozvrstvení obyvatelstva dle jeho sociálního postavení a životního výdělečného povolání.

Především bude padati na váhu číselný poměr obyvatelstva výrobně činného a oné jeho části, která jest jen účastna v hospodářství spotřebním.

---

[1]) Altersgliederung (Hdw. d. Staatsw.).

[2]) Besitzstand, I., 345.

V Rakousku byli r. 1900 dle Zahna[1]) z 1000 obyvatel vůbec:

náležejících	rok	v povol. činní	sloužící	rodinní příslušníci
k zemědělství a lesnictví . . .	1890	634	3	363
	1900	599	4	397
k průmyslu	1890	468	23	509
	1900	448	21	531
k tržbě a dopravě .	1890	399	61	560
	1900	398	42	540
k veř. službě a svob. povoláním . . .	1890	604	67	329
	1900	610	60	330
vůbec	1890	568	19	413
	1900	540	18	442

V Čechách byli r. 1900 dle Rauchberga[2]) z 1000 obyvatel vůbec náležejících

	v povol. činní			sloužící			rod. příslušníci		
	vůbec	české nár.	něm. nár.	vůbec	české nár.	něm. nár.	vůbec	české nár.	něm. nár.
k zeměděl. a lesn.	588	591	580	6	6	7	406	403	413
k průmyslu . . .	440	428	456	15	15	15	545	557	529
k tržbě a dopravě	405	404	407	35	39	30	560	557	563
k veřejné službě a svob. povol. .	622	625	615	42	47	35	336	328	350
vůbec	511	515	503	17	18	17	472	467	480

Při tomto roztřídění lze osoby v povolání činné a sloužící považovati za živel výrobní, naproti tomu rodinné příslušníky za živel spotřební.

Dle sociálního postavení tříditi lze obyvatelstvo výrobně činné na osoby samostatně výdělečně činné a na takové, které nalézají se v odvislém poměru služebním. Na základě dnešních společenských a hospodářských řádů mají největší význam osoby samostatně výdělečně činné, které provozují vlastní činnost soukromopodnikatelskou. Spadají sem nejen všechna zaměstnání v užším slova smyslu výrobní (tedy rolníci, živnostníci, průmyslníci), ale i obchodníci, dopravní podnikatelé ano i povolání t. zv. svobodná, pokud mají povahu podnikatelskou (advokáti, praktičtí lékaři a pod.)

Soukromé vlastnictví prostředků výrobních a kapitalistická organisace dnešní výroby má však za následek používání cizích

---

[1]) Beruf und Berufsstatistik (Hdw. d. Staatsw., 3. v.)

[2]) Besitztstand, II., 272.

sil pracovních. Z toho vzniká poměr pracovní nejrůznějšího rázu a obsahu, poměr mezi zaměstnavatelem a dělníkem. Poměr ten může býti rázu soukromoprávního i veřejnoprávního, postavení zaměstnaného může býti nejrůznějšího stupně. Rozdíly jsou tu jen kvantitativní, naproti tomu od podnikatele liší se zaměstnaný kvalitativně tím, že u něho není podnikatelského risika aneb že risiko tu má docela jinou tvářnost. Početní poměr mezi samostatnými podnikateli a zaměstnanými bude důležitý ovšem jen po stránce sociální, nikoliv po stránce hospodářské, ježto i zaměstnance z valné většiny čítati lze k živlům výrobním.

V Rakousku byli r. 1900 dle Zahna[1]) ze 100 osob povoláním činných:

	samostatní podnikatelé	zřízenci vyš. druhu	dělníci a nádenníci	spolučinní příslušníci
v zemědělství . . .	26·4	0·3	25·4	47·9
v průmyslu	18·9	2·4	75·5	3·2
v tržbě a dopravě .	35·6	10·8	49·1	4·5
vůbec	25·2	1·7	40·1	33·0

V Čechách byli r. 1900 dle Rauchberga[2]) ze 100 osob povoláním činných

	samostatní podnikatelé			zřízenci vyš. druhu		
	vůbec	české nár.	něm. nár.	vůbec	české nár.	něm. nár.
v zemědělství a lesnictví	24·2	23·1	27·1	0·5	0·4	0·6
v průmyslu	15·6	16·6	14·4	2·0	1·6	2·2
v tržbě a dopravě . . .	35·2	35·3	35·1	10·0	9·3	10·6
vůbec	29·2	29·7	28·3	3·5	3·0	4·0

	dělníci a nádenníci			spolučinní příslušníci		
	vůbec	české nár.	něm. nár.	vůbec	české nár.	něm. nár.
v zemědělství a lesnictví	38·4	38·5	37·9	36·9	38·0	34·4
v průmyslu	79·6	78·8	80·8	2·8	3·0	2·6
v tržbě a dopravě . . .	51·0	51·4	50·6	3·8	4·0	3·7
vůbec	50·8	48·2	55·2	16·5	19·1	12·5

Vysvětlitelný jest značný počet spolučinných příslušníků v zemědělství a vysoké procento dělníků ve výrobě průmyslové.

Stejně zajímavým po stránce hospodářské jest roztřídění obyvatelstva dle různých povolání, při čemž ovšem pojem povolání ne vždy přesně statisticky se dá zjistiti, zejména u osob s povoláním t. zv. hlavním a vedlejším a u osob výdělečně nečinných.

---

[1]) na u. m.

[2]) Besitzstand. II., 284.

Třídění dle povolání jest výrazem pokračující sociální diferenciace, která nemůže býti sledována až do všech podrobností, avšak aspoň co do svých hlavních oborů ukazuje podstatný ráz hospodářské činnosti obyvatelstva určité země. Zejména rozdíl mezi výrobou prvotnou a průmyslovou po případě i tržbou a dopravou jest význačný, neboť rozdílem tím charakterisují se pak země jakožto převážně agrární, průmyslové, tržební a pod. Také pošiny v průběhu doby ve směru tom nastalé pro hospodářský vývoj jednotlivých zemí jsou zajímavy.

Dle starších dat Wagnerových[1]) z 1000 obyvatel vůbec příslušeli ku

	zemědělství	průmyslu	tržbě a dopravě	veř. službě a svob. pov.	ostatní
Rakousko	551	228	56	41	124
Německo	425	355	108	49	71
Norsko	552	170	122	44	112
Švédsko	548	104	34	61	253
Dánsko	452	229	96	67	156
Francie	488	249	124	57	82
Švýcary	425	368	88	38	81

Dle novějších dat Zahnových[2]) ze 100 obyvatel povoláním činných příslušeli:

		zeměděl., lesn. a rybář.	průmyslu a horn.	tržbě a dopravě	vojsku	veř. službě a svob. pov.	čeledi	ostatní
Rakousko	1890	64·4	21·9	4·4	1·4	2·4	3·5	2·0
	1900	60·9	23·3	5·4	1·7	2·9	3·5	2·3
Uhry	1890	71·0	12·4	3·4	1·5	2·2	4·9	4·6
	1900	69·7	13·6	4·2	1·5	2·5	4·4	4·1
Německo	1882	43·4	33·7	8·3	2·4	3·1	7·0	2·1
	1895	39·5	37·4	10·6	2·8	3·6	6·1	2·0
Rusko	1897	58·3	17·9	7.1	3·6	3·8	5·2	4·1
Italie	1881	56·7	27·6	3·9	1·0	3·3	3·9	3·6
	1901	59·4	24·5	7·4	1·2	3·9	3·0	0·6
Švýcary	1888	37·4	41·6	9·8	0·1	3·8	6·2	1·1
	1900	31·2	45·3	13·1	0·2	4·5	4·7	1·0
Francie	1896	44·3	33·6	8·7	2·6	5·3	4·8	0·2
	1901	41·8	35·5	9·5	3·0	5·2	4·9	0·1
Belgie	1890	22·9	38·2	11·6	1·7		25·6	
	1900	21·1	41·6	11·7	1·0		24·6	
Nizozemsko	1889	32·7	32·2	16·3	1·3	5·9	10·1	1.5
	1899	30·8	33·8	17·3	1·0	5·1	10·3	1.7

[1]) na u. m. 631.
[2]) na u. m.

		zeměděl., lesn. a rybář.	průmyslu a horn.	tržbě a dopravě	vojsku	veř. službě a svob. pov.	čeledi	ostatní
Dánsko	1890	27·1 (?)	23·9	8·2	1·0	5·3	25·8 (?)	8·7
	1901	48·0	24·9	11·8	—	4·9	8·4	2·0
Švédsko	1890	54·0	15·0	5·8	2·3	2·6	13·6	6·7
	1900	49.8	20·9	7·5	2·0	2·9	10·8	6·1
Norsko	1891	49·6	22·9	11·7	0·5	3·0	10·5	1·8
	1900	41·0	27·7	14·0	0·7	3·4	11·2	2·0
V. Brit. a Irsko	1901	13·0	45·8	21·3	1·1	5·3	9·5	4·0
Spojené Státy	1890	38·0	24·1	14·6	0·1	4·0	19.2	—
	1900	35·9	24·1	16·3	0·4	4·3	19·0	—

V Čechách[1]) ze všech obyvatel (povoláním činných i nečinných) příslušelo procent

	1890	1900 vůbec	1900 příslušníků české	1900 příslušníků národnosti německé
k zemědělství . .	40·65	35.69	40·82	27·70
průmyslu	40·14	41.90	37·10	49·76
tržbě a dopravě . .	8·88	10·71	10.30	11·23
volným povoláním	10·33	11·70	11·78	11·31

Z osob povoláním činných příslušelo v Čechách procent

	1869	1890	1900 vůbec	1900 přísluš. české	1900 přísluš. národnosti německé
k zemědělství	54.44	46·85	41·12	46·84	31·94
průmyslu	31·62	34·77	36·15	30·79	45·14
tržbě a dopravě	4·83	6·58	8·49	8·08	9·09
vol. povoláním	9·11	11·80	14·24	14·29	13·83

Celkem pozorovati lze skoro ve všech zemích ubývání obyvatelstva zemědělského ve prospěch průmyslu a tržby.

2. SMĚRY POPULAČNÍ POLITIKY.

Jevy populační ponejvíce závisly jsou na podmínkách a skutečnostech povahy přirozené. Tím samým dosah politiky populační, to jest záměrné činnosti moci veřejné co do poměrů obyvatelstva, bude dosti súžen a obmezen.

Politika populační může se pohybovati především ve směrech všeobecných, jež mají za účel zmírniti poruchy, plynoucí z relativního a přechodného nedostatku neb přebytku obyvatelstva. Toho se dá částečně docíliti povznesením intelektuální jeho výše, zlep-

[1]) T. Ž(ivanský), N. O. 1904, 130.

šením všeobecných poměrů zdravotních, podporou výroby, příznivou úpravou poměrů důchodových, zjednáváním příležitosti ku pracovní činnosti a ku dostatečnému odbytu.

Hlavním úkolem vlastní politiky populační bude ovšem ona činnost moci veřejné, jež by vykonávala vliv na pohyb obyvatelstva co do jeho přírůstku neb úbytku. Přírůstek neb úbytek obyvatelstva může býti opět výsledkem skutečností přirozených, to jest poměrů mezi počtem narození a počtem úmrtí, aneb skutečností od lidské vůle, poměrů hospodářských a sociálních odvislých, zejména od místního pohybu obyvatelstva, odchodem obyvatelstva do ciziny a příchodem jeho z ciziny, čili od vystěhování a přistěhování. Dle toho tedy politika populační bude míti za předmět jednak přirozený pohyb obyvatelstva, jednak jeho stěhování.

A. Politika populační co do přirozeného pohybu obyvatelstva.

Přirozený přírůstek neb úbytek obyvatelstva záleží na poměru mezi počtem narození a úmrtí. Větší počet narození bude míti za následek příbytek obyvatelstva, není-li vyvážen vyšší úmrtností aneb ovšem vystěhováním.

V jednotlivých zemích připadalo na 1000 obyvatel ročně živých narozených dětí

	dle Conrada[1])		dle Juraschka-Schullerna[2])
	1901-1905	1906	
Rakousko . . .	35·5	35·0	34·1 (1908)
Uhry	37·4	36·0	37·0 (1900)
Německo . . .	34·3	33·1	32·2 (1907)
Bulharsko . .	40·5	44·3	—
Srbsko	37·2	39·7	36·8 (1908)
Italie	32·5	31·5	32·5 (1901)
Švýcary	27·8	27·4	25·8 (1910)
Francie	21·0	20·5	19·6 (1901)
Anglie a Wales	28·1	27·0	25·5 (1901)
Skotsko	28·7	27·9	
Irsko	23·1	33·6	
Belgie	28·0	25·7	23·7 (1908)
Nizozemsko . .	31·6	30·4	29·1 (1903)

[1]) na u. m. 130.
[2]) Geogr. stat. Tabellen, 1911.

	dle Conrada		dle Juraschka-Schullerna
	1901-1905	1906	
Dánsko	29·2	28·7	28·3 (1906)
Norsko	28·4	26·3	26·2 (1900)
Švédsko . . .	26·1	25·7	25·6 (1909)
Finsko	31·5	31·4	31·1 (1905)
Rusko	48·5	—	43·8 (1903)
Japonsko . . .	31·5	28·8	—
Řecko . . .	—	—	28·8 (1899)
Rumunsko . .	—	—	39·8 (1910)
Španělsko . . .	—	—	32·4 (1900)

Nejvyšší číslici narození vykazuje tedy Rusko, pak Rumunsko, Srbsko a Bulharsko, nejnižší Francie.

Na 1000 provdaných žen ve věku 15—50 let připadá ročně živých porodů:

Německo	270
Skotsko	269
Belgie	265
Italie	251
Anglie a Wales . . .	250
Rakousko	250
Švédsko	240
Irsko	240
Švýcary	236
Francie	163

Význačna tu jest opět nízká číslice Francie.

Ačkoliv počet narození není jen od počtu uzavřených sňatků odvislý, ježto dlužno přihlížetí i k narozením nemanželského původu (procento nemanželských porodů kolísá v evropských zemích od 14·27 v Rakousku do 11·2 v Srbsku), přece číslice sňatků na počet porodů nezůstává zajisté bez vlivu.

Jednotlivé země vykazují dle Conrada[1]) na 1000 obyvatel ročně osob ve sňatek vstupujících (mužů i žen):

	1901-5	1906
Rakousko	16·0	15·8
Uhry	17·4	17·4
Německo	16·1	16·4
Bulharsko	19·9	18·6
Srbsko	19·9	20·6
Rumunsko	16·2	20·5
Italie	14·9	15·9
Švýcary	18·0	15·0

[1]) na u. m. 110.

	1901-5	1906
Francie	15·3	15·6
Anglie a Wales . .	15·6	15·6
Skotsko	13·9	14·0
Irsko	11·4	10·2
Belgie	16·2	16·2
Nizozemsko . . .	15·1	15·0
Dánsko	14·3	25·0
Norsko	12·3	11·6
Švédsko	11·8	12·2
Finsko	13·6	13·6
Rusko	17.2	—
Japonsko	—	14·6

Relativně největší počet sňatků uzavírá se v Srbsku a Rumunsku, nejmenší v Irsku a v zemích skandinavských. Ovšem počet tento v různých letech velmi kolísá, záviseje na měnivých hospodářských, sociálních i politických poměrech (ku př. konjunktuře průmyslové, cenách potravin, úrodných letech atd.).

Stejně důležita jako číslice narození jest pro přibytek neb úbytek obyvatelstva číslice úmrtí. Vyšší úmrtnost může částečně vyvážiti větší plodnost obyvatelstva a skutečně vykazují země s větším počtem porodů často také vyšší číslice úmrtnosti.

Na 1000 obyvatel připadalo ročně úmrtí (nečítajíc v to děti mrtvě zrozené):

	Dle Conrada[1])				Dle Juraschka-Schullerna[2])
	1871-1875	1901-1905	1906	1907	
Rakousko	32·7	24·1	22·6	—	22·9 (1908)
Uhry	45·4	26.1	24·8	25·2	25.1 (1900)
Německo	28·2	21·0	18·1	18·0	17·9 (1907)
Bulharsko	—	23·0	22·4	—	—
Srbsko	33·0	22·4	—	22·6	23·7 (1908)
Rumunsko	—	24·8	—	26·7	25·2 (1910)
Italie	30·3	22·0	21·9	20·7	21·6 (1901)
Švýcary	23·9	17·7	17·0	16·8	16.3 (1910)
Francie	24·9	19·6	19·9	20·2	19·3 (1901)
Anglie a Wales	20·0	16·1	15·4	15·0	14·8 (1901)
Skotsko	22·7	16·8	16.0	16·2	
Irsko	17·7	17·5	17·0	17·7	
Belgie	23·9	17·1	16·5	16·4	15·4 (1908)
Nizozemsko	25·6	16·1	14.8	14.6	13·7 (1903)
Dánsko	19·5	14·8	13·6	14·2	13·3 (1906)
Norsko	17·5	14·9	13·6	14·0	13·5 (1900)

[1]) na u. m. 151.

[2]) Geogr. statist. Tabellen, 1911.

	Dle Conrada				Dle Juraschka-Schullerna
	1871-1875	1901-1905	1906	1907	
Švédsko	18·3	15·5	14·4	14·6	13·7 (1909)
Finsko	21·7	19·2	17·5	—	16·5 (1905)
Rusko	36·5	31·5	—	—	27·3 (1903)
Japonsko	18·0	20·8	19·7	—	— —
Řecko	—	—	—	—	13·9 (1899)
Španělsko	—	—	—	—	23·3 (1900)
Portugalsko	—	—	—	—	20·1 (1905)

Nejnepříznivější číslice úmrtnosti jsou v zemích východoevropských, v první řadě v Rusku, nejpříznivější v zemích skandinavských. Také lze pozorovati, že číslice úmrtnosti v přítomné době naproti dřívější době celkem klesá. To se vysvětluje zlepšením všeobecných poměrů zdravotních, účinnou obranou proti zhoubným epidemiím atd.

Největší vliv na číslici úmrtnosti má ovšem úmrtnost ve věku dětském, která, jak známo, jest nejvyšší.

Dle Conrada[1]) zemřelo v letech 1884 až 1893 ze 100 narozených dětí do prvého roku.

Rakousko	24·91
Prusko	20·79
Bavorsko	27·90
Sasko	28·28
Würtembersko	26·14
Italie	19·04
Francie	16·71
Švýcary	16·37
Belgie	16·29
Nizozemsko	17·50
Anglie a Wales	14·64
Skotsko	12·23
Irsko	9·63
Švédsko	10·71
Norsko	9·51
Dánsko	13·42
Finsko	14·91
Rusko	26·79
Rumunsko	18·93
Srbsko	16·06

Nejnepříznivější poměry jsou v Rusku, Německu a Rakousku, nejpříznivější v Norsku a Irsku.

Počet dětí mrtvě narozených kolísá mezi 2 až 4·7%, nejvyšší jest ve Francii, Belgii a Nizozemsku, nejnižší ve Skandinavii. U dětí nemanžel-

---

[1]) na u. m. 159.

ských stoupá číslice mrtvých porodů až do 8%, což jest vysvětlitelno neutěšenými okolnostmi majetkovými, nedostatečnou péčí atd. U mrtvě narozených převládá pohlaví mužské.

V zemích rakouských činil přebytek narození nad úmrtími v letech 1901 až 1910[1])

Čechy	615.000
Morava	276.000
Slezsko	92.000
Dol. Rakousy	71.000
Hor. Rakousy	59·000
Solnohradsko	17·000
Štyrsko	102.000
Korutany	30.000
Krajina	52·000
Přímoří	100.000
Tyroly a Vorarlberk	86.000
Halič	1,191.000
Bukovina	103.000
Dalmacie	84.000
Celkem	3,078.000

Na všechny tyto přirozené skutečnosti, zejména ale na výši číslic narození a úmrtí, od nichž závisí příbytek neb úbytek obyvatelstva, může moc veřejná prostřednictvím politiky populační vykonávati jen vliv velmi skrovný. Neboť jest zřejmo, že opatření, mající za účel regulování počtu narození a úmrtí, mohou býti jen nepřímého rázu.

Vliv tento vykonáván pak býti může v různých směrech dle toho, jaké zásadní stanovisko k rozmnožování obyvatelstva politika populační zaujímá, zdali příznivé či nepříznivé, a je-li tendencí její tedy rychlému vzrůstu obyvatelstva čeliti, aneb jej podporovati.

První směr jenž byl výsledkem obavy před přelidněním, vyskytuje se jen ojediněle v některých zemích a časových obdobích. Co do přirozeného přírůstku obyvatelstva způsoby, jakými mělo bráněno býti rychlému množení obyvatelstva, druhdy byly rázu velmi surového a krutého. Dnes nepochopitelny a v kulturních státech trestně stíhány jsou všeliké pokusy, které by měly za účel maření životů lidských ještě před narozením aneb dokonce odkládání dětí již narozených. Ve věku starém takové násilné prostředky, jimiž příbytek obyvatelstva měl býti zdržován, nebyly řídkými,

[1]) Vorläufige Ergebnisse.

vždyť i staří filosofové Platon a Aristoteles proti vysazování dětí neduživých ničeho nenamítali. Ba i dnes ještě u národů barbarských prostředky takové jsou trpěny neb dokonce přikázány. Ale ani u národů kulturních, zejména pak takových, které vrchol svého vývoje překročily, nejsou tendence směřující k obmezení přirozeného přírůstku obyvatelstva neznámy. Jeví se snad ne tak brutálními, ale ethicky ne méně zavržitelnými způsoby různých prostředků preventivních, kterými oplození ať v manželství ať mimo manželství má býti znemožněno (novomalthusianism). Vniknou-li tendence takové do širokých vrstev obyvatelstva a stanou-li se národním obyčejem, mohou pro dotyčnou zemi a národ státi se velmi nebezpečnými (Francie).

Jinak však dnešní politika populační beře se co do přirozeného přibývání obyvatelstva směrem spíše opačným, spatřujíc v přibývání obyvatelstva zjev příznivý po stránce hospodářské i politické. Zejména jeví se samozřejmá snaha, aby úmrtnost obyvatelstva byla účelnými zdravotními opatřeními snížena a věk lidský prodloužen. Ve státech kulturních pokroky vědy lékařské a humanními institucemi docíleno bylo ve směru tom potěšitelných výsledků. Ničivé účinky zkázonosných epidemií, jaké se vyskytovaly ve věku středním a dnes ještě ve státech orientálních, nejsou u nás myslitelny, třeba ovšem značné soustřeďování obyvatelstva a některé druhy výroby průmyslové různými škodlivými vlivy zdraví lidské značně ohrožují (tuberkulosa).

Ve Francii dle Roschera[1]) připadlo jedno úmrtí

r. 1784 na 30 žijících
r. 1801 „ 35·8 „
r. 1844 „ 39·9 „
r. 1865 „ 43·7 „

Ve Švédsku[2]) z 1000 žijících zemřelo

	1751—70	27·6
	1816—40	23·4
	1884—1893	17·2
V Německu	1841—1850	28·2
	1890—1895	24·5

[1]) System der Volkswirthschaft 22 v., 1897, I. 746
[2]) Schmoller na u. m. 167.

Dle Westergarda[1]) zemřelo z obyvatel Ženevy do prvého roku:

v XVI. stol.	v XVII. stol.	v XVIII. stol.	v XIX. stol.
26	24	20	12

Naproti tomu v letech 1345—1350 zemřelo v Evropě černou smrtí 25 mil. lidí, v Londýně 1593 24%, 1625 31%, 1636 13% a 1665 45% všeho obyvatelstva.[2])

Také co do počtu narození, třeba tu byl přímý vliv moci veřejné nemožný, přece již od nejstarších dob lze setkávati se se zákonodárnými opatřeními, jimiž přirozené rozmnožování obyvatelstva mělo býti podporováno.

Důležité jest ve příčině té především stanovisko, jaké zákonodárství zaujímá ku uzavírání svazků manželských, ježto, jak statistika ukazuje, počet uzavřených manželství stojí v přímém poměru ku počtu porodů.

Stanovisko to může býti opět příznivé i nepříznivé. Nepříznivé jest zejména tehdy, vyžaduje-li se k platnému manželství zvláštního úředního povolení, jež vázáno jest na určité podmínky zdravotní, policejní, hospodářské atd. Tak na př. průkaz o dědičné nezatíženosti, trestní bezúhonnosti, dostatečném majetku, způsobilosti ku výdělku, nepožívání chudinské podpory a j. v.

Ve středním věku již cechovní zřízení stěžovalo uzavírání manželství, ježto tovaryšům před dosažením samostatného mistrovství nebylo až na některé výjimky dovoleno vstupovati v manželství. Také poddaní potřebovali k účelu tomu zpravidla svolení vrchností. V zemích protestantských zdá se, že i břímě chudinské na stát a obce uvalené přispělo značnou měrou k utužení konsensu manželského. V jednotlivých státech pak zákonná obmezení ve směru tom šla hodně daleko. V zemích rakouských souviselo udělování povolení k uzavírání sňatků s vývojem poměrů poddanských a bylo ve století 18. skoro všeobecné. Formálně zrušeno bylo teprve r. 1868 mimo Tyroly a Vorarlberk. V Bavorsku zemský a policejní řád z r. 1616 nedovoloval manželství čeledi, nádenníků a nemajetných vůbec. Osoby bez dovolení oddané byly vypovězeny a duchovní trestán. Z téhož důvodu bylo i zakazováno domy pro dělníky stavěti. (!) Podobně ve Würtembersku. Zde bylo r. 1735 dovoleno mužům ženiti se teprve po 25 roce. Úřední svolení k ženění vyžadována byla dříve též v Badensku, Hessensku a některých státech saských. Za to v Prusku a království saském obmezení takových nebylo. R. 1868 byla v celé německé říši mimo Bavorsko všechna obmezení manželství zrušena.

---

[1]) Die Lehre von der Mortalität und Morbidität, 106.

[2]) Schmoller na u. m. 172.

Průkazy a povolení, které uzavírání sňatků stěžují, pokládají se dnes za zastaralé, jsouce v odporu s požadavky volnosti sebeurčení a i tam, kde se dosud snad vyskytují (Bavory, Tyroly, Vorarlberk), mají ráz více méně formální. Výjimky se činí jen s hlediska nesplněné branné povinnosti, co do požadavku určitého věku a nejvýš ještě snad pro závady zdravotní. Ostatně zkušenost učí, že takové překážky často rozmnožování obyvatelstva nezabraňují, nýbrž že mají v zápětí účinky s hlediska mravního i sociálního velmi neblahé, totiž stoupání porodů nemanželských.

Conrad[1]) poukazuje k tomu, jak v Německu po odstranění konsensu manželského číslice nemanželských porodů klesla. V letech 1861 až 1870 bylo v Německu na 100 porodů průměrně 11·5% nemanželských, avšak v Prusku, kde nebylo konsensu manželského jen 8·5%, kdežto v Bavorsku, kde obmezení taková byla, 21%. Za to alpské země rakouské vykazují i po odstranění konsensu manželského vysoké číslice nemanželských porodů (v Korutanech r. 1886 až 45·61%). Jest ostatně zajímavo, že politika merkantilistická ani v nemanželských porodech neviděla většího zla, než v nedostatku obyvatelstva vůbec a že tudíž i nemanželské porody z důvodů populačních vítala a je zvláštními zařízeními podporovala (nalezince pro odložené děti s tajnými otáčidly, jež umožňovala zachování tajnosti původu a jmen rodičů).

Daleko častější a účinnější byly způsoby, jakými politika populační snažila se podporovati plodnost manželskou. S opatřeními takovými setkáváme se již ve věku starém.

Význačnými jsou tu názory Platonovy, jenž ve svých spisech Politeia a Nomoi kladl důraz na takovou úpravu manželství, aby dána byla záruka pro co nejčetnější a nejzdatnější potomstvo. Snahy tyto projevovaly se i v praksi. Tak ve Spartě zákonem každý dospělý muž byl nucen k ženění (*γραφὴ ἀγαμίου* a *κακογαμίου*, žaloba pro bezženství a pro pozdní ženění), jinak propadl jistým nevýhodám, zejména postrádal nároku na pocty, příslušející starému věku. Ano stanoven byl i určitý věk pro uzavírání manželství, jenž by podporoval co největší jich plodnost. Podobně v Kretě otcové 3 a 4 synů byli veřejně odměňováni. V Římě již za dob republiky zavedena zvláštní daň neženatých, aes uxorium. Caesar svým zákonem lex de agro Campano dividendo přidělil pozemky jen takovým občanům, kteří měli aspoň 3 děti. Zákony Augustovými: lex Julia de maritandis ordinibus z r. 4 a lex Papia Poppaea z r. 9, stanoveno, že každý muž do 25 let a žena do 20 let má míti určitý počet dětí a také ovdovělí a rozvedení mají do určité doby znova vstoupiti v manželství, jinak ti, kdož zůstali svobodní, byli obmeseni v právu dědickém a v právech

[1]) Volkswirtschaftspol. 543.

veřejných. Naopak rodiče určitého počtu dětí (jus liberorum) požívali zvláštních výhod.

V pozdějších dobách vyvíjela zejména politika merkantilistická na tomto poli horlivou činnost. Svobodným byly nepřístupny některé veřejné úřady a výkon řemesel, právo odúmrtě co do jich pozůstalosti bylo rozšířeno tím způsobem, že dědictví jich připadlo státu, neměli-li rodičů neb sourozenců. Také byli podrobováni zdanění. Dle španělského ediktu z r. 1623 byli sproštěni daní ti, kdo se oženili mezi 18 a 25 rokem, aneb měli aspoň šest dětí. Podobně francouzským ediktem Colbertovým z r. 1666 sproštěni byli daní na 4 až 5 let ti, kdo se oženili před 21. rokem aneb měli deset až dvanáct dětí, z nichž žádné nesmělo být mnichem neb jeptiškou. Byli-li šlechtici, dostávali státní pensi. Nemajetné nevěsty dostávaly věna. Smuteční doba po úmrtí jednoho manžela byla zkrácena. Ještě Napoleon r. 1806 každé šesté dítě dal vychovati nákladem státu. Též zvyk panovnického kmotrovství s hojným obdarováním při větším počtu dětí má v tomto svůj původ. Rovněž zřizovány byly pokladny pro výbavu nevěst a podporu vdov.

Dnes užívání umělých takových prostředků za účelem přirozeného rozmnožování obyvatelstva nepokládá se nutným ani prospěšným.

B. Politika vystěhovalecká a přistěhovalecká.

Literatura: Dieterici: Über Auswanderungen und Einwanderungen, 1847, Roscher: Kolonien, Kolonialpolitik und Auswanderung, 1848, Schippel: Das moderne Elend und die moderne Übervölkerung, 1883, Eheberg: Die deutsche Auswanderung, 1885, Kärger: Sachsengängerei, 1890, Philippovich: Auswanderung und Auswanderungspolitik in Deutschland (Spisy spolku pro soc. politiku sv. 52, 1892), Rathgen: Auswanderung und Auswanderungspolitik in Großbritannien (tamtéž sv. 72.), Mayo Smith: Einwanderungspolitik der Vereinigten Staaten von Nord-Amerika (tamtéž), Battaglia: Versuch einer systematischen und kritischen Darstellung des allgemeinen modernen Auswanderungsrechtes, 1897, Bergmann-Geffcken: Auswanderung und Auswanderungspolitik (Schönberg, Handb. der pol. Oekon., 4. v., 1898), Buzek: Das Auswanderungsproblem und die Regelung des Auswanderungswesens in Oesterreich (Zeitschr. f. Volksw., X., 1901), Caro: Auswanderung und Auswanderungspolitik in Oesterreich (Spisy spolku pro soc. pol., sv. 131, 1909.), Zimmermann: Auswanderung und Auswanderungspolitik (W. d. Volksw.), Philippovich: Auswanderung (Hdw. d. Staatsw., 3. vyd.), Loening: Auswanderungsgesetzgebung (tamtéž), Call: Auswanderungsgesetzgebung in Oesterreich (tamtéž). Schmid: Auswanderung (Ö. Stw., 2. v.).

Mnohem působivějšími budou opatření moci veřejné, jimiž lze onen přibytek neb úbytek obyvatelstva regulovati, který jest ná-

sledkem místních změn v usídlení obyvatelstva jeho stěhováním. Stěhování takové díti se může uvnitř hranic téhož státu a pak na celkový počet obyvatelstva nemá vlivu, nýbrž pouze na vnitřní jeho osídlení a různou místní hustotu. Aneb stěhování takové děje se i mimo hranice státního území a pak může býti vlivným činitelem na úbytek neb příbytek obyvatelstva dle toho, zdali více lidí domácí zemi opouští aneb do ni přichází. Počet vystěhovalců a přistěhovalců může značně modifikovati i výsledky narození a úmrtí, neboť počet vystěhovalců může býti tak veliký, že převyšuje i číslici narození, následkem čehož celkového obyvatelstva ubývá, třeba číslice narození převyšovala úmrtnost (Irsko, jižní Čechy). Naopak zase i při malé číslici narození může obyvatelstva přes to přibývat, je-li počet přistěhovalců značný.

Statistika zahraničního stěhování teprve v novější době pečlivěji se pěstuje. Nesnáze, s kterými bojuje, spočívají především v tom, že sám pojem vystěhování není zcela ustálený. Zpravidla předpokládá se úmysl na vždy aneb aspoň na delší dobu původní vlasť opustiti a v cizině trvale se usídliti. Ale úmysl takový nebývá vždy zjistitelný. Nejspíše ještě dá se posouditi z toho, že vystěhovalec beře ssebou svůj majetek a rodinu. Za to netřeba propuštění ze státního svazku dosavadního. Jinou nesnáz působí, že počet vystěhovalců, jich poměry, otčina a cíl cesty zjišťují se pravidelně teprve v přístavních městech odplutí neb připlutí. Tím uniká vystěhovalectví z jednoho státu evropského do druhého a kontroluje se jen vystěhování zámořské. Proto číslice vystěhování mají jen platnost přibližnou.

Absolutní počet vystěhovalců ze států evropských v posledních letech okrouhle činil: [1])

	Rakousko	Uhry	Německo	Irsko	Italie	Rusko
1901	142.000		22.000	39.000	251.000	85·000
1902	196.000		32.000	42.000	285.000	107.000
1903	250.000		36.000	45.000	282.000	136.000
1904	180.000		28.000	58.000	253.000	145.000
1905	124.000	170.000	28.000	50.000	447.000	185.000
1906	84.000	178.000	31.000	52.000	512.000	—
1907	177.000	209.000	32.000	—	—	—

[1]) Conrad na u. m. 201, Philippovich (Hdw. d. Staatsw., 3. v., „Auswanderung").

V letech 1891 až 1900 dle Philippoviche[1]) vystěhovalo se průměrně ročně na 1000 obyvatel z

Irska	10·10
Portugalska	5·13
Italie	5·02
Norska	4·54
Skotska	4·39
Švédska	4·15
Anglie	3·58
Finska	2·38
Dánska	2·24
Španělska	2·14
Rak.-Uherska	1·60
Švýcar	1·40
Německa	1·01
Ruska	0·52
Nizozemska	0·49
Belgie	0·34
Evropy vůbec	1·66

R. 1905 dle téhož činil na 1000 obyvatel přebytek:

	porodů nad úmrtími	vystěhovalců nad přistěhovalci
Rakousko	11·7	4·58
Uhry	7·9	8·44
Německo	13·2	0·5
Italie	11·7	15·0
Španělsko	8·6	6·67
Portugalsko	13·0	6·49
Švýcary	9·5	1·46
Dánsko	13·3	3·13
Švédsko	10·0	4·56
Norsko	12·5	9·13
V. Brit. a Irsko	10·4	5·9

V Německu připadá na 1000 obyvatel průměrně ročně: [2])

	přebytek porodů nad úmrtími		příbytek resp. úbytek následkem stěhování	
	1841—1900	1901—1905	1841—1900	1901—1905
Prusko	12·2	15·18	— 1·8	— 0·54
Bavorsko	8·2	13·16	— 2·1	— 2·19
Sasko	13·5	14·57	+ 2·1	— 0·50

[1]) na u. m.

[2]) Conrad na u. m. 198.

	přebytek porodů nad úmrtími		přibytek resp. úbytek násl. stěhování	
	1841—1900	1901—1905	1841—1900	1901—1905
Würtembersko	9·9	13·20	— 5·2	— 1·33
Badensko . .	9·8	13·51	— 3·4	+ 1·12
Celé Německo	11·3	14·44	— 1·9	+ 0·18

V Rakousku počal čilejší ruch vystěhovalecký teprve v druhé polovici 19. století a pocházelo nejvíce vystěhovalců v prvních dobách z Čech.

Dle Buzka[1]) činil počet vystěhovalců:

v letech	z Rakouska	z toho z Čech
1850—1859	27.553	19.940
1860—1870	41.652	32.731
1870—1880	71.685	?
1880—1890	226.038	47.265
1890—1900	325.332	42.561

R. 1890 žilo jen ve Spojených Státech přes 118.000 lidí v Čechách zrozených.

Dle jiného pramene[2]) činil v dalších letech celkový počet vystěhovalců z Rakouska:

1901	65.000
1902	94.000
1903	102.000
1904	79.000
1905	124.000
1906	136.000
1907	177.000
1908	58.000
1909	130.000
1910	150.000
celkem	1,115.000

Dle udajů Philippovichových[3]) vystěhovalo se z Rakouska v letech 1880 až 1890 asi 200.000 osob, 1891 až 1900 asi 400.000, 1900 až 1906 přes 500.000, takže vystěhování vyčerpává asi $^1/_3$ přirozeného přírůstku obyvatelstva. Až do let osmdesátých byly ve vystěhování účastny Čechy celou jednou třetinou, nyní přibývá vystěhovalců z Haliče. Hlavní proud vystěhovalců rakouských béře se do Spojených Států, nyní také do Kanady a Argentiny. Z Uher jest vystěhovalecký ruch značnější teprve od r. 1900 (ročně průměrně asi 110.000 osob, z toho 33·5% Slováků).

---

[1]) Das Auswanderungsproblem und die Regelung des Auswanderungswesens in Oesterreich (Zeitsch. f. Volkw., X., 1901).

[2]) Vorläufige Ergebnisse.

[3]) na u. m.

V zemích rakouských dle Buzka[1]) činil v procentech

	přebytek porodů nad úmrtími				příbytek resp. úbytek následkem stěhování			
	1857 až 1869	1870 až 1880	1881 až 1890	1891 až 1900	1857 až 1869	1870 až 1880	1881 až 1890	1891 až 1900
Čechy	0·99	1·06	0·84	0·99	−0·28	−0·31	−0·35	−0·21
Morava . . .	0·73	1·03	0·81	1·01	−0·15	−0·36	−0·25	−0·39
Slezsko . . .	1·33	1·06	0·81	1·18	−0·06	−0·13	−0·13	−0·02
Dol. Rakousy	0·63	0·65	0·65	0·89	+0·72	+0·90	+0·69	+0·57
Hor. Rakousy	0·23	0·30	0·36	0·52	+0·05	−0·02	−0·03	−0·26
Solnohradsko	0·02	0·14	0·27	0·53	+0·24	+0·39	+0·31	+0·54
Štyrsko . . .	0·43	0·43	0·48	0·61	+0·16	+0·17	+0·09	−0·06
Korutany . .	0·35	0·37	0·54	0·61	−0·25	−0·07	−0·19	−0·45
Krajina . .	0·61	0·59	0·79	0·83	−0·40	−0·30	−0·42	−0·65
Přímoří . .	1·01	0·58	0·86	0·85	−0·03	+0·14	−0·11	0·00
Tyroly a Vorarlberk . .	0·38	0·42	0·35	0·47	−0·11	−0·15	−0·18	+0·03
Halič . . .	1·39	0·86	1·08	1·47	+0·10	0·00	−0·13	−0·49
Bukovina . .	0·97	0·81	1·22	1·42	+0·03	+0·23	−0·05	−0·21
Dalmacie . .	1·18	0·47	1·31	1·52	−0·39	−0·12	−0·29	−0·28
Celé Rakousko	0·87	0·79	0·85	1·07	−0·01	−0·03	−0·10	−0·20

Z toho patrna passivní bilance stěhovací zejména zemí českých. Aktivnosť Dol. Rakous vysvětluje se stálým přílivem obyvatelstva do Vídně.

V letech 1900 až 1910 vykazují větší počet přistěhovalců nad vystěhovalci:[2])

Dol. Rakousy	o	160.000	(v tom Vídeň!)
Přímoří	o	38.000	(v tom Terst)
Tyroly a Vorarlberk	o	25.000	
Solnohradsko	o	5.000	

Naproti tomu vykazují větší počet vystěhovalců:

Halič	o	485.000
Čechy	„	159.000
Morava	„	93.000
Krajina	„	35.000
Bukovina	„	32.000
Dalmacie	„	31.000
Hor. Rakousy	„	17.000
Štyrsko	„	17.000
Slezsko	„	16.000
Korutany	„	3.000

[1]) na u. m.

[2]) Vorl. Ergebnisse.

Celkem jest za tuto dobu v Rakousku stěhovací bilance passivní o 661.000.

Nejobvyklejším cílem evropských vystěhovalců jsou Spoj. Státy severoamerické. Tak ubírá se do Spojených Států z Rakouska 86—92%, z Uher 98%, z Německa 90—97%, ze Švýcar 87—89% všech vystěhovalců. V novější době béře se proud vystěhovalců však také do Kanady, Jižní Ameriky, Australie a jižní Afriky. Tak zejména z Italie v letech 1894—1898 odebralo se 68% všech vystěhovalců do Jižní Ameriky.

Počet vystěhovalců z Evropy vůbec do Ameriky činil v posledních letech[1])

	do Spoj. Států	do Kanady	do Brasilie	do Argentiny
1900	425.000	45.000	29.000	48.000
1901	488.000	45.000	76.000	17.000
1902	649.000	67.000	41.000	38.000
1903	857.000	128.000	18.000	94.000
1904	813.000	146.000	23.000	139.000
1905	1,026.000	—	—	198.000

Pouze do Spojených Států vystěhovalo se v letech 1901 až 1905[2])

z Rak.-Uherska	744.000
Německa	177.000
Italie	960.000
Švýcar	18.000
Francie	31.000
Španělska a Portugalska	41.000
V. Britanie	201.000
Irska	184.000
Belgie	17.000
Nizozemska	18.000
Švédska	103.000
Norska	155.000
Dánska	34.000
Ruska	659.000

Co do národnosti přistěhovalo se do Spojených Států v letech 1900 až 1908[3])

Čechů z Čech a Moravy	78.615
Slováků z Uher	275.248

Zajímavo při tom jest, že čím silnější byl přistěhovalecký proud do Spojených Států, tím více číslice narození tam klesala.

---

[1]) Conrad na u. m. 202.

[2]) Conrad na u. m. 203.

[3]) Caro: Auswanderung und Auswanderungspolitik in Oesterreich (Spisy spolku pro soc. pol., sv. 131, 1909, 16.).

Počet přistěhovalců do Spoj. Států, Kanady, Brasilie a Argentiny činil ročně průměrně[1])

do Spoj. Států 1900—1906	758.052
do Kanady 1900—1905	90.897
do Brasilie 1894—1898	110.799
do Argentiny 1900—1906	123.345

Stěhování obyvatelstva ze země nebylo nikdy pokládáno za zjev příznivý a dělo-li se soustavně, bylo vždy znakem neuspokojivých poměrů domácích. Příchylnost k domovině jest člověku vrozena a nikdo bez hlubší a vážnější příčiny se neodhodlá trvale a na vždy otčinu opustiti a všechny svazky k ní jej poutající přervati. Důvody, jež jej k tomu nutkají, mohou býti ovšem druhu různého. Měly v dřívějších dobách často původ svůj v nesnášelivosti náboženské, kdy lidé raději vlasť opouštěli, než aby podlehli nátlaku změniti víru svých otců, bývají i rázu politického. Dnes ovšem zpravidla hledati je nutno v nepříznivých poměrech hospodářských a sociálních. Tak zvláště v nestejnoměrném rozdělení pozemkového majetku, kdy přibývající obyvatelstvo zemědělské nemůže získati vlastnictví půdy, v nesnadnosti nalézti zaměstnání v jiném oboru výrobním, v nízkých mzdách, v krisích hospodářských atd., zatím co v jiných zemích jest dostatek úrodné půdy zdarma neb levně na snadě, mzdy jsou vyšší, rozvoj průmyslu vyžaduje četných pracovních sil a pod. Ovšem i nedostatek vzdělání jest jednou z příčin (značné procento analfabetů mezi vystěhovalci). Soustavné stěhování do ciziny jest tedy znakem hospodářské a sociální choroby[2]) a následky jeho jsou nepříznivy. Vystěhovalci otčinu opouštějící znamenají nejen úbytek obyvatelstva vůbec, nýbrž právě úbytek oné jeho části, která pro výrobnost domácí má největší význam. Jsou to zpravidla lidé mladí, zdraví, kteří odchodem svým trvale zbavují domácí zemi produktivních sil pracovních o ochuzují ji tedy nepřímo o statky, které by v budoucnosti vyrobili.

Z vystěhovalců jest více mužů nežli žen. V Německu byl poměr tento v posledních letech jako 54 : 46. Čím značnější počet vystěhovalců, tím více převládá vystěhování po celých rodinách. 32·2% německých vystěhovalců r. 1896 bylo ve věku mezi 21 a 30 lety, tedy v nejlepším mladém věku. Přes 50 roků bylo jen 6% vystěhovalců.

---

[1]) Philippovich na u. m.

[2]) Po této stránce poukázal u nás správné na stíny t. zv. otázky menšinové Bráf (Národohospodářské potřeby české, 1904).

Dle Rümelina[1]) z 209.113 osob, které v r. 1881 se vystěhovaly přes Hamburk, Bremy a Antverpy do Ameriky bylo 58·5% mužů a 41·5% žen ve věku do let:

0—10	10—20	20—30	30—40	40—50	50—60	60—70	přes 70
27·5	17·1	30·7	14·1	6·3	3·1	1·3	0·2

Dle Philippoviche[2]) připadalo r. 1896 na 100·000 obyvatelů dotyčného stáří v Německu vystěhovalců:

	mužských	ženských	vůbec
do 14 let	30	31	31
14—21 let	93	109	101
21—30 let	162	104	133
31—50 let	68	39	53
přes 50 let	22	23	23
vůbec	65	52	59

Na 100 rakouských vystěhovalců připadalo dle Buzka (na u. m.)

v letech	žen	dětí do 7 let
1851—1860	47·56	19·21
1861—1870	46·88	21·04
1871—1880	45·92	20·36
		dětí do 15 let
1881—1890	47·40	22·1

Zajímavá data uvádí Caro[3]) co do pohlaví, věku a kvality přistěhovalců do Spoj. Států dle jednotlivých národností.

Ze 100 přistěhovalců r. 1906-07 bylo žen

národnosti	židovské . . . 46	národnosti	polské 28
„	irské 43	„	litevské . . . 27
„	francouzské . 42	„	uherské . . . 25
„	české 39	„	maloruské . . 23
„	německé . . . 39	„	italské 21
„	skandinavské . 36	„	chorvatské . . 15
„	anglické . . . 35	„	bulharské a
„	slovácké . . . 31	„	srbské . . . 2·5

Ze 100 přistěhovalců r. 1906-07 bylo ve věku od 14 do 44 let

národnosti	bulharské a	národnosti	skandinavské . 88
„	srbské 97	„	slovácké . . . 87
„	maloruské . . 95	„	italské . . . 85
„	chorvatské . . 94	„	francouzské . 83

---

[1]) na u. m. 757.
[2]) na u. m.
[3]) na u. m. 86.

národnosti litevské	92	národnosti německé	78
„ polské	91	„ české	77
„ irské	91	„ anglické	76
„ uherské	89	„ židovské	69

Ze 100 přistěhovalců r. 1904-5 bylo cvičených dělníků

národnosti židovské	46	národnosti uherské	6
„ anglické	31	„ polské	4
„ francouzské	23	„ chorvatské	4
„ německé	20	„ slovácké	3
„ české	15	„ maloruské	1
„ litevské	6		

Dle jednotlivých povolání přináleželi vystěhovalci přes Hamburk r. 1904 až 1906[1])

zemědělství a lesnictví	38·27 %
průmyslu	30·20 „
tržbě	11·22 „
dělnictvu a čeledi	9·86 „
svob. povoláním a jiným	10·27 „

Vedle pracovních sil odnášejí vystěhovalci s sebou i majetek kapitálový, který, byť u jednotlivců z nich nebyl značný, přece v celku tvoří dosti velikou část jmění národního.

Ovšem pokusy vypočítati ztrátu národního jmění následkem vystěhování tím způsobem, že čítají a kapitalisují se náklady výživné a vychovací těch, kdo na vždy otčinu opouštějí, i budoucí jich výdělek, jsou velmi nesnadny a vždy relativní povahy. Sem spadají pokusy Englovy, Beckerovy, Jannaschovy. Dle Engla činí kapitálová hodnota každého vystěhovalce 1500 M, dle Beckera 800 M až 900 M, dle Jannasche 800 M. Jen částečně vyvažují se takové škody úsporami vystěhovalců, které tito zpět svým příbuzným do vlasti zasílají a které ovšem někdy mohou dosáhnouti značné výše. Dle Philippoviche činí úspory rakousko-uherských vystěhovalců domů zasílané ročně kolem 200 mil. K (hlavně uherských Slováků); italských 200 až 300 mil. lir. Někdy také vystěhovalci nabyvše jmění do vlasti zpět se vracejí. To platí zvláště o vystěhovalcích čínských. V letech 1876 až 1891 ze 4·8 mil. se jich 4 mil. opět vrátilo a průměrem ročně 300.000 až 400.000 se jich prý vystěhuje, ale 250.000 opět vrací.[2])

Přes německé přístavy vrátilo se ze všech vystěhovalců procent: [3])

1899	1900	1903	1904	1905
27·6	27·8	16·8	28·8	14·4

[1]) Philippovich na u. m.
[2]) Philippovich na u. m., Conrad na u. m. 554.
[3]) Caro na u. m. 44.

Ostatně vystěhování některých živlů může býti pro domácí zemi i přímým ziskem (zločinců, dobrodruhů a pod.).

Škody z vystěhování plynoucí dají se tam zmírniti, kde vystěhování záměrně jest řízeno do krajin, jež jsou osadami (koloniemi) země domácí. Osady takové, zemí mateřskou získané a založené, od ní politicky a hospodářsky odvislé, zůstavují s ní ve stálém živém styku kulturním i obchodním. Práce a kapitál těch, kdo do takových osad se vystěhují, nejsou tedy pro zemí mateřskou zcela ztraceny, ano jest pravidlem, že mnozí vystěhovalci, získavše vlastním přičiněním v osadách majetek, vracejí se později do vlasti zpět, přinášejíce ssebou nabyté jmění. Proto účelná a úspěšná politika osadní byla již od nejstarších dob (Feničané, Karthago, Řecko, Řím) zároveň nejdůležitější částí politiky populační. Její pomocí přebytečné obyvatelstvo ze země domácí odváděno bylo nikoliv do nehostinné ciziny, nýbrž do spřátelené, příbuzné osady.

Mimo tuto výjimku pohlíženo bylo však v dřívějších dobách na stěhování ze země nepříznivě. Se stanoviska merkantilistického rozumělo se to samo sebou a proto trvalé opuštění vlasti pokládáno za její poškození, za jakýsi nevděk i přečin a z toho důvodu bývalo výslovně zakazováno.

Tak již ve Spartě stiháno bylo vystěhování trestem smrtí. Rovněž v orientních státech, jako v Číně, zákazy z r. 1718 a 1728. V Anglii zákaz z r. 1637, ve Španělsku r. 1623. Ve Francii r. 1682 a 1685 hrozeno velikými tresty lodníkům, kteří by umožnili vystěhovalcům opouštění země. V Čechách zakázáno dělníkům určitých oborů stěhovati se ze země, tak r. 1752 sklářům, 1781 nožířům. Podobně v Německu. V Prusku r. 1721 zakázáno vystěhování a svádění k němu trestáno smrtí. Na chycení vystěhovalců vypsána odměna 200 tolarů. Jindy vázáno vystěhování na zvláštní povolení nesnadno dosažitelné a s hmotnými i právními obětmi spojené. Vystěhovalec buď vůbec nesměl žádného jmění ssebou vzíti, aneb musil aspoň nemovitý majetek doma zůstaviti, neb konečně velké dávky (gabella emigrationis) zaplatiti. Stal se také nezpůsobilým k různým právům aneb ztratil některé majetkové nároky. Tak v Rakousku patentem z r. 1784 bylo stíženo vydání pasů do ciziny a nedovolené vystěhování trestáno bylo ztrátou majetku a tříletou nucenou prací. Podobně edikt z r. 1768 pro německou říši.

Zcela opačně přihlíženo k přistěhování cizích příslušníků do země domácí. Jimi se obyvatelstvo domácí rozmnožovalo, proto byli vždy vítáni. Obzvláště ale tehdy, byly-li to živly, o nichž se

dalo souditi, že rozmnoží domácí produktivní síly nebo že dokonce zavedou v zemi nová odvětví průmyslové výroby zde dosud neznámá. Tu přímo do země byli lákáni, bylo používáno jich nespokojenosti s poměry dosavadní jich vlasti, slibovány jim nejrůznější výhody a výsady, takže občanské i hospodářské jich postavení v nové zemi bylo druhdy lepší, než obyvatelstva domorodého. Tak poskytována byla jim výhoda, že mohli užívati svých domácích práv, přiznávána jim rozsáhlá samospráva obecní, volnost vyznání náboženského a vše, co s tím souvisí, daňové úlevy, ano i přímé podpory, zejména přenecháním volné půdy ve vlastnictví.

Taková pro cizince velmi příznivá politika přistěhovalecká, která vedla druhdy i k hromadné kolonisaci celých měst a krajů obyvatelstvem cizích národností, pěstována byla horlivě již ve středním věku zejména slovanskými knížaty východní Evropy (Polabsko, Polsko, Čechy za Přemyslovců, Uhry), ale i později Rakouskem, Ruskem a zvláště Pruskem (Hugenotti, Čeští bratří). Ve Španělsku ediktem z r. 1623 bylo cizincům, již provozovali zemědělství neb průmysl, přiznáno osvobození daňové. V Prusku patentem z r. 1685 zváni byli do země francouzští Hugenotti, patenty z r. 1721, 1726 a 1736 evangelíci ze Solnohradska a Čech. Přistěhovalci byli již na cestě podporováni, neplatili žádného cla, byli bezplatně do cechů přijímáni, na tři roky od daní osvobozeni, dostávali zdarma stavební místa, stavivo i přímé podpory. Osídlené jimi pozemky byly teprve po 15 až 20 letech dědičnou činží stíženy. Podobně v Brunšvicku, Hessensku, Würtembersku. Také v Rakousku za císařovny Marie Terezie bylo přistěhovalectví podporováno. Cizinci obdrželi bezplatně mistrovské právo a naturální podpory. Tolerančním patentem r. 1781 bylo i nekatolickým cizincům přiznáno právo k nabývání nemovitostí, provozování živností, akademickým hodnostem a veřejným úřadům. Až do nejnovější doby podobně podporováno bylo přistěhovalectví do Spojených Států, Kanady, Jižní Ameriky, Australie.

Tyto názory o výhodách a nevýhodách stěhování obyvatelstva se v době nové podstatně změnily a ustoupily úvahám střízlivějším, čímž ovšem také celá politika vystěhovalecká a přistěhovalecká nabyla jiného směru.

I. Pokud vystěhování se týká, platí dnes ve všech kulturních státech plná volnost stěhování i mimo zemi. Vystěhování není tedy nijak obmezeno, leč by vystěhovalec byl nesplnil zvláštních povinností občanských, jako jest na příklad povinnost branná, aneb kdyby postrádal svéprávnosti (nezletilá děvčata za účelem zamezení mezinárodní prostituce). Tu jest k trvalému vystěhování potřebí zvláštního svolení.

Nejdále co do obmezení stěhování jde švýcarský zákon spolkový z 22./3 1888. jenž zakazuje vystěhovaleckým agentům též dopravu osob pro stáří neb nemoc k výživě neschopných a zcela nemajetných, neprokáží-li, že o ně v cizině bude postaráno, a takových rodičů, kteří se mají starati o své nezletilé děti, nepředloží-li svolení příslušného chudinského orgánu. Podobně uherský zákon z r. 1909.

Ovšem ani dnes vystěhování, děje-li se hromadně a soustavně, nepokládá se za zjev příznivý, zejmena má-li pro určité země neb kraje za následek jich patrné vylidňování. A tu zasluhuje také úvahy, zdali častými subvencemi paroplavebním společnostem námořním poskytovanými nepodporuje se nepřímo ruch vystěhovalecký.

Správná politika populační nebude tu však směřovati ani tak ku potlačení zla samého, jako spíše k odstranění jeho příčin, tedy všech těch poměrů, které jako příčiny takové jsou poznány a zjištěny. Bude tu tedy politika populační na mnoze zahrnuta již v jiných oborech politiky národohospodářské a sociální vůbec.

Vlastní politika vystěhovalecká obmezuje se nyní na poučování obyvatelstva před lákáním nesvědomitých agentů vystěhovaleckých a před povážlivými následky vystěhování vůbec, děje-li se toto bez dostatečné přípravy a bez podmínek, které aspoň částečně by podávaly záruku pro budoucí zdárnou hospodářskou existenci vystěhovalců (jazykové znalosti, příznivý stav zdravotní, schopnost ku práci, nejnutnější prostředky kapitálové). Ale i ti, kdo skutečně již vlast opustili, nemají zůstaveni býti bez ochrany. Dle smutných zkušeností jeví se nutná potřeba i na dále chrániti je především před vykořistěním vystěhovaleckých podnikatelů a agentů. Zisk těchto záleží nejen v provisi za každého vystěhovalce dopravními společnostmi zámořskými jim placené, nýbrž i v jiných velmi povážlivých nebezpečích pro vystěhovalce. Tito bývají sváděni ku vystěhování do krajin nezdravých, za podmínek pracovních velmi nepříznivých, bývají zkracováni při výměně peněz, prodeji potravin i půdy, poskytování záloh a postrádají jakékoliv právní ochrany vůbec. Objevilo se proto nutným, aby vystěhovalcům ochrana taková byla zjednána, aby osud jejich nebyl dán zcela v ruce dopravních společností a jich agentů i subagentů, aby zabezpečena byla jich doprava po železnici i po lodi, zejména po stránce zdravotní i stravovatelské, aby uzavřena byla s nimi jasně znějící písemná smlouva dopravní v řeči jim srozumitelné, aby postaráno bylo o zdravotně vyhovující jich ubytování v přístavu

odplutí i připlutí, opatřeny jim náležité informace a pod. Prostředky k tomu cíli jsou vázání agentur vystěhovaleckých na zvláštní odvolatelné koncesse, ač-li vůbec agentury takové pokládány jsou přípustnými, složení kaucí od jich majitelů, censura aneb přímý zákaz nezřízené reklamy, ustanovení zvláštních vystěhovaleckých orgánů (komisařů, úřadů), jež zároveň s úřady konsulárními bdíti mají nad osudem vystěhovalců a j. v. Ovšem humanní tyto tendence jevící se v ochraně vystěhovalců jen pomalu razí si v zákonodárství cestu, narážejíce jednak na zjevný i skrytý odpor kruhů na zisku vystěhovaleckém súčastněných; jednak majíce původ svůj ve staré nechuti naproti těm, kdo vlasť domněle nevděčně opouštějí, i v obavě, aby rozvoj námořních plavebních podniků nebyl obmezován. Proto také v dřívějších dobách snahy po ochraně vystěhovalců odkázány byly na mnoze jen na cestu soukromé svépomoci.

V Anglii byl již r. 1803 vydán zákon k ochraně zámořských vystěhovalců, jenž doplněn r. 1855. Také byl již r. 1837 zřízen zvláštní státní úřad vystěhovalecký (Agent general for Emigration), jehož působnost byla r. 1840 rozšířena (Colonial land and emigration board). Tehdy byli ještě na státní náklady posílání vystěhovalci do Australie a N. Zelandu. Od takové přímé podpory vystěhovalectví bylo později upuštěno. Úprava vystěhovalectví obsažena nyní v zákoně z 25./8. 1894 (Merchant Shipping Act) resp. v zákoně z 21./12. 1906. Doprava mezipalubní podléhá licenci a složení kauce 1000 £, s vystěhovalci třeba uzavříti písemnou dopravní smlouvu, dopravní lodě podrobeny jsou dozoru co do svého zařízení, vypravení, zásobení (rychlosti, vzduchového prostoru, zdravotních opatření a pod.). Dozor obstarávají zvláštní úřadníci (emigration officers). Vedle toho od r. 1886 jest zvláštní vystěhovalecký úřad (Emigrant's Information office). Ve Francii dle nař. z 8./2. 1889 k dopravě vystěhovalců rovněž zapotřebí jest koncesse i kauce a jsou stanoveny předpisy ku ochraně vystěhovalců. Podobně v Belgii zákony z 14./12. 1876 a 7./1. 1890. Dozor zde mají dvě komise a zvláštní úředník. V Nizozemsku dle zákonů z 1./6. 1861 a 15./7. 1869 netřeba k dopravě vystěhovalců koncesse, ale poskytuje se jim ochrana. Ve Švýcarech spolkový zákon z 22./3. 1888 vyžaduje k sprostředkování dopravy vystěhovalců patentu a kauce, písemných smluv, připouští volné nahlédání do knih agentů a zřizuje zvláštní vystěhovalecký dozorčí úřad. V Italii upravuje vystěhovalectví zákon z 31./1. 1901. Doprava vystěhovalců dovolena jest jen na základě dočasného patentu, výše dopravného úředně schvalována, zakázána reklama, poskytnuty vystěhovalcům úlevy branné povinnosti, postaráno o jich bezplatnou dopravu zpět, zřízeny zvláštní úřady a v důležitých přístavních městech inspektoři vystěhovalečtí. V Německu došla otázka vystěhovalecká zákonné úpravy nejprve ve velkých přístavech Bremách a Hamburku. Již dle zákonů z r. 1832, 1854 a 1866 platných

pro vystěhovalce bremské a r. 1837 pro Hamburk žádalo se, aby loďaři, dopravující vystěhovalce, složili kauci, aby pro každou osobu na lodi vyhražena byla určitá míra prostoru, aby loď byla dostatečně zásobená potravinami, aby cestujícím dána byla náhrada v případě nehody. V přístavech Hamburku, Bremách, Štětíně, Swinemünde jsou nyní ustanoveni zvláštní říšští komisaři pro ochranu vystěhovalců. Dle říšského zákona z 9./6. 1897 třeba k živnostenskému dopravování vystěhovalců koncesse, jež jest odvolatelna, a složení kauce 50.000 M, rovněž tak vystěhovalečtí agenti musí míti koncessi. Doprava vystěhovalců díti se má na základě vzájemné smlouvy, vystěhovalci nesmějí po svém příchodu do ciziny nijak majetkově dále býti vázáni (co do místa usídlení, způsobu zaměstnání atd.). Vyloučena jest doprava osob, za které dopravné zapraveno bylo cizí vládou neb osadní společností. Lodě musí býti řádně vyzbrojeny a zásobeny. Zvláštní poradní sbor jest činný jakožto úřad vystěhovalecký. V Rakousku starší vystěhovalecké patenty z 10./8. 1784 a 24./3. 1832 byly zrušeny čl. 4. st. zákl. zák. z 21./12. 1867, jenž prohlásil volnost stěhování obmezenou jen povinností brannou (§ 64. bran. zák. z 11./4. 1889). Nicméně dle zák. z 21./1 1897 prohlášeno provozování vystěhovaleckých obchodů bez úředního povolení trestným. Podobně svádění k vystěhování na základě mylných tvrzení. Předloha o úpravě vystěhovalectví z r. 1904 nebyla ústavně projednána. Nová osnova trestního zákona rakouského v § 393. prohlašuje trestným přestoupení zákazu vládního najímati vystěhovalce pro určitou zemi, aneb veřejně vyzývati k vystěhování do této země, dále veřejné a úmyslně mylné vychvalování hospodářských a zdravotních poměrů cizí země takovým způsobem, že tím může vzniknouti, aneb býti podporován ruch vystěhovalecký do této země. V Uhrách jest velmi podrobný zákon vystěhovalecký z 11./3. 1903. Vystěhovalecká jednatelství jsou koncessovaná, musí složiti kauci 100.000 K, sazby dopravné podléhají schválení, vyžaduje se uzavření podrobné písemní smlouvy o dopravě, zřízena zvláštní vystěhovalecká komise a fond. Zakázána jakákoliv vystěhovalecká reklama, osoby určitých povolání vyloučeny ze způsobilosti býti vystěhovaleckými agenty (dopravní úředníci, advokáti, lékaři a j.), stanoveny přísné sankce trestní a t. d.

Svépomocné snahy k ochraně vystěhovalců založeny jsou buď na podkladě nábožensko-altruistickém neb nacionálním. V prvém směru horlivou činnost vyvinuje „Spolek sv. Rafaela", z národnostního podnětu vyšla na př. anketa České Národní Rady o českém vystěhovalectví.[1])

II. Také co do přistěhovalectví nastala změna názorů po stránce jeho prospěšnosti. V zásadě ovšem ani tu nezbraňuje se cizím příslušníkům usazovati se v zemi domácí. Jsou zejména

---

[1]) Srv. Auerhan: Návrh organisace pro řešení české otázky vystěhovalecké (N. O., 1911, 131, Osvěta, 1912 č. 2.). O podobných pokusech u jiných národů Caro na u. m. 217.

tehdy vítáni, přinášejí-li ssebou kapitál aneb jmění vůbec, takže buď domácí ruch výrobní oživují aneb aspoň odbyt a spotřebu povznášejí. Jsou země a města, jež lahodným svým podnebím, příjemným společenským životem, svou úpravností, krásami přírodními atd. působí na cizince velmi přitažlivě. Tito nejen přechodně je navštěvují, nýbrž druhdy i trvale své sídlo v nich beřou, z čehož pak plynou jim značné hospodářské prospěchy. (Italie, Švýcary, Paříž, Drážďany, atd.) Cizincům takovým nebývá proto činěno žádných překážek, požívají stejných výhod jako domácí obyvatelstvo. Také jsou dosud země řidce obydlené, jež různými hmotnými výhodami za účelem kolonisace podporují přistěhování cizinců. Tak Brasilie, Argentina, Paraguay a j. (U nás podobné pokusy i v Bosně.)[1])

Ale vyskytuje se také jiný druh přistěhovalých cizinců, a to právě v zemích, kam hlavní proud vystěhovalecký směřuje, kteří nepřinášejí vždy a za všech podmínek zemím těm prospěchů, jak se dříve všeobecně za to mělo. Naopak mohou státi se hosty velmi nevítanými, poněvadž jich přistěhování má za následek určité hospodářské, sociální neb kulturní újmy. Jsou to přistěhovalci bez prostředků výživy a zároveň práce neschopní, chorobní, nevzdělaní, na nízkém stupni mravní i hospodářské vyspělosti se nalézající a pod. Přistěhovalci takoví nejen že k hospodářskému a sociálnímu povznesení země ničím nepřispějí, nýbrž naopak ji poškozují. Stanou se snad předmětem veřejné dobročinnosti a péče chudinské, rozmnožují nezaměstnané proletářstvo, stlačují svou nízkou životní mírou mzdy domácího dělnictva, rozšiřují epidemické nemoce, přispívají ku stoupání zločinnosti atd. Ve Spojených Státech dle Philippoviche[2]) jest mezi přistěhovalci dvakrát tolik zločinců, dva a půlkrát tolik choromyslných, třikrát tolik veřejně podporovaných a desetkrát tolik analfabetů než mezi domorodci.

Ze 100 přistěhovalců jednotlivých národností ve Spoj. Státech[3]) bylo internováno r. 1907/08

ve věznicích, blázincích a chudobincích:

Irčanů	33·3	Němců	13·4
Francouzů	17·5	Skandinavců	12·9

[1]) Srv. Caro na u. m. 144.

[2]) Auswanderung (Hdw. d. Staatsw., 3. v.).

[3]) Caro na u. m. 89.

Angličanů	9·7	Židů	4·5
Slováků	7·6	Uhrů	4·2
Čechů	7·4	Litvanů	3·4
Poláků	6·5	Chorvatů	2·6
Italů	4·7	Malorusů	0·18

trestně odsouzených bylo:

Francouzů	5·2	Němců	1·88
Irčanů	4·1	Uhrů	1·83
Slováků	3·1	Litvanů	1·4
Italů	2·3	Chorvatů	1·3
Angličanů	2·3	Čechů	1·09
Poláků	2·2	Židů	0·77
Skandinávců	2·1	Malorusů	0·07

Jest proto vysvětlitelno, že v novější době země, takovými přistěhovalci ohrožené, proti hromadnému jich příchodu se brání a cestou zákonodárnou přistěhovalectví stěžují, kladouce určité podmínky, bez jichž splnění přistěhovalce odmítají. Podmínkami takovými jsou zejména tělesné zdraví, minimální vzdělání (gramotnost), schopnost ku práci, jistý skrovný majetek, zaručující aspoň pro první dobu možnost vlastní výživy a pod.

Ve Spojených Státech již zákonem z 3./8. 1882 byli odmítáni přistěhovalci slabo- a choromyslní, jakož i ti, kdo by padli veřejné dobročinnosti na obtíž. Pozdějšími zákony z r. 1885, 1887 a 1888 rozšířen zákaz na přistěhovalce s pevnými pracovními smlouvami (contract labourers), ještě později zákony z r. 1891 a 1893 na přistěhovalce nakažlivě nemocné a na ty, jichž doprava od jiných byla zaplacena. Za účelem dozoru zřízen r. 1891 přistěhovalecký úřad. Další přiostření nastalo zákony z 3./3. 1903 a 20./2. 1907, dle nichž vyloučeni jsou přistěhovalci slabomyslní, choromyslní, epileptičtí, zcela nemajetní, žebráci, tuberkulosní, infekčními nemocemi postižení, k výdělku neschopní, odsouzení zločinci, polygamisté, anarchisté, prostitutky, zaměstnanci smlouvou vázaní, osoby, jichž doprava z cizích prostředků byla zapravena. Každý přistěhovalec jest povinen zapraviti dozorčí taxu 4 shilinků. Tyto přísné předpisy měly za účinek, že v posledních letech 1·1% všech cizinců bylo zpět vráceno. Méně přísné jsou podmínky pro přijetí přistěhovalců v Argentině, kde dle zákona z 1876 se vyžaduje pouze, aby nebyli přes 60 let staří a měli průkaz zachovalosti. Za to obdrží 5denní zaopatření a dopravu zdarma na místo svého usídlení. Některé brasilské státy až do nedávna dokonce podporovali přistěhovalectví zapravením dopravních nákladů. Za to anglické kolonie jihoafrické a australské přistěhovalectví obmezují tím způsobem, že do Kapska dle zákona z r. 1902 nemají přístupu přistěhovalci nemocní, trestaní, nemajetní a analfabeti. Podobně do Natalu dle zák. z r. 1903, do kolonií australských dle zák. z r. 1901, jakož i do osad novozelandských. Podobné obmezující předpisy (zák. z 13./7. 1906) platí i pro Kanadu, ač

s druhé strany přistěhovalectví práce schopných osob se sem podporuje darováním půdy a zvláštními prémiemi.

Zejména však sem spadá mocné hnutí zámořských států proti přistěhování čínských kuliů, kteří svou neobyčejně nízkou životní mírou nepříznivé účinky měli na mzdové poměry domácího dělnictva. Hnutí to počalo nejprve v koloniích australských. Dopravním společnostem bylo dovoleno jen obmezený počet Číňanů dopravovati, zavedena byla pro tyto daň z hlavy a zákonem z r. 1901 bylo vůbec zakázáno přistěhování Číňanů a Indů, kteří neumějí v nějakém evropském jazyku psáti. Také ve Spoj. Státech bylo již r. 1875 obmezeno přistěhování čínských dělníků. Na to byla zák. z 6./5. 1885 doprava čínských kuliů na 10 roků zakázána. Následovaly stále přísnější zákony z r. 1892, 1893, 1902 a 1904. Také do severoamerických britských osad přistěhování Číňanů r. 1884 zakázáno a 1885 aspoň obmezeno. Zavedená taxa čínských přistěhovalců byla r. 1900 zvýšena.

Zvláštním zjevem stěhování, jenž v nové době vzbuzuje zvýšenou pozornost, jest stěhování přechodné dělnictva t. zv. saisonního, hlavně zemědělského. Toto v určitých dobách ročních opouští svůj domov a ubírá se do jiných, druhdy dosti vzdálených krajin téže neb i cizí země, aby se tam súčastnilo prací zemědělských (žně obilí, česání chmele, vinobraní a pod.), aneb i v průmyslu, hornictví a j. v. Stěhování to nemá tak důležitosti po stránce populační, jako spíše po stránce nabídky a poptávky pracovních sil, proto při výrobě zemědělské bude podrobněji o něm pojednáno. I tu však úprava zákonodárná v mnohých směrech jeví se býti potřebnou. Tak zejména co do sprostředkovatelství práce v cizině, jež má býti postaveno pokud možno na veřejnoprávní základ (zemské sprostředkovatelny), co do uzavírání srozumitelných pracovních smluv, co do dopravy, způsobu ubytování, rozhodování mzdových sporů, právní ochrany a j. v.

Taková úprava provedena jest nejdokonaleji v Dánsku (zák. z 21./8. 1908) a týká se poměrů mzdových, ubytování, ošetřování v nemoci, rozepří a j. v. Za to v Prusku předpisy toho druhu mají povahu vyjimečných opatření nacionálních, snažíce se zabrániti zejména trvalému osazení dělníků polských. Tito smějí býti zaměstnáváni jen při zemědělství, výjimečně v hornictví, musí býti opatřeni zvláštními legitimacemi a nejméně na 6 týdnů v roce musí pruské území opustiti. V Rakousku zákonodárství saisonním stěhováním dělnictva dosud se nezabývalo. Pouze všeobecně živnostenskou novellou z 5./2. 1907 byly soukromé sprostředkovatelny pracovní zařaděny mezi koncessované živnosti.

Nejlíp by ovšem odpovídala účelu úprava těchto poměrů na mezinárodně smluvním podkladě. To se týká ostatně celé

otázky vystěhovalecké vůbec, zejména i se stanoviska pozbývání starého a nabývání nového státního občanství. Náběhy k tomu učiněny byly již r. 1868 Německem, později na sjezdech Ústavu pro mezinárodní právo konaných r. 1896 v Benátkách, 1897 v Kodani a 1905 v Římě, kde formulovány požadavky jednotné úpravy vystěhovalectví ve všech státech kulturních. Snahy ty však dosud praktického výsledku neměly. Proto by se odporučovalo především zřízení stálého mezinárodního úředního orgánu vystěhovaleckého po vzoru jiných institucí toho druhu (poštovního, ochranně pracovního atd.)

Co do nestejnoměrnosti vnitřního osídlení obyvatelstva lze prostředky nápravné hledati v odstranění příčin, jež nestejnoměrnost takovou způsobují. Tak zejména příčin, jež mají za následek odlidňování venkova a vzrůst velkých měst. Ovšem pokud příčiny ty jsou povahy ryze ekonomické, jako na příklad rozdíly mzdové dělnictva průmyslového a zemědělského, potud sotva asi podaří se nějakým umělým prostředkem zjednati nápravy. Tu zbývá jen nepřímá cesta zvýšení výnosnosti výroby zemědělské tak, aby též mzdy, tvořící část nákladů výrobních, dojíti mohly přiměřeného zlepšení. Vedle toho však zbývají i jiné prostředky, kterými stěhování venkovského dělnictva do měst a míst průmyslových lze byť ne zabrániti, tedy aspoň je obmeziti. Bude třeba především i v jiných směrech pokud možno postaviti dělnictvo zemědělské na týž společenský stupeň a poskytnouti mu týchž výhod, jakých požívá dělnictvo průmyslové. To platí zejména o pojišťování sociálním. Bude dále třeba i pro zemědělské dělnictvo organisovati učelné prostředkování práce. Nejdůležitější prostředek ale spočívati bude v takových opatřeních, které by umožňovaly zemědělskému dělnictvu výhodné získávání drobného nemovitého majetku, jehož vzdělávání by mu poskytlo doplněk mzdy k výživě nutné a jímž trvale s rodinou svou připoutáno by bylo k místnímu působišti svému. Jedná se tu o tak zvané vnitřní osídlování, jež v první řadě má důležitost pro střední rolnictvo, kteréž však může státi se také vhodným prostředkem k udržení dělnictva zemědělského na venkově, je-li potřebám jeho přispůsobeno a účelným i soustavným způsobem prováděno. Řešení otázek těchto spadá ovšem již v obor politiky zemědělské.

OBSAH:

Strana

PŘEDMLUVA 1

I. ČÁSŤ ÚVODNÍ.

1. Theoretický a praktický cíl nauky národohospodářské . . . 3
2. Pojem národohospodářské politiky 12
3. Roztřídění národohospodářské politiky 21
4. Dějiny literatury národohospodářské politiky 23

II. POLITIKA POPULAČNÍ.

1. Obyvatelstvo po stránce hospodářské 30

A. Počet obyvatelstva 32
B. Fysický a intelektuálný stav obyvatelstva 52
C. Poměr pohlaví 54
D. Věk obyvatelstva 57
E. Sociální rozvrstvení a povolání obyvatelstva 60

2. Směry populační politiky 64

A. Politika populační co do přirozeného pohybu obyvatelstva 65
B. Politika vystěhovalecká a přistěhovalecká 73

LIBRARY
AUG 2 2 1990
UNIVERSITY OF TORONTO

515700034

UTL AT DOWNSVIEW
D RANGE BAY SHLF POS ITEM C
39 16 13 19 11 013 1